

TIPOLOGIA ȘI CRONOLOGIA CULTURII VINÇA ÎN BANAT

În cercetarea epocii neolitice din Banat un rol important îl joacă cultura Vinča. Aria de răspândire a acestei civilizații cuprinde: parte din Macedonia, Cosovo-Metohje, Serbia, Bosnia, parte din Croația, nord-vestul Bulgariei, Oltenia, Banat, Voivodina, sudul Ungariei și Transilvania¹. Banatul ocupă un loc central; de aceea credem necesară o studiere atentă a fenomenelor culturale de aci pentru a înțelege just evoluția comunităților din Oltenia, nordul Bulgariei și Transilvania.

Cultura Vinča este una dintre culturile cele mai răspândite și care a jucat rolul cel mai important, după cultura Starčevo-Criș, dintre civilizațiile dunărene. Două din așezările acestei civilizații Vinča și Turdaș, au devenit celebre prin materialele descoperite aci încă de la începutul acestui secol. Înmulțirea descoperirilor arheologice și cercetările sistematice din ultimele trei decenii au adus importante precizări privind originea, geneza, evoluția, legăturile și rolul acestei civilizații. Scheletul evoluției culturii Vinča a fost oferit de cercetările din așezarea eponimă. În cursul celor șapte decenii de cercetări s-a creat un adevărat păienjenis de termeni și denumiri. O scurtă trecere în revistă a acestora o credem necesară pentru a atrage atenția cercetătorilor că nu de acestea se duce lipsă, ci de un limbaj comun care să permită o orientare cronologică comună pe baza căreia să fie studiate fenomenele de interferență culturală și eventuale sinteze, pentru a se putea preciza în timp și spațiu grupele, acestei civilizații.

Miloje M. Vasić distinge la Vinča trei nivele, două aparținând cul-

¹ Vl. Milojević, *Chronologie der Jüngerer Steinzeit*, Berlin 1949, p. 71—76; *Reinecke Festschrift*, Mainz 1950, p. 111; M. și D. Garašanin, *Starinar*, II 1951; III—IV 1954; M. Garašanin, *RadVojvMuz*, 6, 1957, p. 217; *BerRGK*, 39, 1958, p. 13—14; *NVB*, 1968, p. 38; M. Grbić, *Starinar*, V—VI, 1965, pl. 9; *AJA*, 61, 1957, p. 143—144; N. Tasić, *GlasMKiM*, III, 1958, p. 11—47; M. Simovljević, *Starinar*, IX—X, 1959, p. V. G. Childe, *The Dawn of European Civilization*, ed. VI, 1954, p. 89—94; B. Iovanović, *Starinar*, XIII—XIV, 1965, p. 13—14, 23; *RadVojvMuz*, 14, 1965, p. 41, p. 15 fig. 1; D. Srejović, *ArchJug*, IV, 1963, p. 7—9; *Starinar*, XVIII, 1967, p. 9—10; I. Kutzián, *ArchAustr*, 40, 1966, p. 251, 263—265; Al. Benac, *GlasZMuS*, XV—XVI, 1961, p. 49—54; *BerRGK*, 42, 1961, p. 31—37; D. D. Krstić, *ZborNM*, IV, 1964, p. 63; D. Berciu, *Contribuții la problemele neoliticului în România*, București 1961, p. 14 și urm.; *Zorile istoriei în Carpați și la Dunăre*, București, 1966, p. 88; E. Comșa, *MFME*, 1969/2, p. 31—32; E. Comșa—O. Răuț, *SCIV*, 20, 1, 1969, p. 14 și urm.; B. Brukner, *Neolit u Vojuadini*, Belgrad—Novi Sad 1968, p. 66—69, 70, 71, 73, 74, 84, 93.

turii Vinča și al treilea numit *nivelul superior*². Același lucru înțelege și V. G. Childe prin Vinča I și II. La acesta Vinča I cuprinde descoperirile de la Vinča între solul virgin și adâncimea de 5,5 m³. Materiale similare la Čoka, Turdaș și Vrșac⁴.

În aceeași perioadă de timp încadra și Danubian I⁵. Vinča II la Childe era între adâncimile de 5,5—4 m⁶, cu materiale similare de la Turdaș⁷, Iablașița⁸, Žarkovo⁹, Gradac¹⁰, Zagreb¹¹, Čaršija¹², Čoka¹³ etc. În ultimele sale lucrări menține terminologia, dar pune la punct conținutul cu noile descoperiri¹⁴. Acestuia i-a urmat O. Menghin la care Vinča I este ca la Vasić și Childe între 9,50—5,60 m¹⁵. Vinča II o împarte în două subgrupe: IIa între 5,60—4,60, adâncime la care apare obsidiana și ornamentația spiralieră, și IIb între 4,60—2,50 m nivel la care se adaugă pictura roșie, după ardere¹⁶. Menghin considera că aceasta face parte din grupul Süd-bandkeramik, din care fac parte și unele grupe ca: Sava-Timiș în Banat și Slavonia; grupa Butmir în Bosnia și grupa Iablașița în Serbia¹⁷. Acest sistem corespunde în mare celui al lui Fr. Tompa cărora le corespund perioadele: I = I; II = IIa; III = IIIb; IV = III după cronologia lui Menghin¹⁸. Fr. Holste este cel care adoptă un sistem abstract împărțind pe baza adâncimilor stratigrafia de la Vinča în cinci nivele, notându-le cu litere de la A la E¹⁹. Săpăturile americane din 1933 de la Starčevo au permis înțelegerea justă a elementelor de origine starcevidiană în raport cu cele vinciene din nivelul A de la Vinča²⁰. Asupra lor și a culturii Vinča se va pronunța cu competență, sintetic și cu multă clarviziune Vl. Milojević, care preluând sistemul cronologic al lui Holste îl îmbogățește cu preciziunile necesare aducând în discuție și alte așezări din acea vreme²¹. La scurtă vreme după acesta, M. Garašanin întocmea un sistem cronologic²², care preluase o serie de observații anterioare și aduce în

² M. Vasić, *PZ*, 1911, p. 130; cf. I. Banner și M. Párducz, *ArchÉrt*, ser. III, vol. VII—IX, 1946—48, p. 31, n. 4—6.

³ V. G. Childe, *The Danube in Prehistory*, Oxford 1929, p. 26—27; fig. 10, 11, 13, 14, 15.

⁴ *Ibidem*, p. 27, fig. 12, 16, 17.

⁵ *Ibidem*, p. 36—63.

⁶ *Ibidem* p. 67—76; fig. 35 b; 36.

⁷ *Ibidem*, p. 75.

⁸ *Ibidem* p. 68 n.1.

⁹ *Ibidem*, p. 68, n.2, fig. 35a.

¹⁰ *Ibidem*, fig. 35a.

¹¹ *Ibidem*, fig. 34.

¹² *Ibidem*, fig. 35c.

¹³ *Ibidem*, fig. 37, 38.

¹⁴ *Idem*, *The Dawn . . .*, p. 89—94.

¹⁵ O. Menghin, *Weltgeschichte der Steinzeit*, Viena, 1940, p. 52—53.

¹⁶ *Ibidem*, p. 53.

¹⁷ *Ibidem*, p. 372, n. 53.

¹⁸ Fr. Tompa, *Serta Hoffilleriana*, citat de I. Banner și M. Párducz, *op. cit.*, p. 32.

¹⁹ Fr. Holste, *WPZ*, XXVI, 1939, p. 1—5.

²⁰ M. Fewkes, *BASPR*, 9, 1933, p. 33—54, cf. I. Banner și M. Párducz, *op. cit.*, p. 33, n. 20; M. Fewkes, *BASPR*, 12, mai 1936, p. 19—41.

²¹ Vl. Milojević, *Chronologie . . .*, p. 70—81

²² M. Garašanin, *Hronologia Vinčanske grupe*, Ljubljana, 1951.

discuție și materialele transilvănene. Influențat de stratigrafia lui M. Roska²³, observațiile lui V. G. Childe²⁴, I. Nestor²⁵ și Fr. Holste²⁶, va crea un sistem propriu. M. Garašanin împărți în două faze mari evoluția culturii Vinča; Vinča—Turdaș și Vinča—Pločnik²⁷. Cu timpul acest sistem va fi perfecționat subîmpărțind la rîndul lor aceste faze în alte două: Vinča—Turdaș I = Vinča A și Vinča—Turdaș II = Vinča—Pločnik I = Vinča C și Vinča—Pločnik II = Vinča D²⁸, după sistemele lui Vl. Milojević și Fr. Holste.

Cercetătorii iugoslavi acceptă unul sau altul din sisteme. Cei mai mulți merg pe linia lui M. Garašanin. Amintim astfel pe B. Čović²⁹, D. Krstić³⁰, R. Galović³¹, B. Stalić³², I. Todorović³³. Alții — M. Grbić³⁴ și B. Iovanović³⁵ — vor merge după sistemul vechi: Vinča veche și Vinča nouă. A. Benac³⁶ va urma sistemul Milojević aducîndu-i îmbunătățiri sau făcîndu-i precizări. B. Brukner³⁷ folosește ambele sisteme după cum i-o cer legăturile tipologice, iar D. Srejić caută explicații noi pentru fenomene din Bulgaria introducînd termenul de Protovinča³⁸.

Cercetătorii maghiari I. Banner, M. Párducz, N. Kalicz³⁹ și O. Trog-mayer⁴⁰ preferă sistemul lui Milojević pentru precizie, iar I. Kutzián⁴¹ preferă noile orientări iugoslave sau din România. J. Makkay⁴² merge pe o linie personală considerînd Vinča A o perioadă de tranziție după care urmează Vinča—Turdaș. Opiniile lui Banner, Párducz⁴³ și ale altora privind termenul de cultura Banatului le-am analizat cu alt prilej, încît nu e necesar a reveni asupra lor⁴⁴.

Cercetătorii români s-au orientat în chip divers. Pentru Transilvania orientările au fost canalizate de impresionantele descoperiri de la Turdaș.

²³ M. Roska, *Dolgsz.*, XII, 1, 1936, p. 45 și urm.

²⁴ V. G. Childe, *op. cit.*, p. 89 și urm.; *The Danube...*, p. 26 și urm.

²⁵ I. Nestor, *BerRGK*, 22, 1933, p. 33—36.

²⁶ Fr. Holste, *op. cit.*, p. 1 și urm.

²⁷ *Hronologia...*, *op. cit.*; *BerRGK*, 33, 1951, p. 125; *Starinar*, III—IV, 1954, p. 124—126; *RadVojMuz*, 6, 1957, p. 216; *BerRGK*, 39, 1958, p. 12, 17—20; *Starinar*, VII—VIII, 1958, p. 29—34, 393; *ArchIug*, III, 1959, p. 2 și urm.; *Germania*, 39, 1961, p. 146; *NCB*, 1968, p. 37—38.

²⁸ M. Garašanin, *BerRGK*, 33, 1951, p. 125.

²⁹ *GlasZMuS*, XV—XVI, 1961, p. 136.

³⁰ *ZborNM*, IV, 1964, p. 63.

³¹ *ZborNM*, V, 1967, p. 152.

³² *ZborNM*, III, 1962, p. 12—13, 20—21.

³³ *Baniĵca*, Belgrad, 1961, p. 86—87.

³⁴ *Starinar*, V—VI, 1956, p. 143—144; IX—X, 1961, p. 17.

³⁵ *Starinar*, IX—X, 1961, p. 19; *ArchIug*, IV, 1962, p. 19; XIII—XIV, 1965, p. 22; *RadVojMuz*, XIV, 1965, p. 42.

³⁶ *BerRGK*, 42, 1961, p. 31; *GlasZMuS*, XV—XVI, 1961, p. 71.

³⁷ *RadVojMuz*, XIV, 1965, p. 174—175; *Neolit...*, p. 67—68, 70, 73, 75.

³⁸ *ArchIug*, IV, 1963, p. 9.

³⁹ *Acta AntArch*, VIII, 1965, p. 39.

⁴⁰ *MFMÉ*, 1968, p. 15.

⁴¹ *ArchAustr*, 40, 1966, p. 276.

⁴² *Acta AntArch*, VIII, 1965, p. 15—16.

⁴³ *ArchÉrt*, III, 1946—48, p. 30—41.

⁴⁴ Gh. Lazarovici, *ActaMN*, VII, 1970, p. 474—75.

Bogatul material de aici, de la Roska încoace, nu s-a bucurat de un studiu tipologic aprofundat care să impună o linie fermă de orientare, din care cauză se nasc o serie de opinii contradictorii care caută să nege și dovezile cele mai evidente. N. Vlăsa în urma săpăturilor de la Tărtăria folosește pentru straturile de aici următoarea terminologie: nivel I = Turdaș, niv. II = Turdaș—Petrești, niv. III = Petrești—Turdaș⁴⁵. Pentru fazele vechi ale culturii Turdaș arată însă că aceasta nu se deosebește de cultura Vinča⁴⁶. H. Dumitrescu⁴⁷ și I. Paul⁴⁸ susțin o sosire mai târzie a culturii Vinča în Transilvania și pentru aceasta ar fi mai nimerit termenul Turdaș. E. Comșa considera că sosirea în Transilvania a purtătorilor culturii Vinča are loc la nivelul fazei Zorlențul Mare⁴⁹, iar într-o lucrare mai recentă⁵⁰ separa o fază veche — în care încadra Valea Nandrului, Turdaș — niv. inferior, Alba Iulia — Lumea Nouă, Deva—Tăulaș — și o fază nouă — incluzând aici idolii de alabastru de la Tărtăria. N. Vlăsa încadrase niv. I de la Tărtăria în faza Vinča A—B,⁵¹ în parte influențat de unele opinii privind vechimea mare a culturii Tisa, tot el însă plasa just un paralelism Starčevo IV — Vinča A precum și descoperirile de la Balomir⁵², ceea ce nu exclude posibilitatea existenței unor faze mai timpurii decât Tărtăria I (niv. Turdaș la N. Vlăsa) în Transilvania, opinii cu care nu sînt de acord I. Paul, H. Dumitrescu și E. Comșa.

Pentru teritoriile de la est de Porțile de Fier terminologia folosită pînă nu demult se orienta spre vest — Vinča. D. Berciu⁵³ includea în termenul de Verbicioara I un orizont Vinča A după care urma aspectul Vinča-Rast (Vinča B). Comșa preferă o fază veche a culturii Vinča—Turdaș încadrînd în acest orizont: Cleanov, Verbicioara, Verbița, Dudești și, într-o fază mai nouă, Rast și Vebrișoara⁵⁴. Pentru Muntenia opiniile se îndreaptă spre cultura Dudești, prin care denumire se înțelege un fenomen înrudit cu Vinča, dar sînt tentați a-l considera mai timpuriu decât grupul Vinča. Față de aceste opinii ne-am exprimat rezervele necesare într-o comunicare recentă⁵⁵.

Avînd în vedere rolul pe care-l joacă Banatul — pod pentru Oltenia și Transilvania — în cadrul culturii Vinča, am stăruit cu orice ocazie⁵⁶ asupra termenilor și sensului cronologic al etapelor evoluției culturii Vinča de aici. Nu vom insista asupra termenului de cultura Banatului⁵⁷ cu care ne-am ocupat cu alt prilej, sau a celor de Turdaș — la Sever

⁴⁵ N. Vlăsa, *Dacia*, VII, 1963, p. 485—488 și fig. 11.

⁴⁶ *Idem*, *ActaMN*, IV, 1967, p. 410.

⁴⁷ *SCIV*, XVII, 3, 1966, p. 434.

⁴⁸ *RevMuz*, 4, 1965, p. 298.

⁴⁹ *MFMÉ*, 1969/2, p. 32.

⁵⁰ E. Comșa, *Dacia*, XIII, 1969, p. 12.

⁵¹ N. Vlăsa, *Dacia*, VII, 1963, p. 486.

⁵² *Idem*, *ActaMN*, IV, 1967, p. 406—407.

⁵³ *Materiale*, III, p. 179.

⁵⁴ E. Comșa, *op. cit.*, p. 12.

⁵⁵ Gh. Lazarovici, *Pontica*, IV, 1971, p. 31—40.

⁵⁶ *Idem*, *ActaMN*, VII, 1970, p. 474, n. 21; *Banatica*, I, 1971, p. 22 și notele 51—52.

⁵⁷ *Idem*, *ActaMN*, VII, 1970, p. 474—475 și notele 22—30.

Dumitraşcu⁵⁸ și Vinča—Turdaş⁵⁹ la Marius Moga, care nu le atribuiau sensuri evolutive sau cronologice, preluând doar o terminologie acceptată în volumul I din *Istoria României*⁶⁰, ci ne vom îndrepta atenția asupra lucrărilor lui E. Comșa, care acordase atenția deosebită cercetării evoluției culturii Vinča în Banat⁶¹. În ultima lucrare, apărută în *Dacia* XIII, nu se mai amintește de faza Zorlențul Mare⁶², în schimb se arată că cele mai vechi descoperiri din Banat, pînă în acel moment, sînt cele de la Cuina Turcului și Ostrovul Banului⁶³. Pentru faza Vinča B₂ — Vinča—Turdaş II folosește în continuare termenul de faza Ornița și pentru Vinča—Pločnik I termenul provizoriu de faza Ornița-vest. Problema care se pune este: acoperă acești termeni realitățile cronologice din întreg Banatul pentru perioada de timp pe care o acoperă așezarea de la Liubcova? Un răspuns vom da la concluziile acestui studiu.

Una dintre cele mai vechi așezări Vinča din Banat de la care provin fragmente ceramice este așezarea de la Parța. Cea mai veche mențiune este din anul 1870 donația lui Órmos Zsigmond⁶⁴. Cea mai veche înregistrare este din 1876 donația lui Gaspár Pojegović⁶⁵ urmînd cele din colecția Pongráz⁶⁶. Cu ocazia lucrărilor de regularizare a cursului riului Timiș din anul 1878 au fost scoase o cantitate impresionantă de cioburi⁶⁷, lucru care s-a repetat în anii 1906⁶⁸. În anul 1907 cîteva piese sînt donate de Abany⁶⁹. Cu ocazia lucrărilor din 1913 au fost descoperite și cumpărate și alte piese⁷⁰. Primele săpături sistematice sînt făcute de Ioachim Miloia în 1931, care publică un scurt raport de săpătură în *Analele Banatului*. Săpăturile sînt reluate de către Marius Moga în anii 1945, 1950, 1953 și, în colaborare cu O. Radu, în 1963⁷¹. Deși cea mai mare parte a materialului nu provine din cercetări sistematice, se pot face totuși unele observații stratigrafice după publicarea inventarului de la Parța, unde se pot separa două complexe „Coliba Scheletului” și „Casa Mare”, precum și din atentele observații stratigrafice din campania din 1945 a lui M. Moga⁷². O altă așezare mare, cercetată recent, nu însă suficient de

⁵⁸ S. Dumitraşcu, *Lucrări Științifice*, ser. A, 1969, p. 517—518.

⁵⁹ M. Moga, *RevMuz*, III, 1964, p. 295.

⁶⁰ *IstRom*, I, 1960, p. 42—43, 47—49.

⁶¹ E. Comșa, *SCIV*, 16, 3, 1955, p. 545—551; *Idem*, *Comunicări*, ser. arh., III,

⁶² 1967, p. 3; E. Comșa și O. Răuț, *SCIV*, 20, 1, 1969, p. 12—14; E. Comșa, *MFMÉ*, 1969/2, p. 29—38; *Idem*, *Dacia*, XIII, 1969, p. 11—14.

⁶³ *Ibidem*.

⁶⁴ *Ibidem*, p. 13.

⁶⁵ MBT, inv. I—570 = II—151.

⁶⁶ MBT, I—159—162; 164, 166—168 = II—160, 159, 111, 178, 119, 118, 516.

⁶⁷ MBT, I—2222 = II—170.

⁶⁸ I. Miloia, *AnB*, IV, aprilie-decembrie, 1931, p. 171—186.

⁶⁹ MBT, I—2797—2830; 2890.

⁷⁰ MBT, I—3011—3015, 3025.

⁷¹ MBT, IV—1316.

⁷² *Supra*, nota 67.

⁷³ Mulțumesc prof. M. Moga care mi-a pus la dispoziție pentru studiu observații stratigrafice personale, nepublicate, precum și cîteva planșe cu material rezultat din campania anului 1945, materiale de o neprețuită valoare, deoarece permit refacerea stratigrafiei așezării de la Parța și valorificarea numerosului material, inedit din această așezare.

anunțat, este așezarea de la Zorlențul Mare, descoperită în 1961⁷³ și săpată între anii 1962—64, în patru campanii de săpături⁷⁴. Abia ultimele două campanii au atins și primul nivel de locuire al așezării deoarece în primele două campanii cercetarea s-a oprit la nivelul al II-lea, nivel la care se aflau citeva complexe de locuire. Separarea celor trei nivele de locuire de aci nu a ridicat probleme deosebite ultimelor două campanii. Materialul a rămas nepublicat. Scurte informații au apărut în cronica anului 1962⁷⁵, mai târziu a apărut un studiu asupra plasticii de aci de E. Comșa și O. Răuț⁷⁶ precum și referiri la materialul de la Zorlenț în Banatica⁷⁷. La Balta Sărată au fost semnalate două nivele de locuire⁷⁸. La Ohaba Mătnic un nivel⁷⁹ și la Ruginosu două nivele⁸⁰. Cercetări sistematice au fost făcute de Eugen Comșa la Liubcova, în cadrul Grupului de cercetări complexe Porțile de Fier, unde au fost semnalate patru nivele ce aparțin la două faze⁸¹ și la Gornea unde de asemenea au fost surprinse două nivele: primul cu bordeie, cel de al doilea cu locuințe de suprafață ce aparțin aceleiași faze⁸². În cele ce urmează încercăm a preciza, pe baza analogiilor tipologice cu materiale din așezări din zonele învecinate, încadrate tipologic și cronologic, datarea nivelelor și materialelor arheologice aparținând culturii Vinča de pe teritoriul Banatului.

Faza Vinča A

Faza Vinča A reprezintă cea mai veche etapă de dezvoltare a culturii Vinča în regiunea dunăreană. Ea marchează momentul sosirii unei civilizații noi străină de mediul local al neoliticului timpuriu. Purtătorii acestei civilizații, o populație la care ocupația de bază era cultivarea cerealelor, vor sosi cu o civilizație superioară mediului local al neoliticului vechi, reprezentat de cultura Starčevo-Criș. Această etapă are o serie de trăsături caracteristice care o deosebesc de etapele ulterioare atât prin unele elemente ale facturii ceramicii, formelor oit și a plasticii. Toate trăsăturile, pe care le vom înșira mai jos, justifică denumirea acestei etape

⁷³ Așezarea a fost semnalată de către I. Beg, secretar la Consiliul Popular Zorlenț, profesor O. Răuț, din Reșița.

⁷⁴ La primele două campanii au participat M. Moga, O. Răuț și subsemnatul, la campaniile din 1963—64 O. Răuț și subsemnatul.

⁷⁵ D. Popescu, *SCIV*, XIV, 2, 1963, p. 452, nr. 12.

⁷⁶ Supra, nota 61.

⁷⁷ Gh. Lazarovici, *Banatica*, I, 1971, p. 22—23.

⁷⁸ S. Dumitrașcu, *op. cit.*, p. 517—518.

⁷⁹ *Ibidem*.

⁸⁰ Săpături efectuate de subsemnatul în colaborare cu Muzeul din Reșița. Aduc călduroase mulțumiri pe această cale colegului I. Uzum, directorul Muzeului din Reșița care a sprijinit cu entuziasm cercetările neolitice din județul Caraș-Severin, făcute la Gornea, Moldova Veche, Ruginosu și Pojejena.

⁸¹ E. Comșa, *SCIV*, XVI, 3, 1965, p. 545—551; *Comunicări, op. cit.*, p. 4 și urm.; *MFME*, 1969/2, p. 32; *SCIV*, XX, 1, 1969, p. 12—14; *Dacia*, XIII, 1969, p. 11—44.

⁸² Gh. Lazarovici, *ActaMN*, VII, 1970, p. 481.

timpurii, fiind un orizont bine precizat cronologic și tipologic. Materialul descoperit în așezarea de la Gornea are majoritatea trăsăturilor specifice acestei perioade. El se întilnește deopotrivă la Ószentiván VIII și la Vinča niv. A. O altă denumire decât Vinča A nu ni se pare justificată deoarece materialul din alte părți — din Transilvania de exemplu: la Turdaș, Nandru Vale și Tărtăria — nu are toate caracteristicile pe care le întilnim la Vinča. Nici așezările de la Ószentiván VIII și Gornea nu sînt atît de reprezentative ca materialele de la Vinča, deși reprezintă același orizont cronologic. Un termen nou pentru acest orizont ar îngusta și canaliza, poate, opiniile spre un fenomen unilateral, zonal sau ar cuprinde și o arie geografică în care această fază nu este încă cunoscută, nu și exclusă. Ne referim la termenii: Vinča—Turdaș — pentru Transilvania, faza Zorlențul Mare — pentru Banat și faza Verbicioara I — pentru Oltenia.

Paralelismul Vinča—Turdaș I = Vinča A la o analiză mai adîncă nu se confirmă. În Transilvania așezările Nandru Vale (niv. I)⁸³, Turdaș (niv. I)⁸⁴, Tărtăria I (niv. Turdaș)⁸⁵, nu pot fi contemporane cu Vinča A, aci lipsind o serie de elemente care la Vinča, Ószentiván VIII și Gornea⁸⁶ dau nota caracteristică. Majoritatea plasticii de la Zorlenț publicată de E. Comșa și O. Răuț aparțin niv. II, unde în afară de plastică ce pare un element arhaizant, lipsesc elemente caracteristice pentru faza Vinča A. De la Verbicioara I este prea puțin material publicat⁸⁷ pentru a putea discuta o legătură directă cu Vinča A. Din această scurtă analiză privind terminologia referitoare la orizontul cronologic marcat de etapa Vinča A se desprinde o idee și anume: că materialele vechi sînt suficient de convingătoare pentru un paralelism cu Vinča A; și că în mod firesc alți termeni nu vor cuprinde caracteristicile întregii perioade. O renunțare la acești termeni ar lăsa cîmp deschis ideilor sănătoase ale lui Vladimir Milojčić.

Despre faza A a culturii Vinča în Banat ne-am ocupat într-o altă lucrare⁸⁸, încît asupra unor probleme revenim doar pentru a le adînci.

⁸³ M. Roska, *DolgSz*, XII, 1936, p. 44—45, fig. 4/5 cu analogii la Vinča în faza B cf. M. Vasić, *PV*, II, 335 a—b = *PV*, I, 114 adîncimea 7,8 m, fig. 4/7, cf. *PV*, II 246 și 247; fig. 6/2 cf. *PV*, II 293; fig. 6/3.

⁸⁴ Pentru Turdaș I, fig. 8—9 analogiile sînt mai tirzii decît Nandru Vale.

⁸⁵ N. Vlassa, *Dacia*, VII, 1963, p. 485 și urm. fig. 6/1 avînd pe creștet pîrul redat prin incizii cu analogii la Vinča în faza B cf. *PV*, I, 25 a. 7,6 m = *PV*, III, 136; fig. 6/2 cu analogii începînd din Vinča A cf. *PV*, III 68 a. 8,4 m, dar dăinuiesc pînă în faza B cf. *PV*, I 142 = III 168 a. 6,7 m; pentru felul de modelare a capului la fig. 6/8 cf. *PV*, III 124 a. 7,9 (8,4) m. Cele mai bune analogii sînt oferite de altarele animaliere fig. 11, cf. *PV*, II 335 a. 6,7 m. De altfel piciorul de cupă de aci și fragmentele ornamentate cu triunghiuri au aceleași analogii ca picioarele de la Nandru I și Turdaș I, și celelalte elemente: raritatea barbotinei, lipsa cupelor cu picior gol, proporția ceramicii negre (redușă) sînt în favoarea datării acestui orizont la începutul fazei B. Elementele Criș de aci nu urcă datarea pentru că cele două civilizații conviețuiesc un timp.

⁸⁶ Gh. Lazarovici, *op. cit.*, p. 484, n. 56—61.

⁸⁷ D. Berciu, *Contribuții...*, p. 38—39 și notele respective.

⁸⁸ Gh. Lazarovici, *op. cit.*, p. 73 și urm.

Ceramica fină. Pasta este fină, bine arsă, amestec uniform, netezită foarte frumos și lustruită cu grijă având luciu metalic. Peste 75% din ceramica fină este de culoare neagră. Mai toate picioarele de cupă sînt de culoare roșie pornind de sub curbura maximă și pînă la baza piciorului. Partea superioară la cupe este neagră. Culoarea roșie provine din ardere și foarte rar din pictare. Proporțiile ceramicii negre — dominante — este unul din elementele caracteristice fazei A. Lipsește ceramica cenușiu-deschisă și castanie, fenomene care apar abia în fazele următoare. Pe baza ceramicii negre lustruite, pe bună dreptate, majoritatea cercetătorilor vedeau pentru cultura Vinča o origine balcano-anatoliană⁸⁹ imitînd vase de metal⁹⁰.

Ornamentarea ceramicii fine se obține fie printr-o lustruire puternică ce dă un „aspect metalic“, fie prin plisare ce sugerează același lucru. Pliseurile, asemenea ceramicii negre, sînt un element de origine sudică. În regiunea dunăreană apar cel mai timpuriu la orizontul cronologic Vinča A — Starčevo IV⁹¹. În fazele Vinča A—B₁ acestea au o evoluție asemănătoare⁹². Începînd cu faza Vinča B₂ acestea devin curboliniare⁹³ și mai tirziu spiralieră⁹⁴. Aceste observații trebuie avute în vedere în privința datării „timpurii“ a unor faze ale culturii Dudești⁹⁵, ca de altfel și ceramica cenușie deschisă sau castanie. Pliseurile, la Gornea, sînt simple, rectilinii și cu o motivistică săracă.

Ornamentele incizate sînt puține la număr — atît la Gornea cît și la Ószentiván VIII⁹⁶ — în comparație cu fazele ulterioare. La Vinča ornamentele incizate se înmulțesc la adîncimea de 8 m — sfîrșit de A și început de B₁⁹⁷. Credem necesar a sublinia că ornamentele de Ószentiván VIII, semnalate mai sus, au bune analogii la adîncimea de 8 m de la Vinča. Puține la număr sînt și la Žarkovo IV⁹⁸. Motivele incizate întîlnite

⁸⁹ M. Vasić, *BSA*, 14, 1907—1908, p. 319; V. G. Childe, *The Danube...*, p. 28; Vl. Milojević, *Chronologie...*, p. 75—77; *Reinecke Festschrift*, Mainz, 1950, p. 113; M. și D. Garašanin, *Starinar*, III—IV 1954, p. 125—126; *Germania*, 39, 1961, p. 144; Vl. Popović, *Rev-Arch*, 49, 1957, p. 144; D. Srejić, *ArchIug*, IV, 1963, p. 7; B. Iovanović, *ArchIug*, V, 1964, p. 12; *Starinar*, XIII—XIV, 1965, p. 24; *RadVojvMuz*, XIV, 1965, p. 42; N. Vlassa, *ActaMN*, IV, 1967, p. 407—409 n. 22; *Sargetia*, IV, 1960, p. 15; H. Hauptmann, *Istanb-Mitt*, 17, 1967, p. 7; B. Brukner, *Neolit...*, p. 61.

⁹⁰ N. Vlassa, *op. cit.*, p. 412 n. 40—44.

⁹¹ M. Vasić, *PV*, II 218—219 a. 8 m la orizont de sfîrșit de Vinča A; Fr. Holste, *op. cit.*, p. 3; Vl. Milojević, *op. cit.*, p. 112; *Chronologie...*, p. 76; M. și D. Garašanin, *op. cit.*, p. 120; M. Garašanin, *Germania*, 39, 1961, p. 144; B. Brukner, *op. cit.* p. 61.

⁹² Analogii foarte bune pentru piesa lui N. Vlassa cf. *ActaMN*, IV, 1967, p. 412—413 sînt la Aradac; Karpandzević, *Starinar*, III, I, 1922, p. 151—174, fig. 11.

⁹³ Vl. Milojević, *Chronologie...*, p. 173.

⁹⁴ La *Vitoševac* cf. D. Krstić, *ZborNM*, IV, 1964, p. 63; la *Naprelje*, cf. B. Stalio, *ZNM*, III, 1962, p. 16; la *Vinča* faza C cf. Vl. Milojević, *op. cit.*, pl. 33/11; faza D pl. 43/8.

⁹⁵ *Pontica*, IV, p. 31—40 și notele 30—32; M. Nica, *Historica*, I, 1970, p. 37 fig. 3/12 la orizont Fărcașul de Sus, I b contemporan cu Vinča B, p. 51.

⁹⁶ I. Banner și M. Párducz, *op. cit.*, pl. X/5—7; XI/12—14.

⁹⁷ M. Vasić, *PV*, II 158 a. 8 m, 160 a. 8 m.

⁹⁸ M. și D. Garašanin, *op. cit.*, fig. 19, 21—24, 25/1—3,5, 26—28.

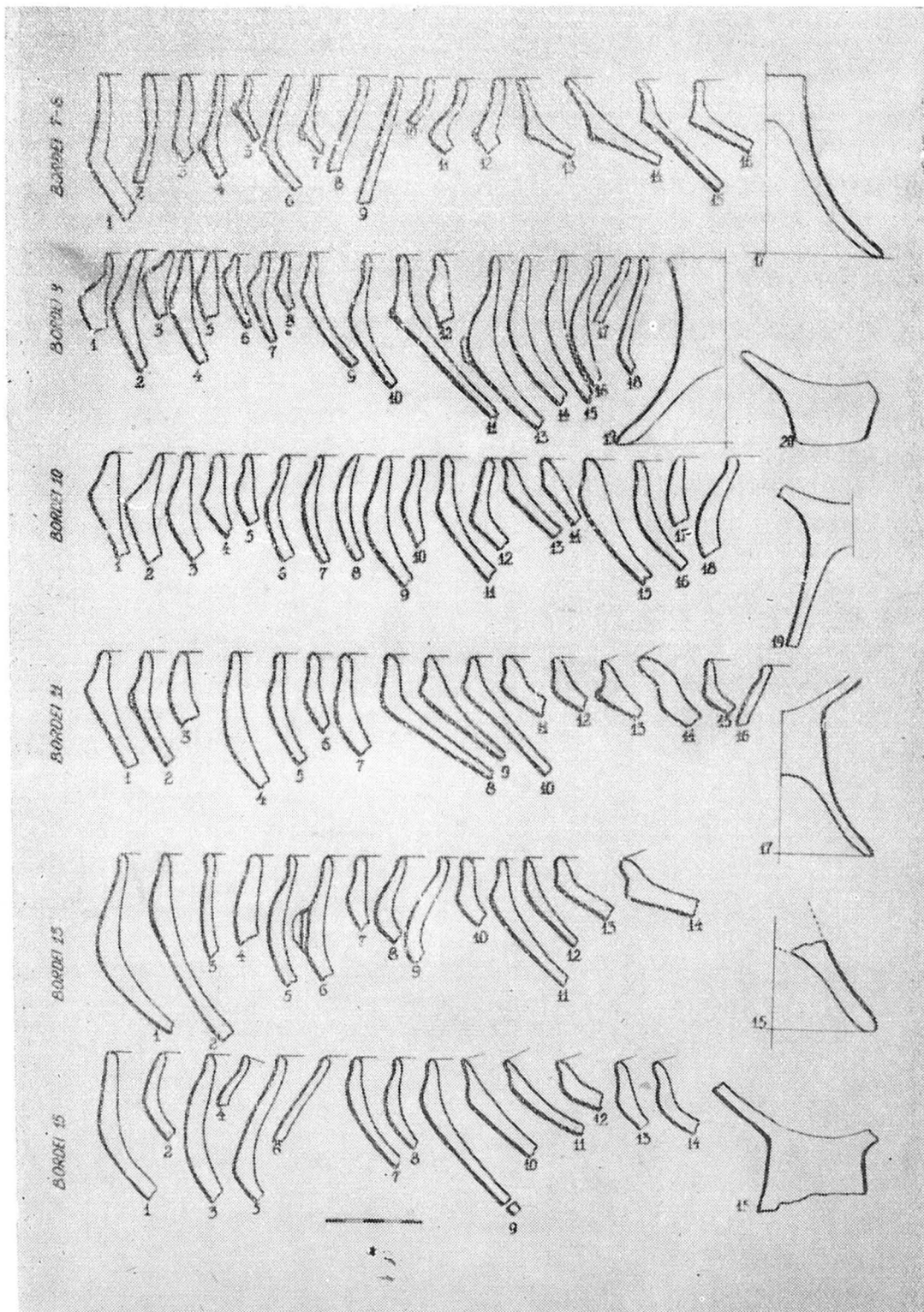

Fig. 1 — Gornea, *Starcevo IV* (bordei 7—8); *Vinča A* (bordei 9—11, 13, 15).

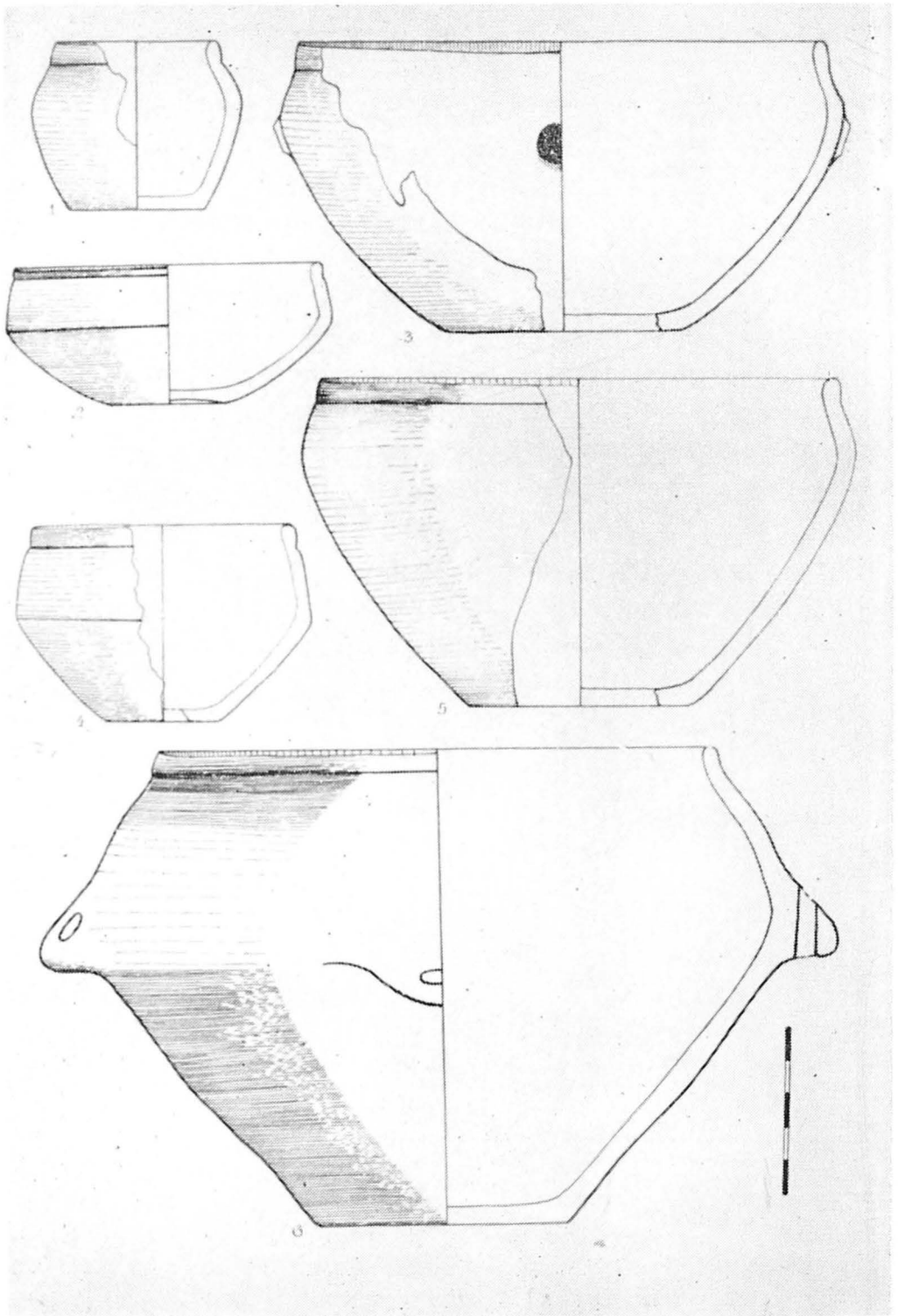

Fig. 2-3 — Gornea, *Vinča A.*

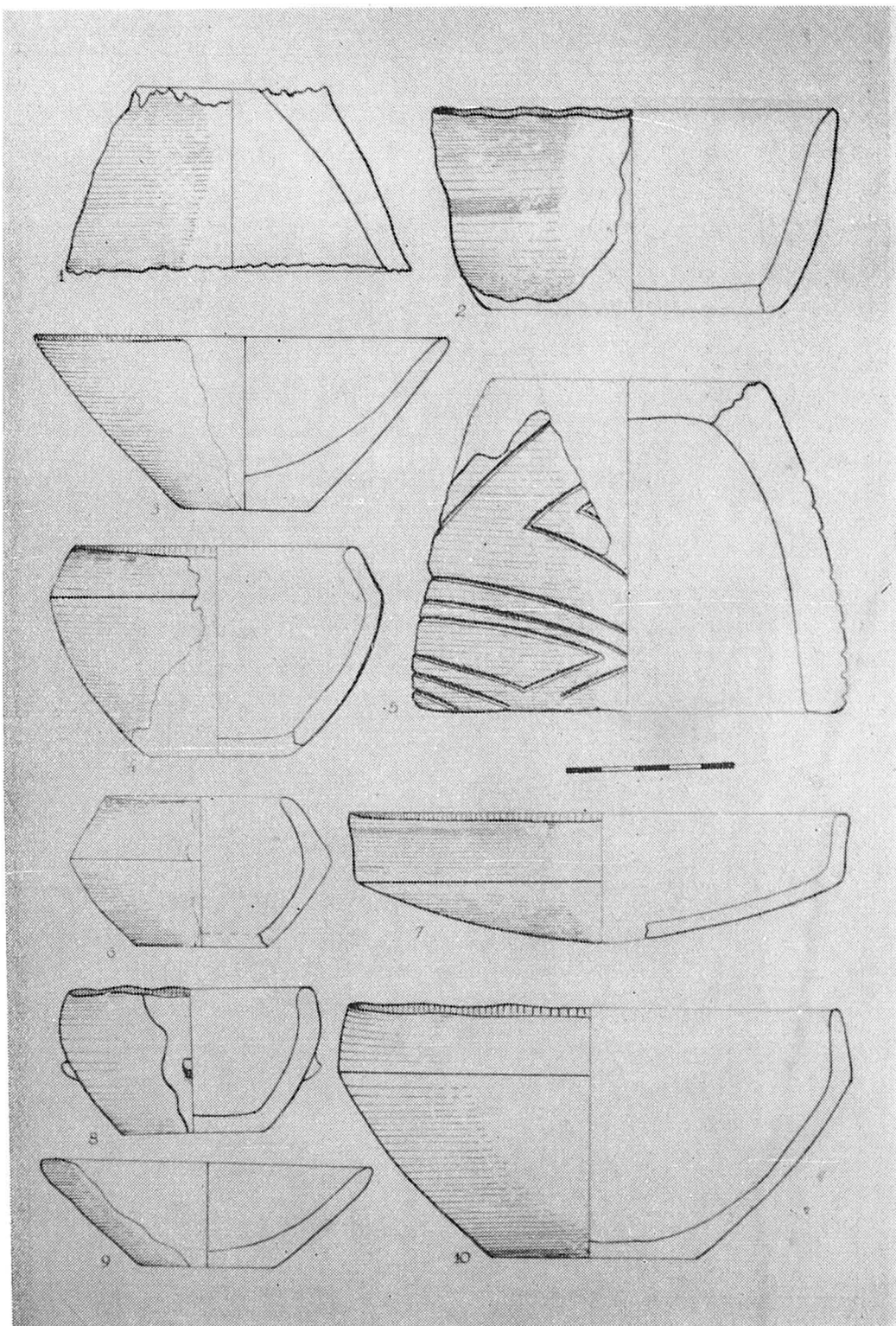

Fig. 3.

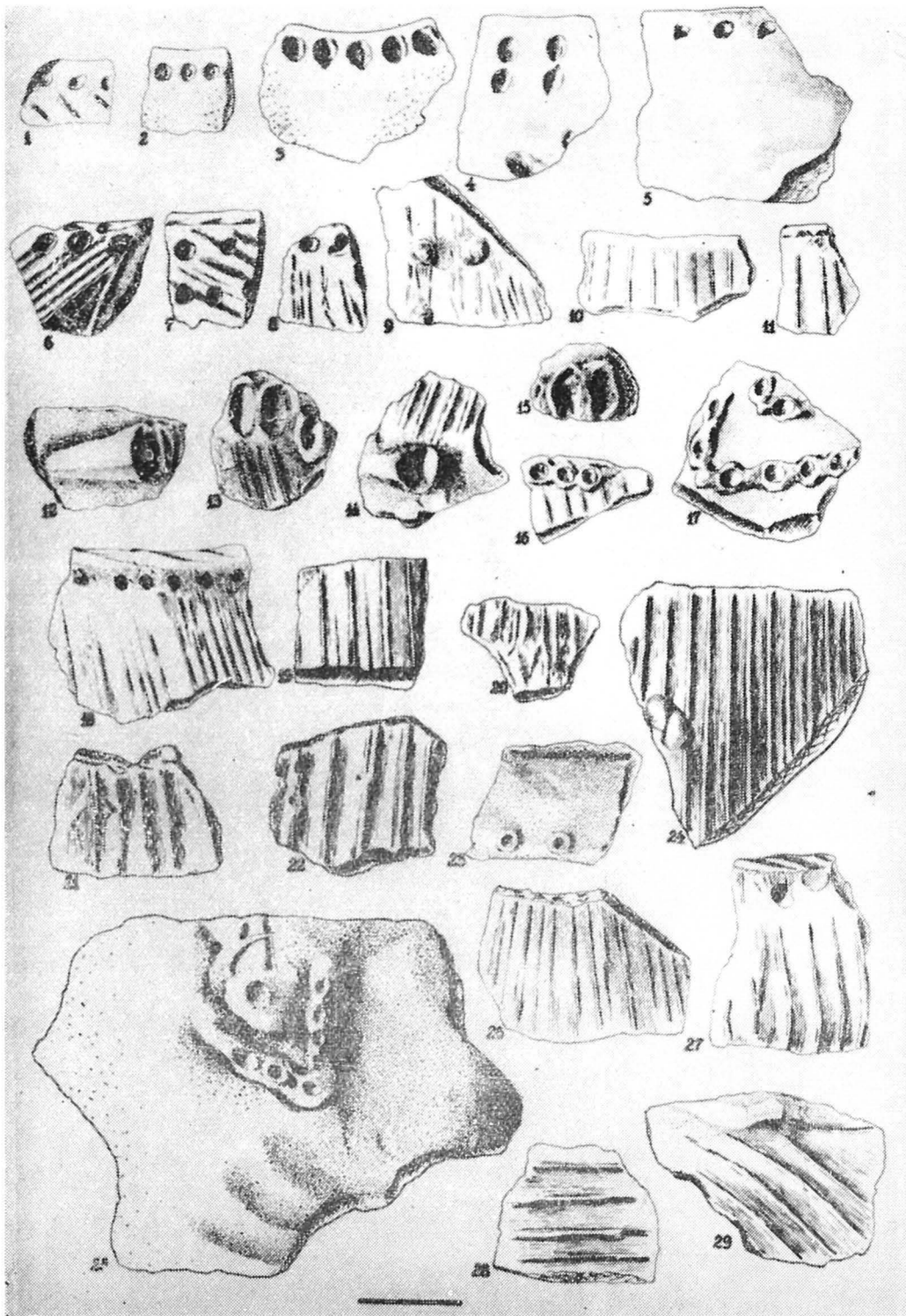

Fig. 4 — Gornea, *Vinča A* (bordei 10).

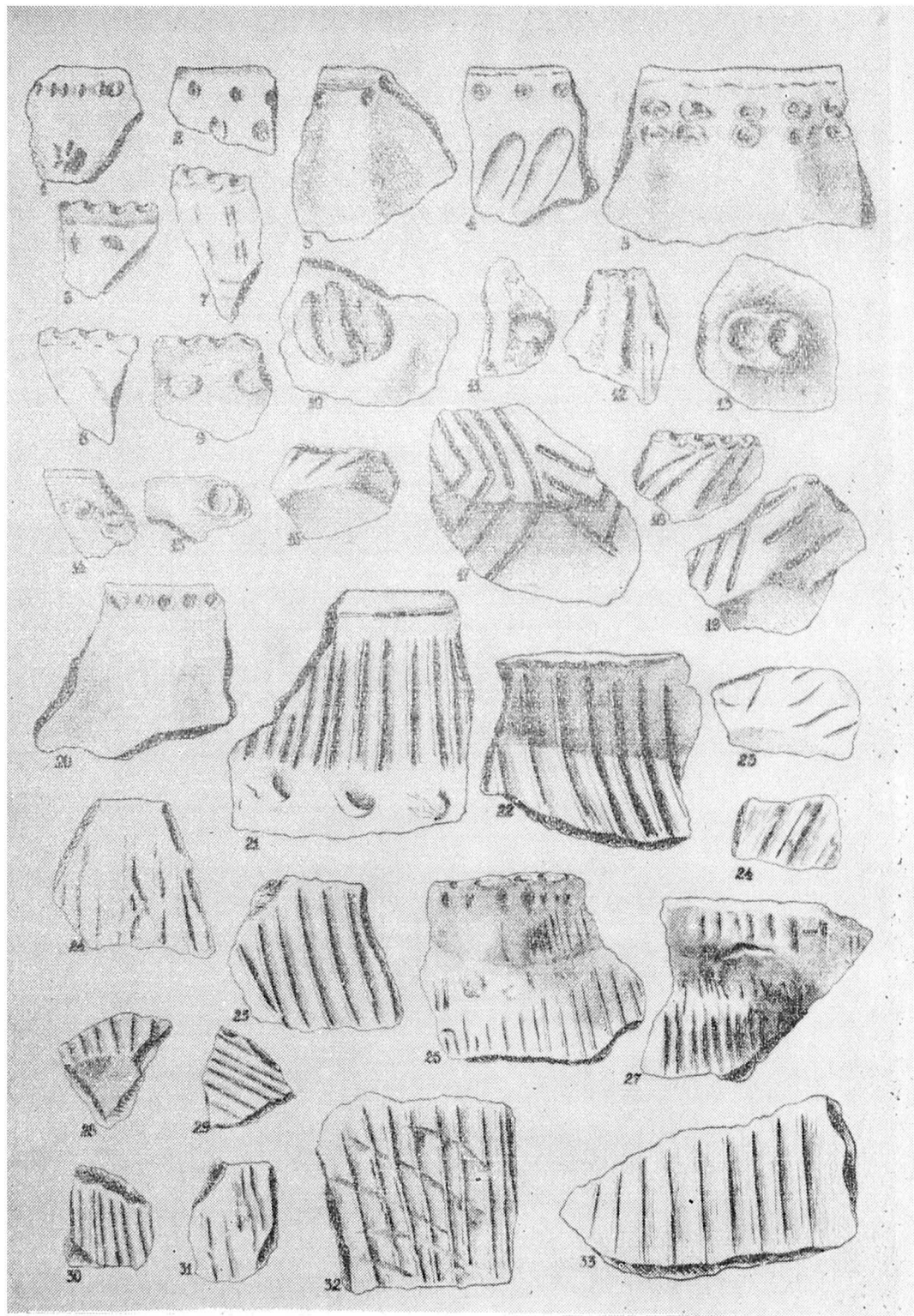

Fig. 5 — Gornea, *Vinča A* (bordei 13).

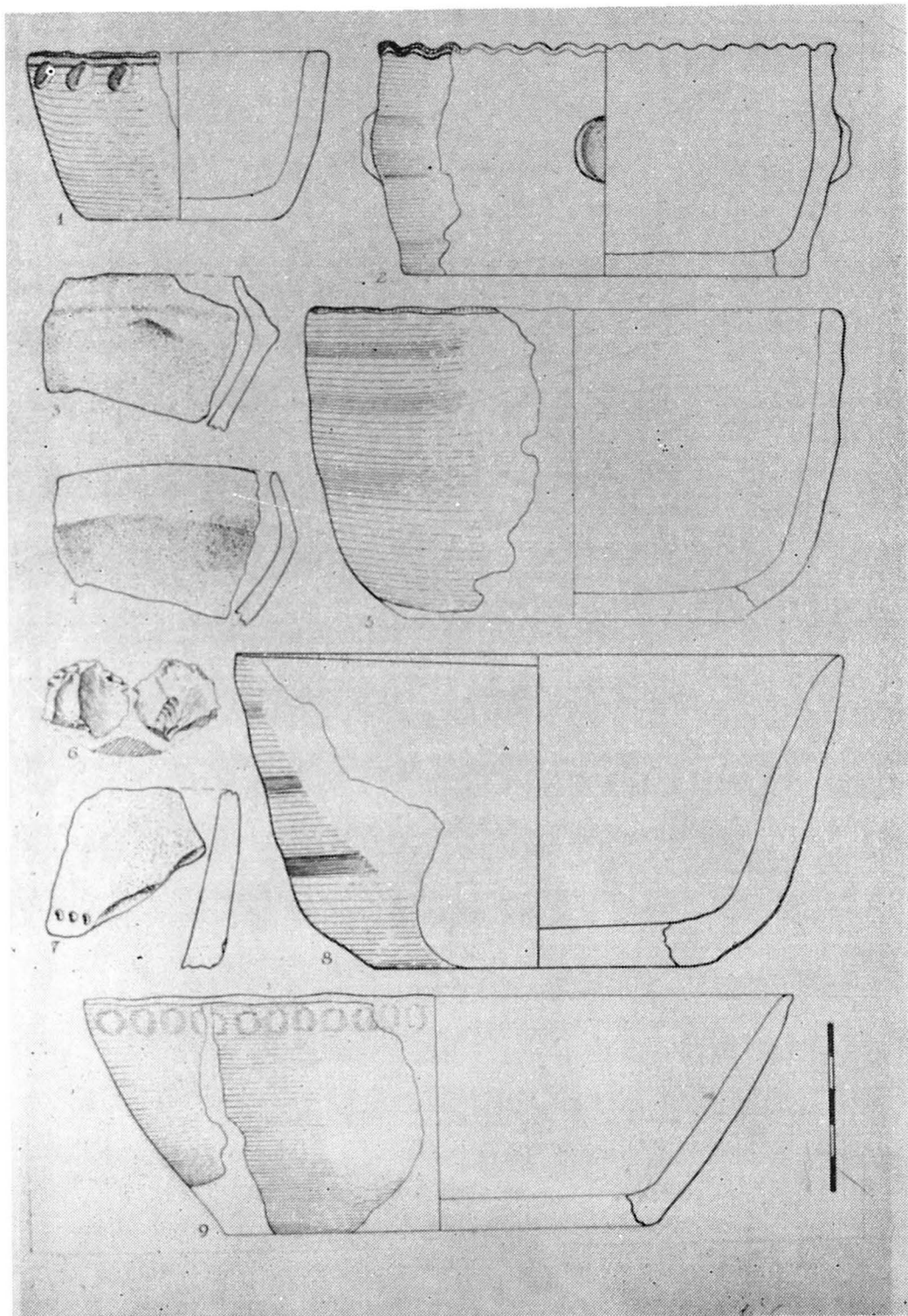

Fig. 6 — Gornea, *Vinča A.*

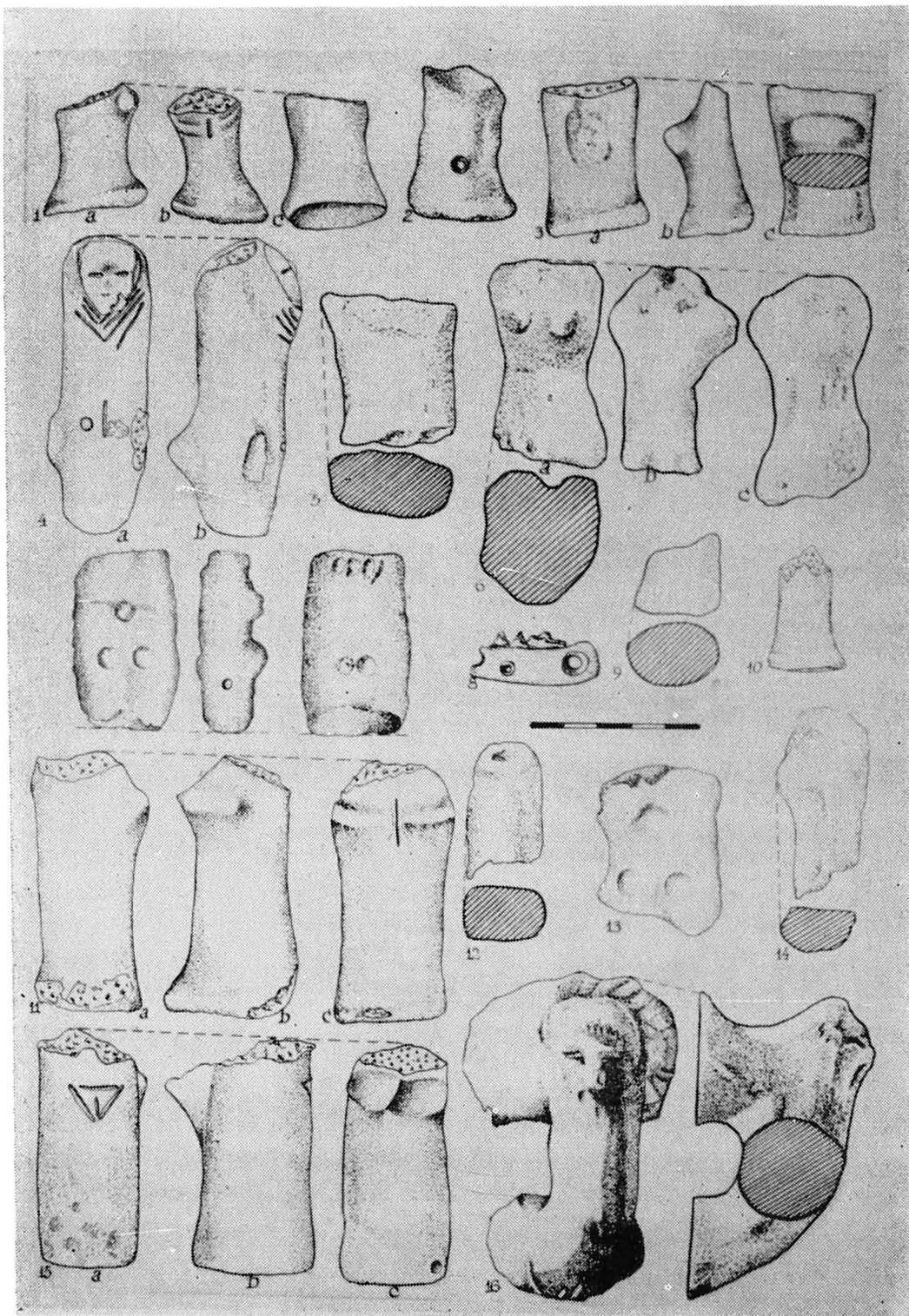

Fig. 7 — Gornea, Vinča A.

Fig. 8 — Cornea, Vinča A.

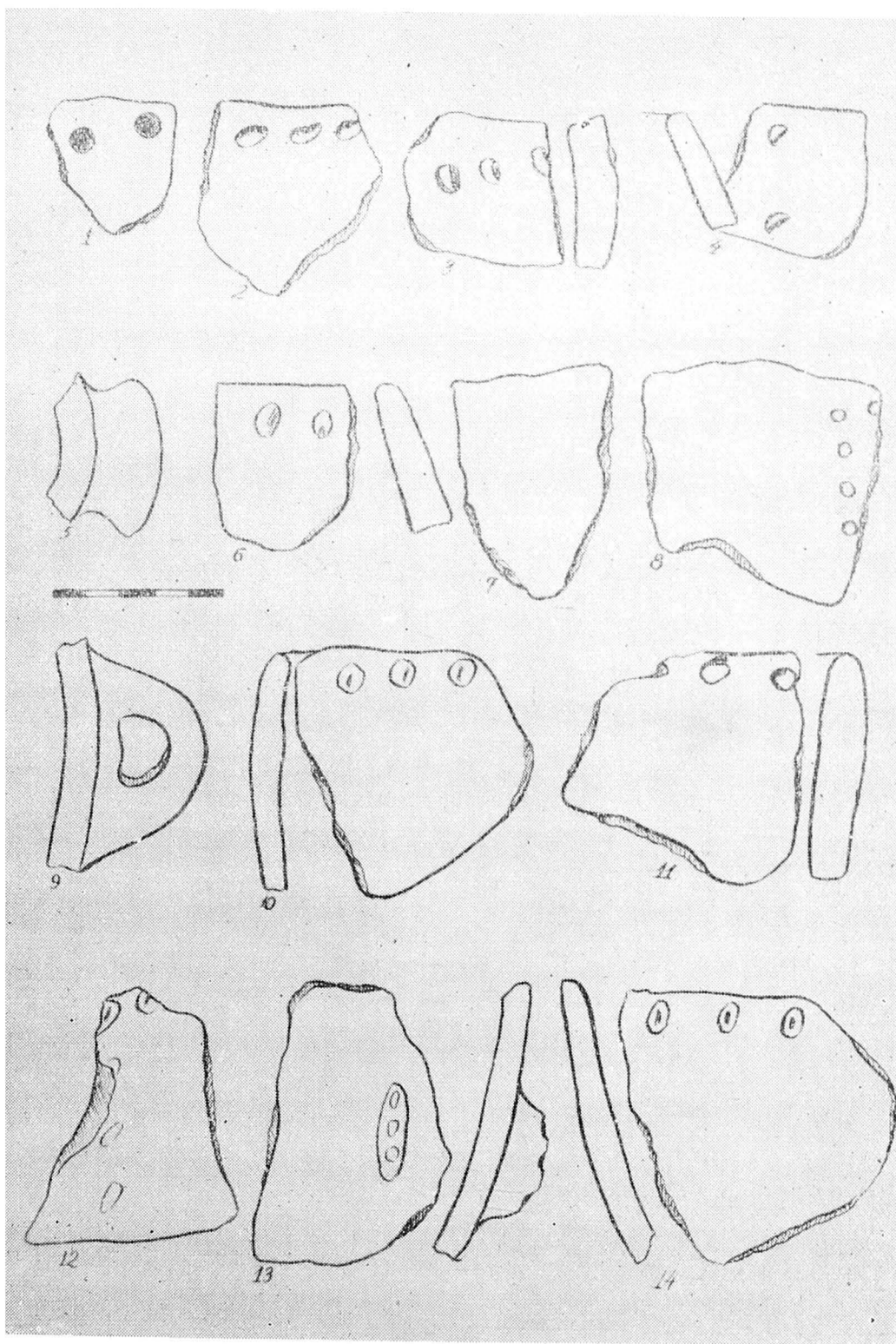

Fig. 9 — Zorlențul Mare, niv. II, secțiunea E.

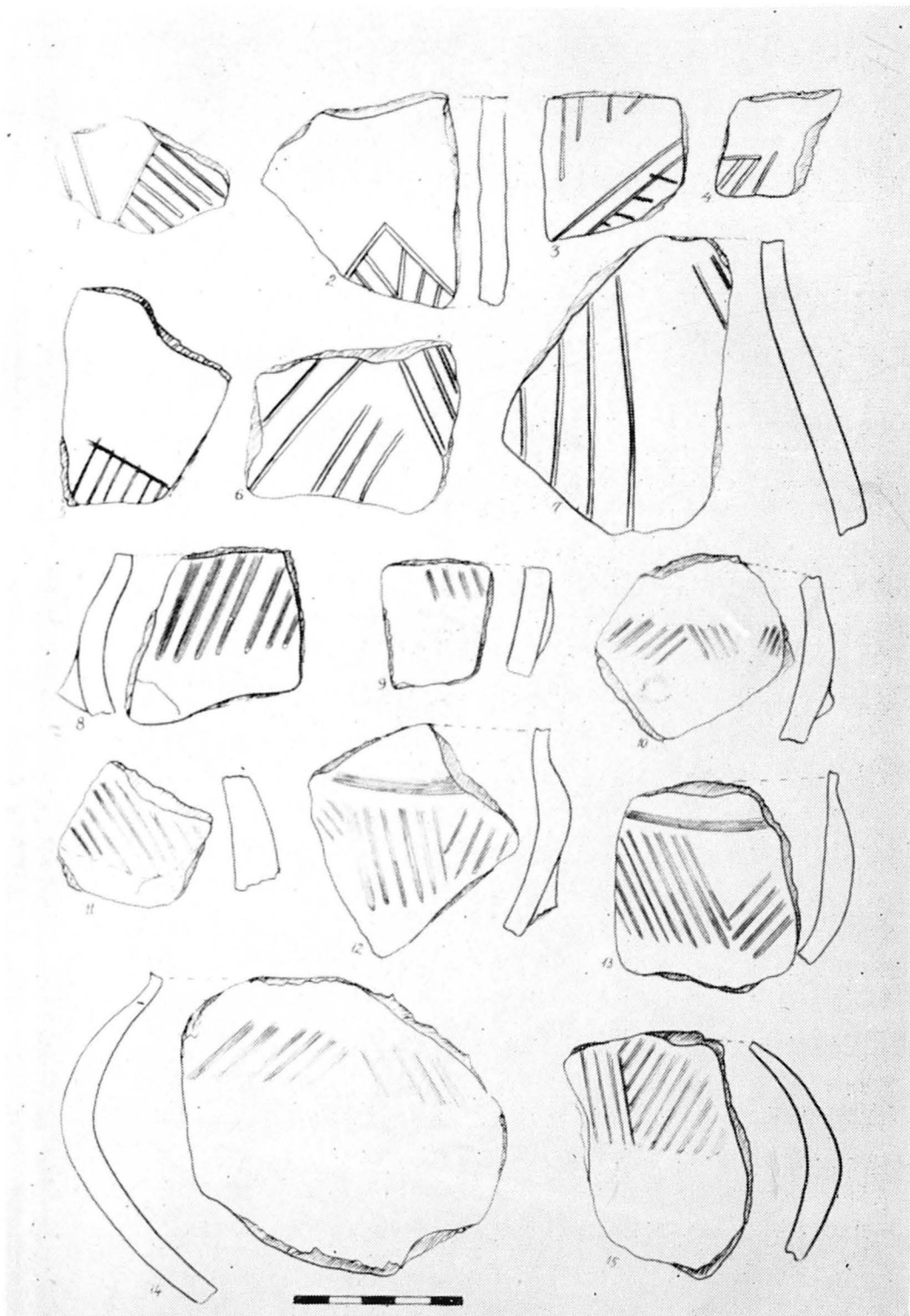

Fig. 10 — Zorlențul Mare, niv. II, secțiunea E

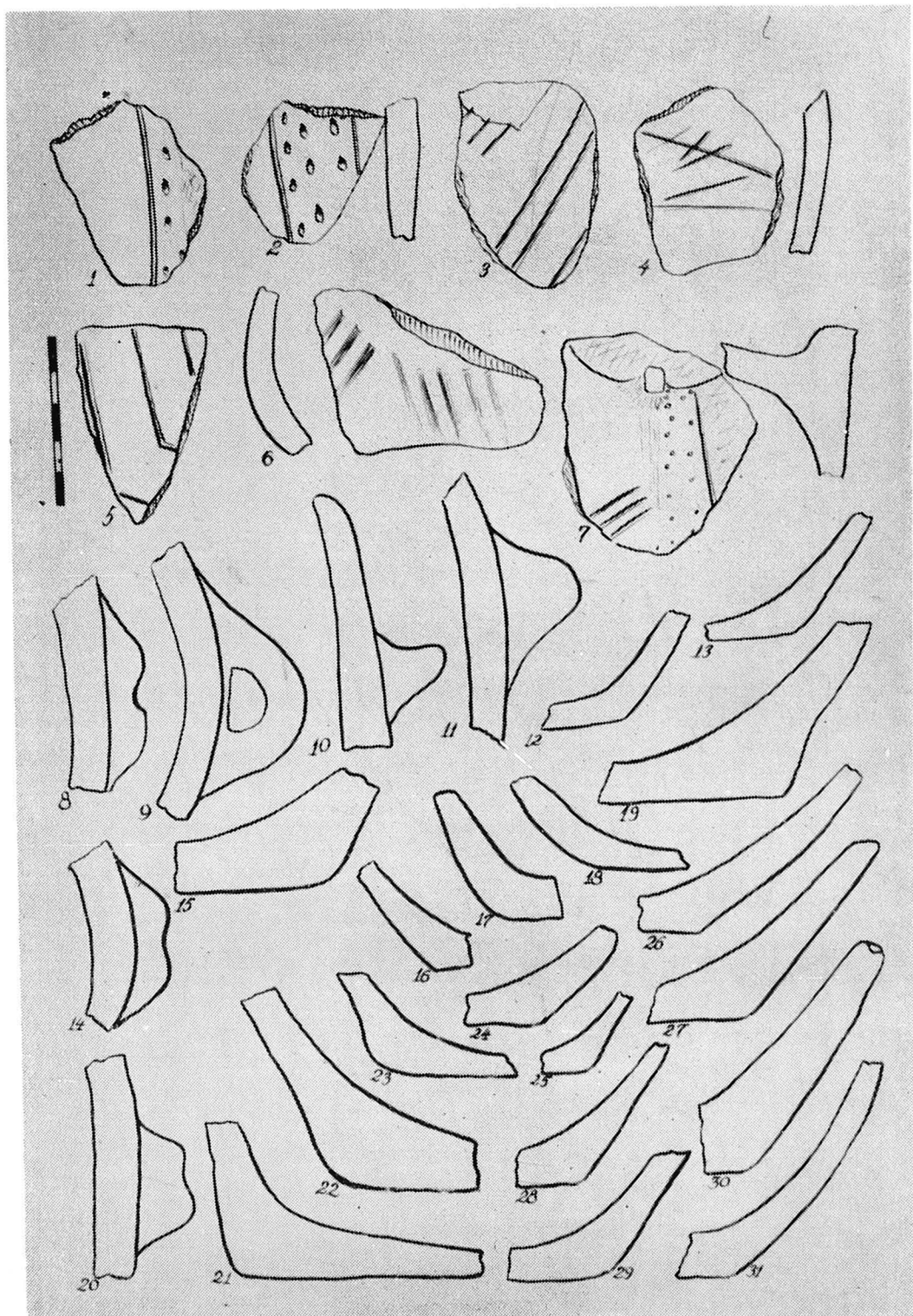

Fig. 11 — Zorlențul Mare, niv. II, secțiunea E

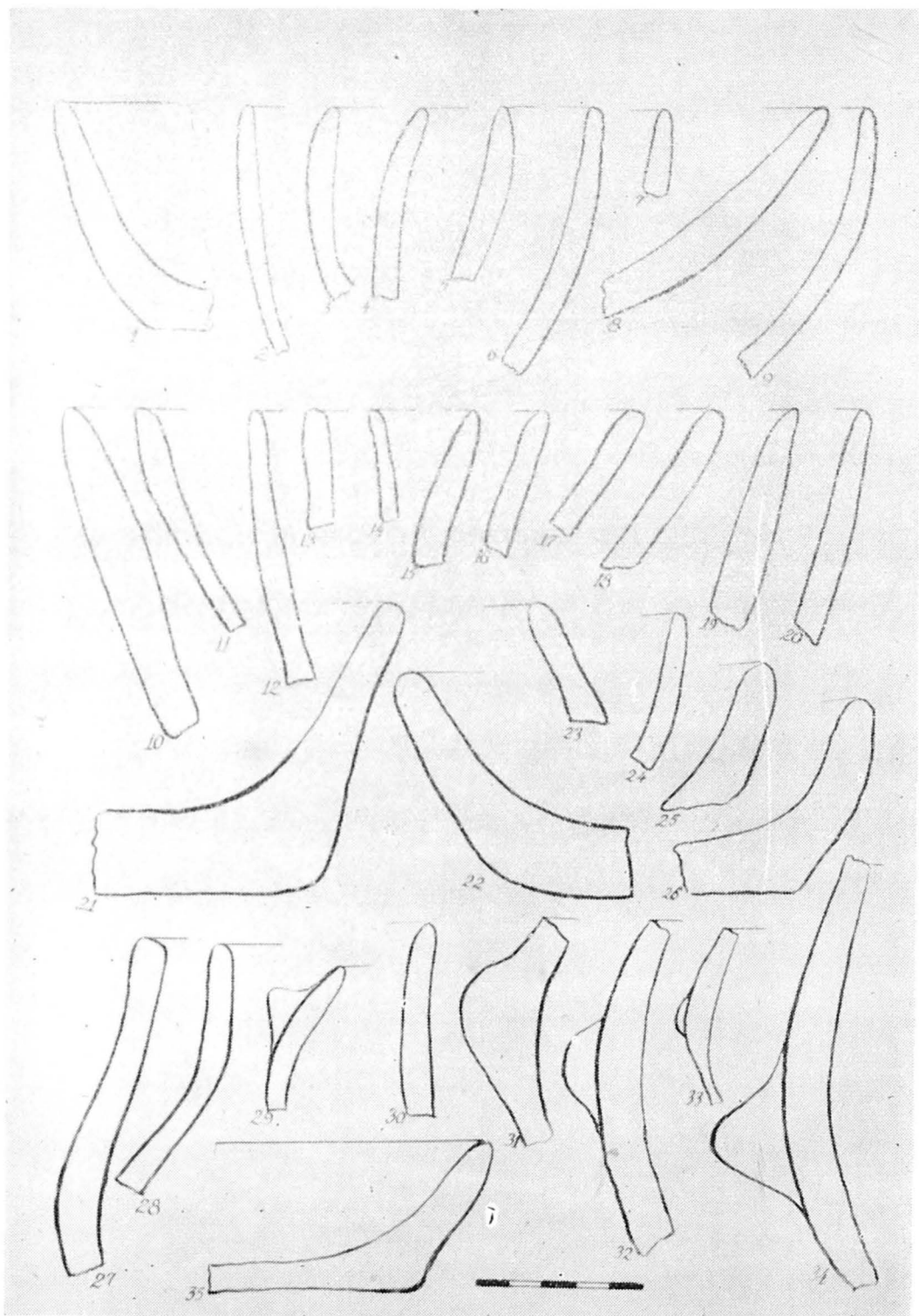

Fig. 12 — Zorlenț Mare, niv. II, secțiunea E.

Fig. 13 — Zorlențul Mare, niv. II, secțiunea 6 (1–2, 5, 9); secțiunea 5(3); secțiunea 1 (4,6–8).

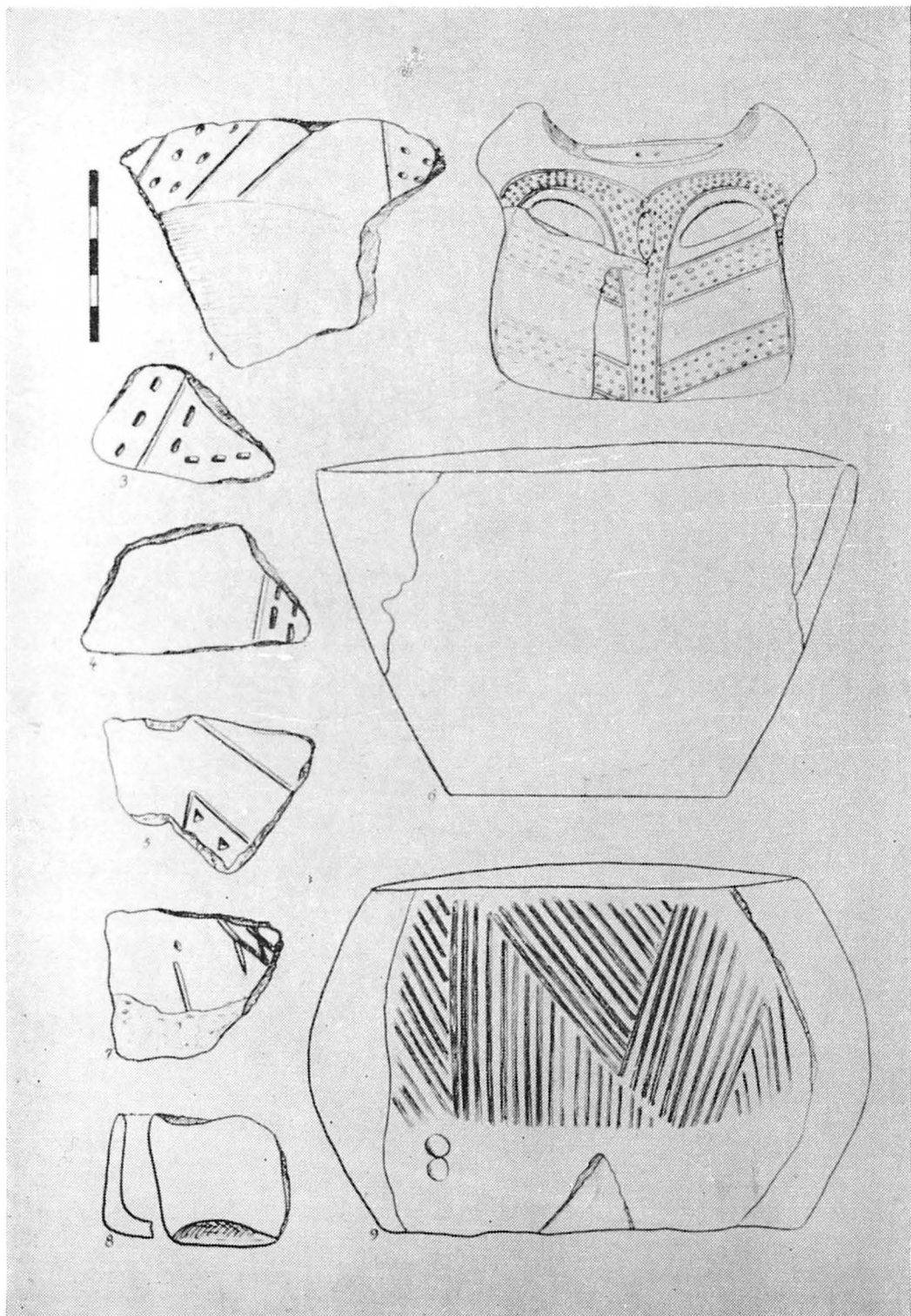

Fig. 14 — Zorlențul Mare, niv. II, secțiunea „ε” (2,4–9); niv. II și III (1,3).

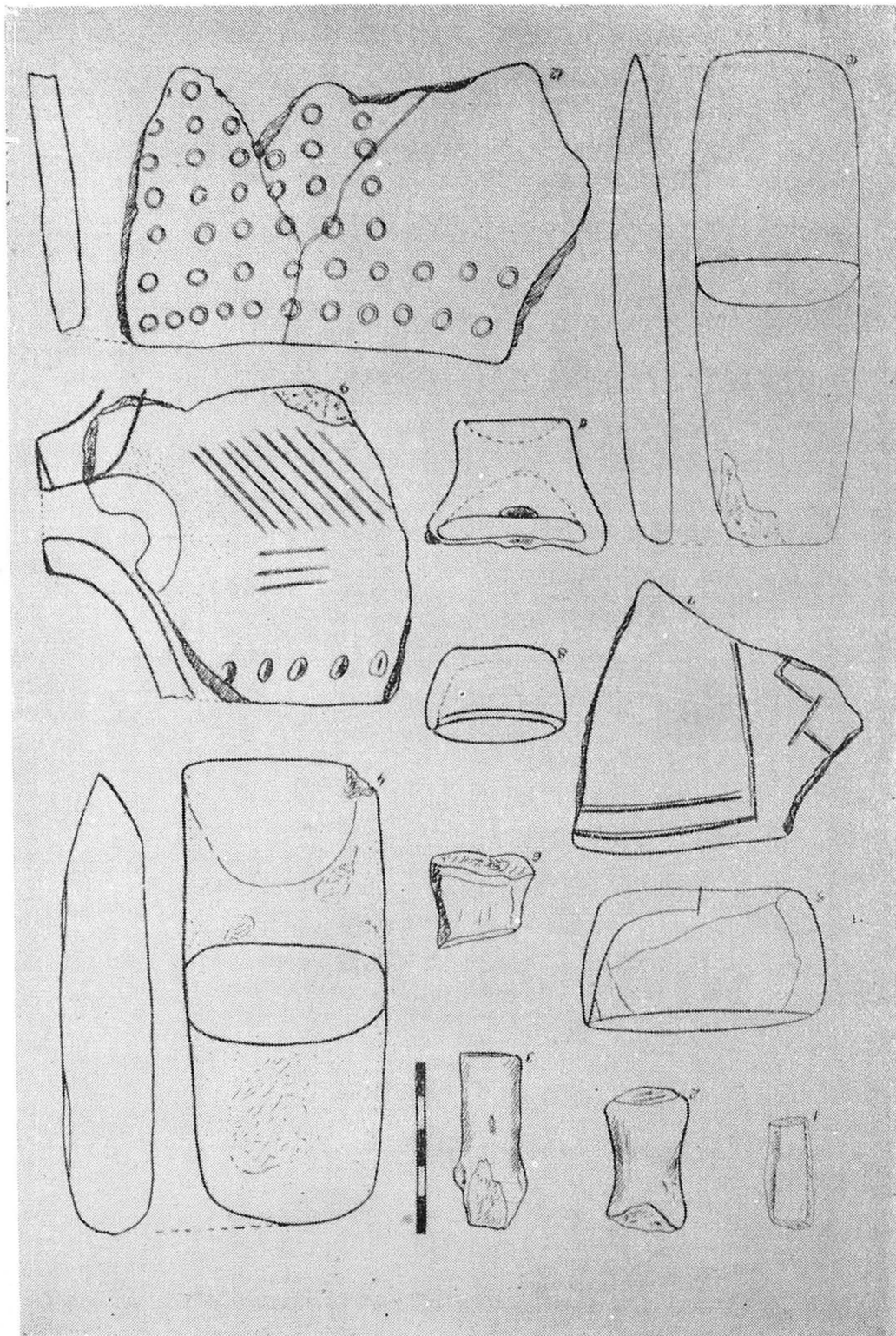

Fig. 15 — Zorlențul Mare, niv. II și III (4,10–11); niv. III, caseta „μ” (1–3, 5–9, 12).

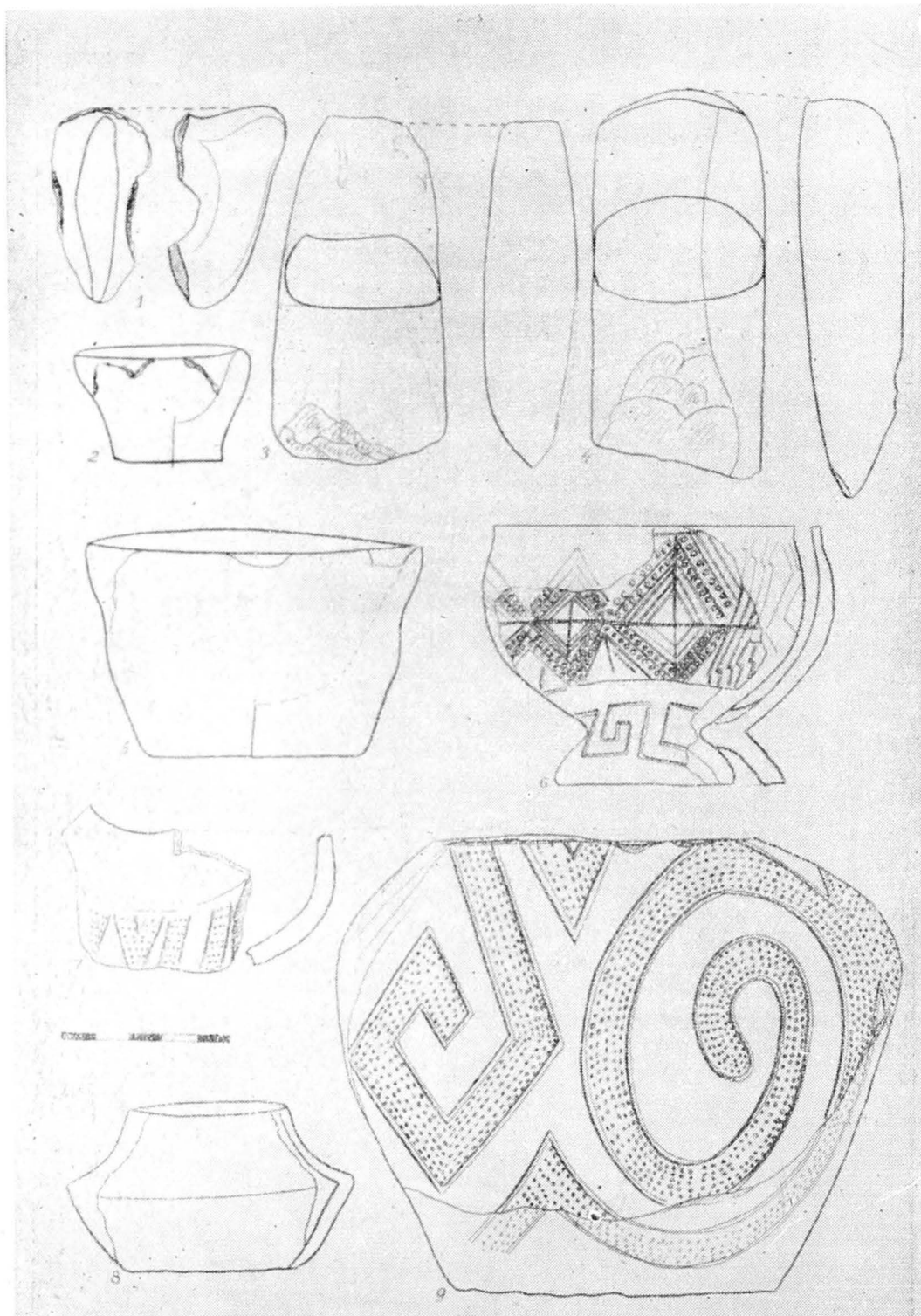

Fig. 16 — Zorlențul Mare, niv. II (3–4); niv. II–III (2, 5, 7–9); niv. III (1, 6).

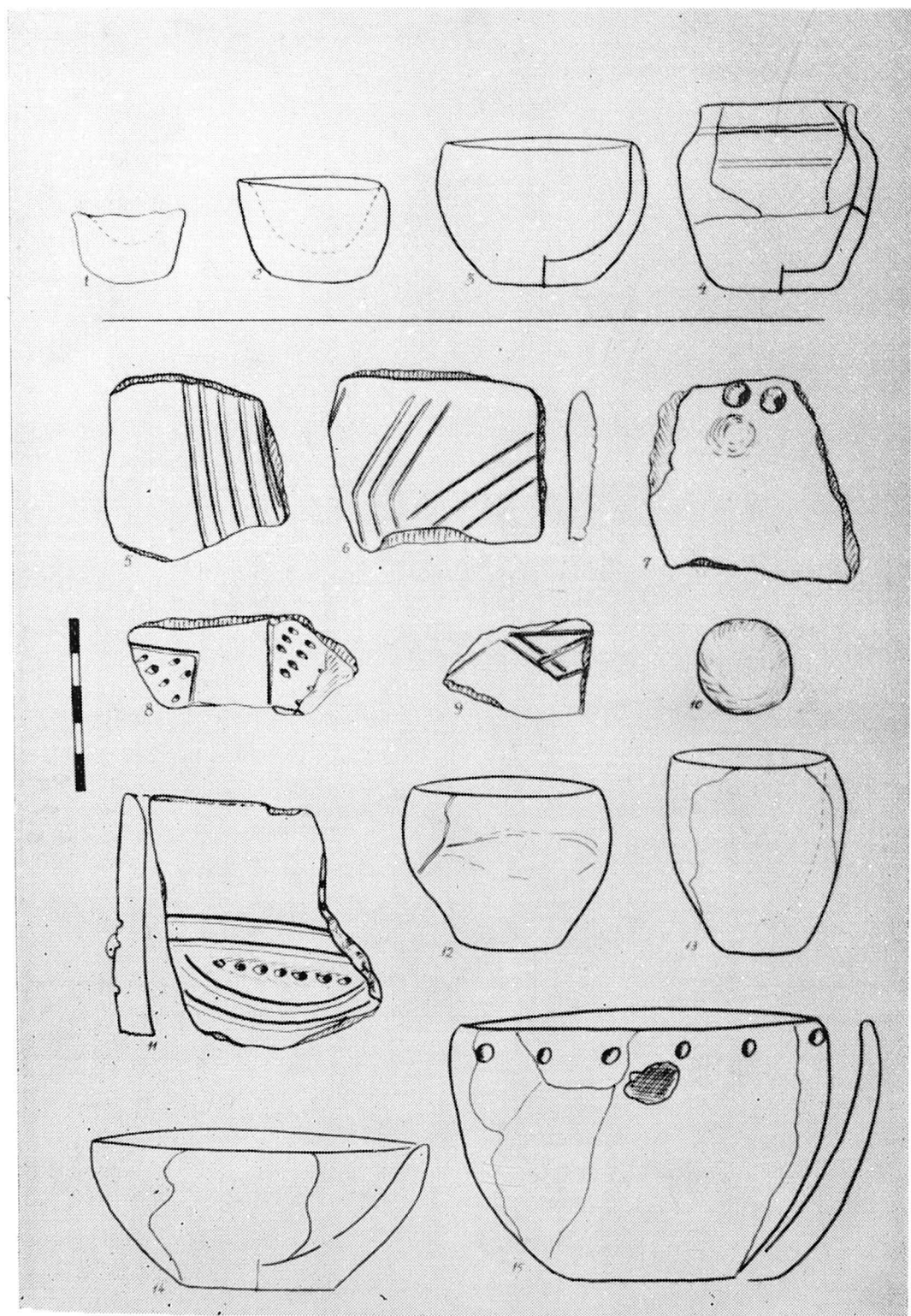

Fig. 17 — Zorlențul Mare, niv. II (1-4); niv. III, secțiunea „α”, adâncimea 0,30 (5-14)

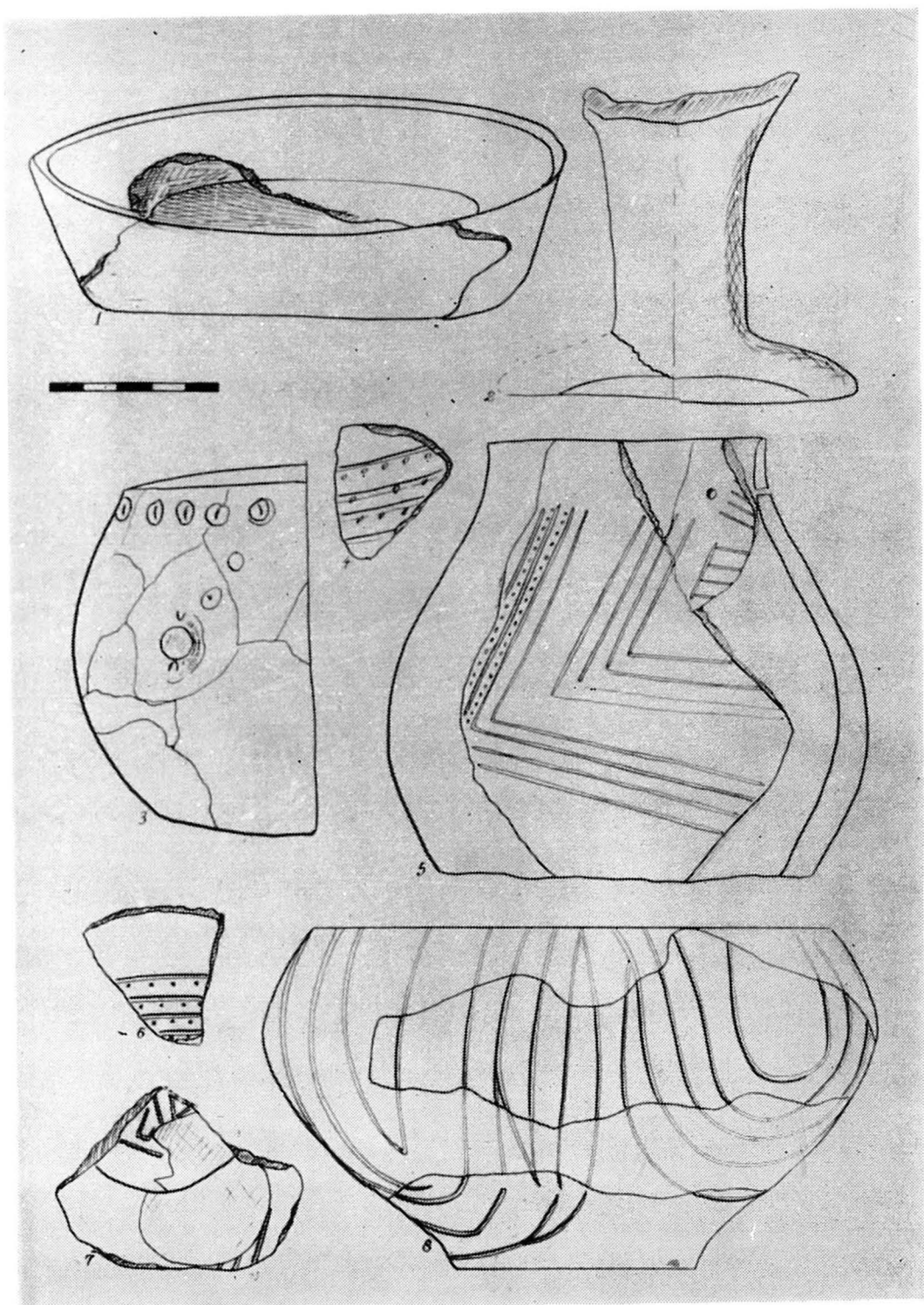

Fig. 18 — Zorlențul Mare, *niv. II* (3); *niv. II și III* (1–2, 5, 8); *niv. III* (4, 6–7).

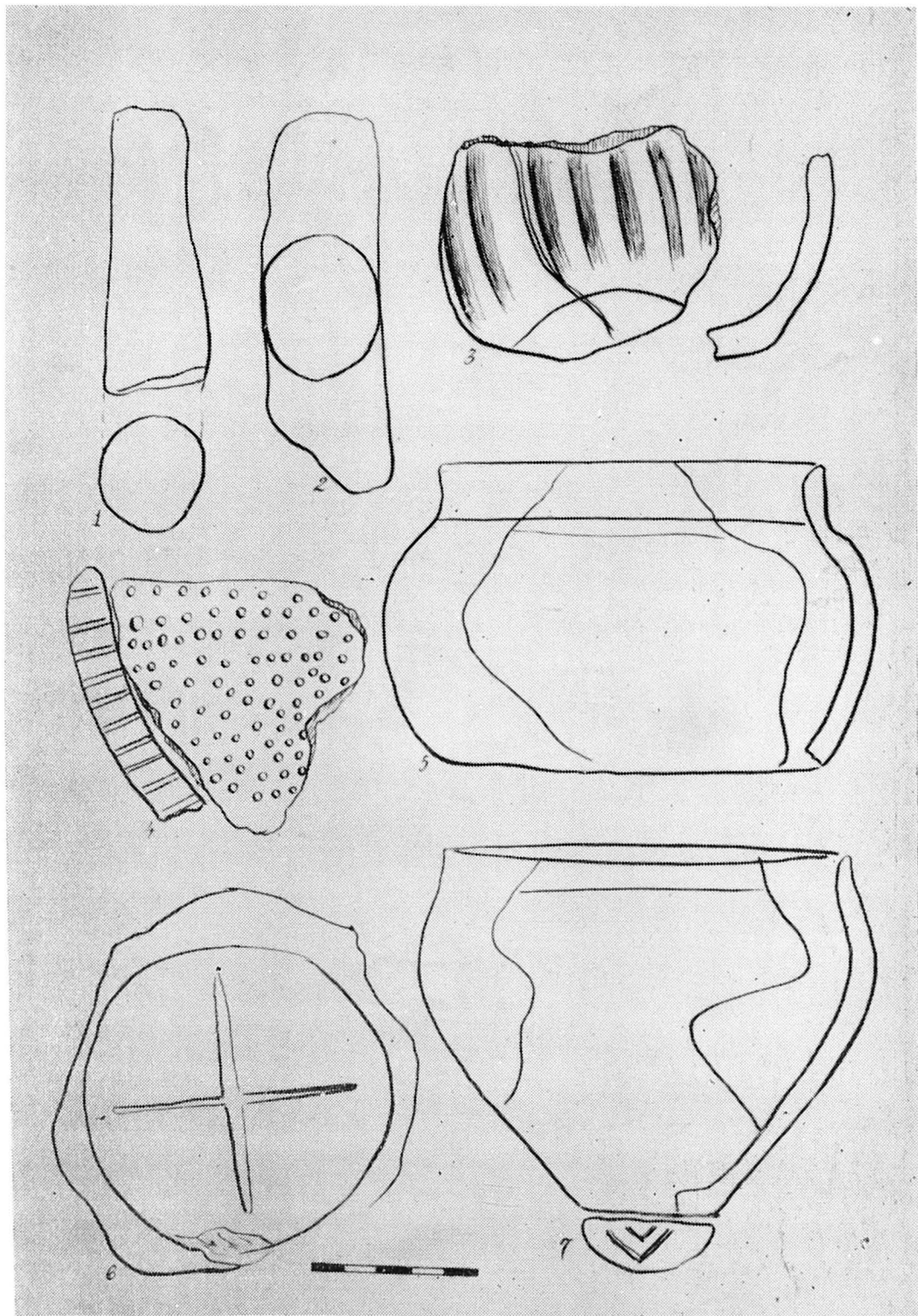

Fig. 19 — Zerlențul Mare, niv. II și III.

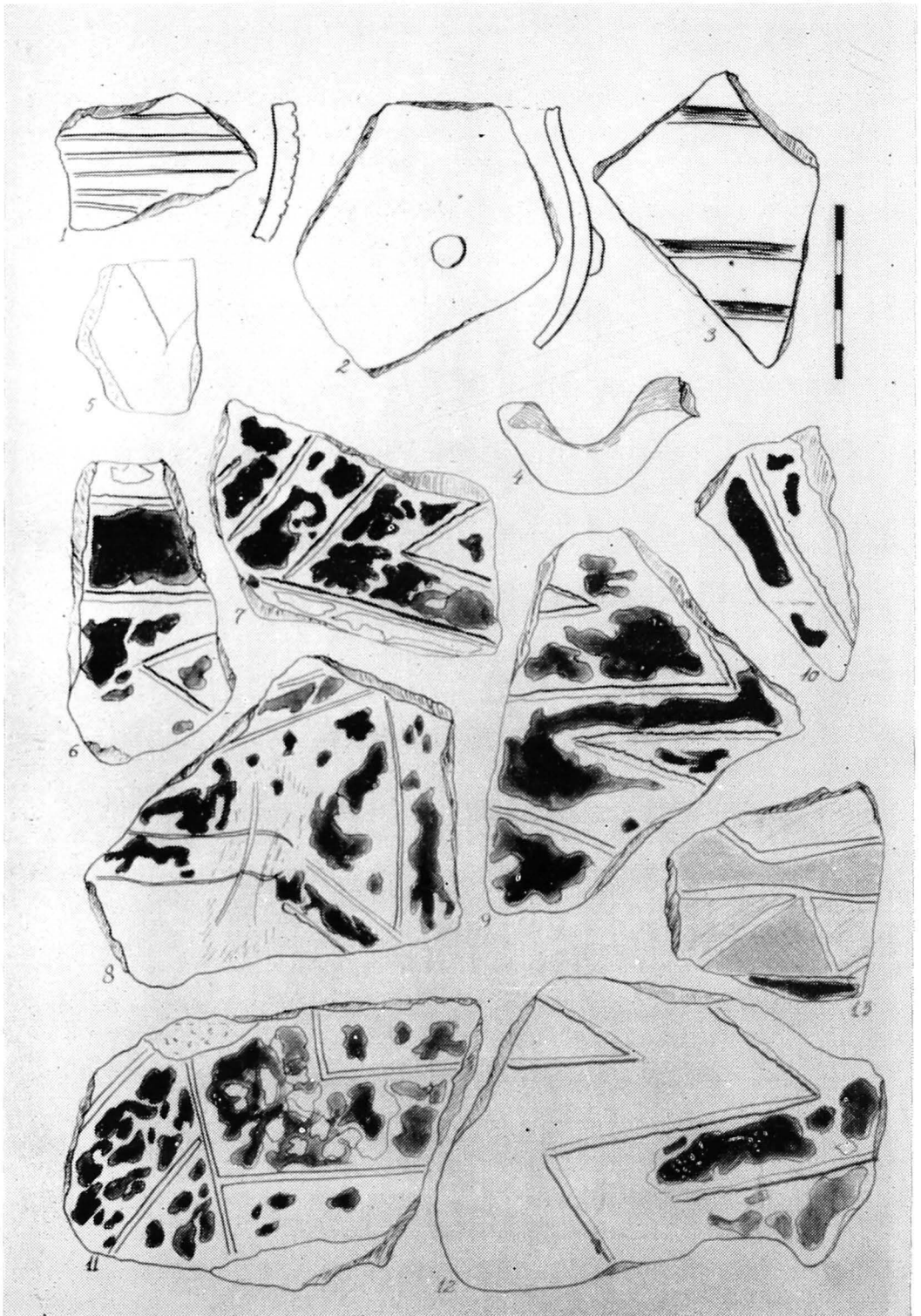

Fig. 20 — Parța, 1931, *Coliba Scheletului*.

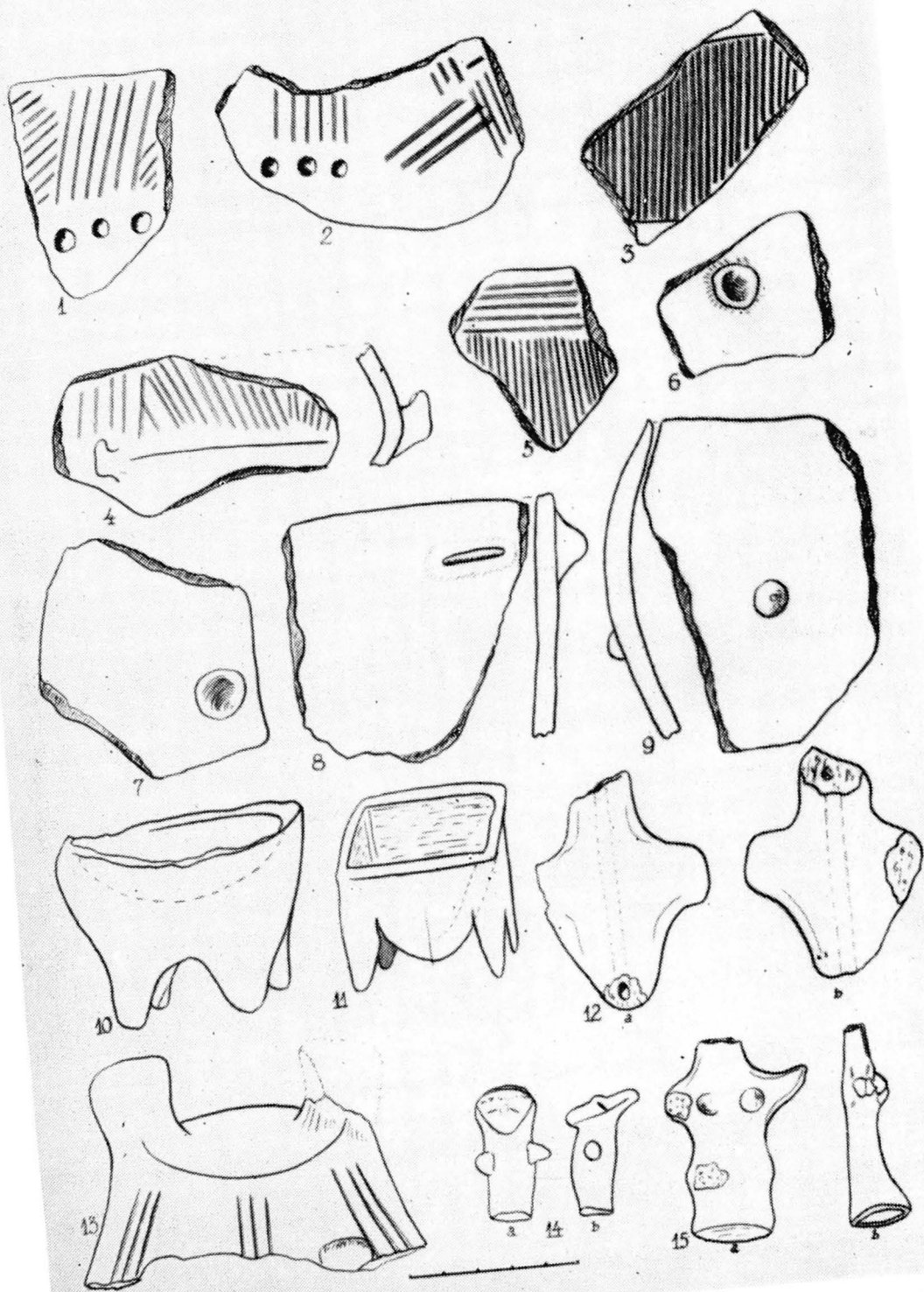

Fig. 21 — Parța, S — 1931, Casa Mare (1—11, 13—14); S₁₋₂ Coliba Scheletului (12, 15).

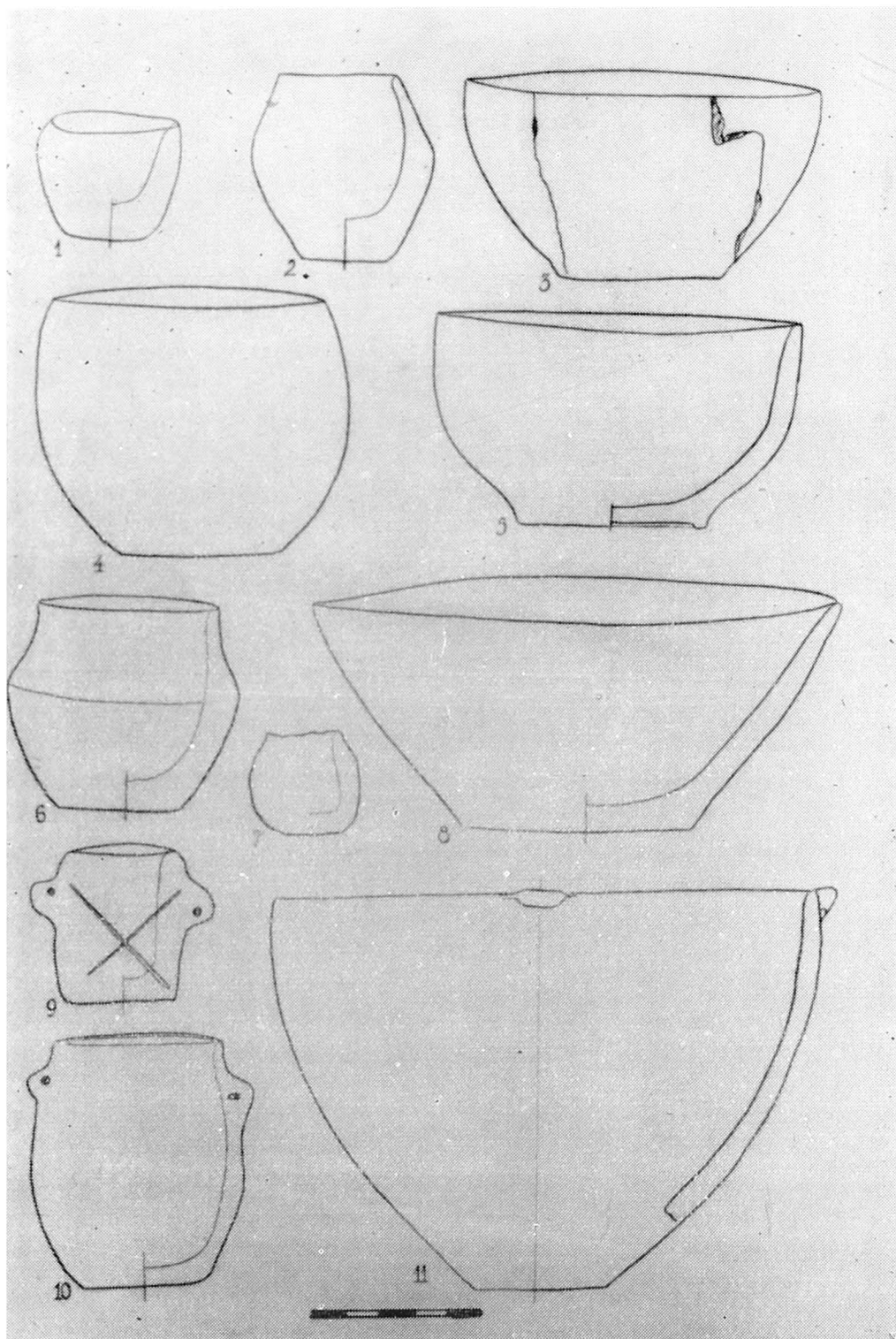

Fig. 22 — Parța, S — 1931 — Casa Mare.

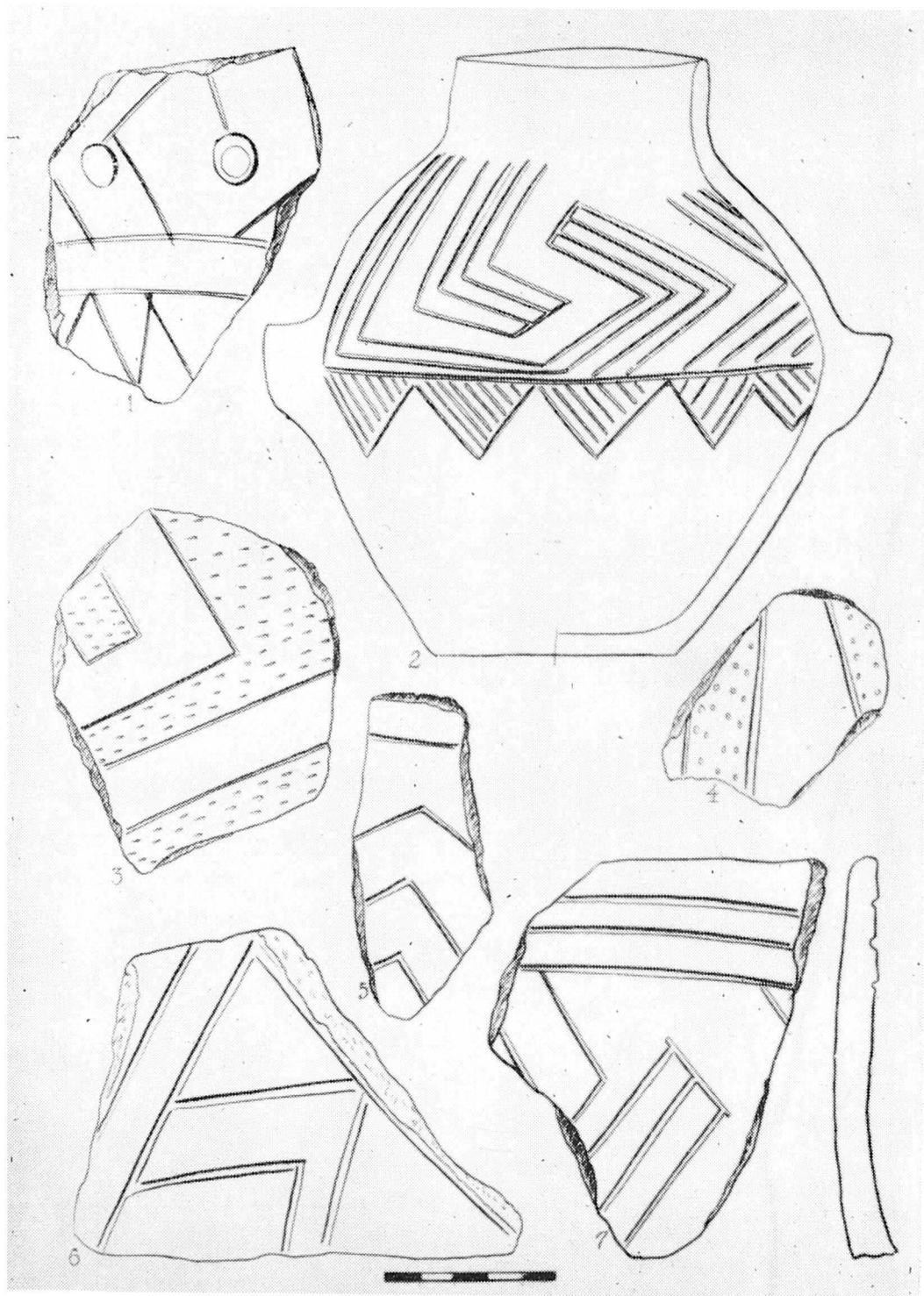

Fig. 23 — Parța, S — 1931, *Casa Mare*.

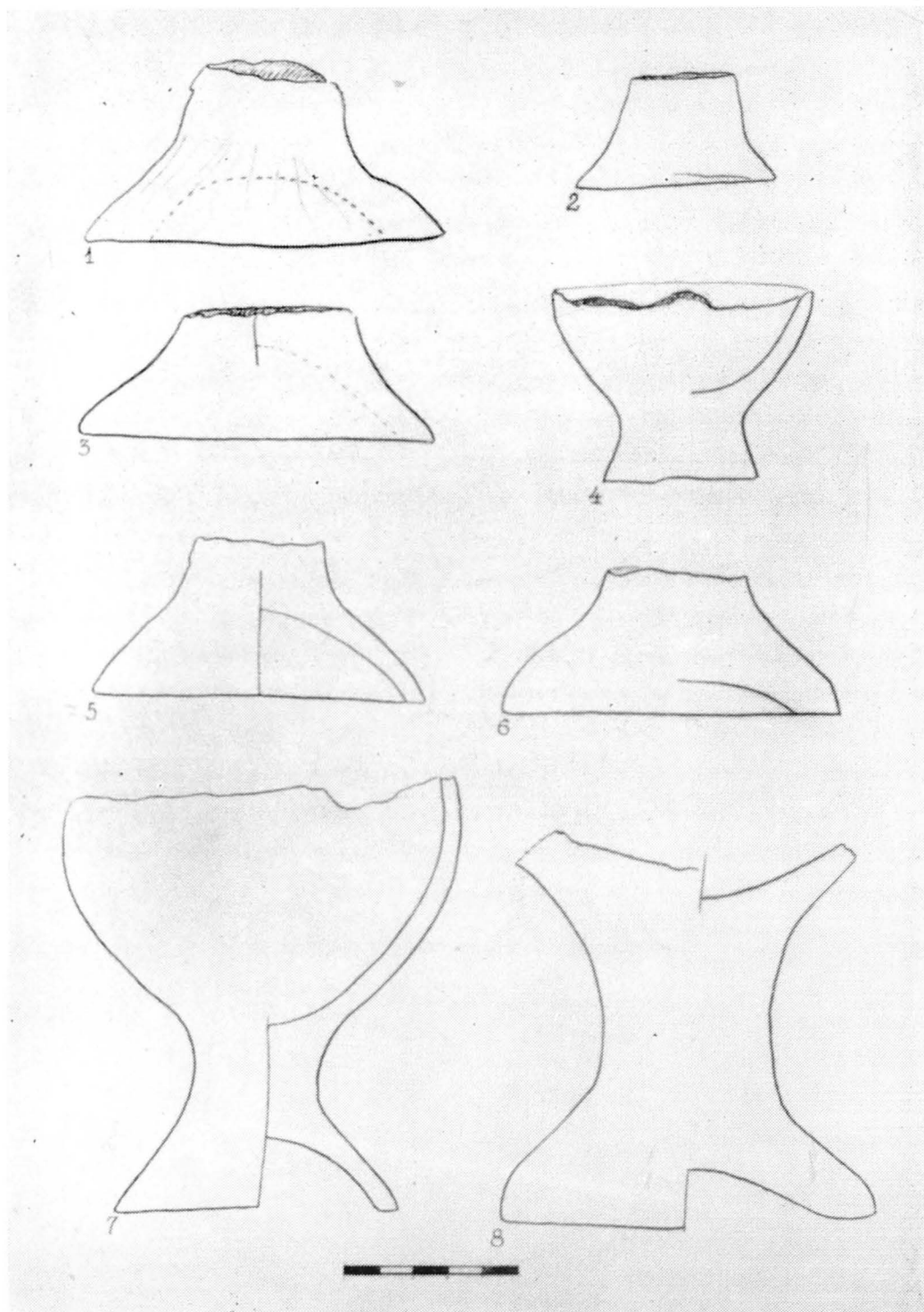

Fig. 24 — Parța, S₁₋₂ — 1931, Casa Mare (1-6,8); S — Coliba Scheletului (7).

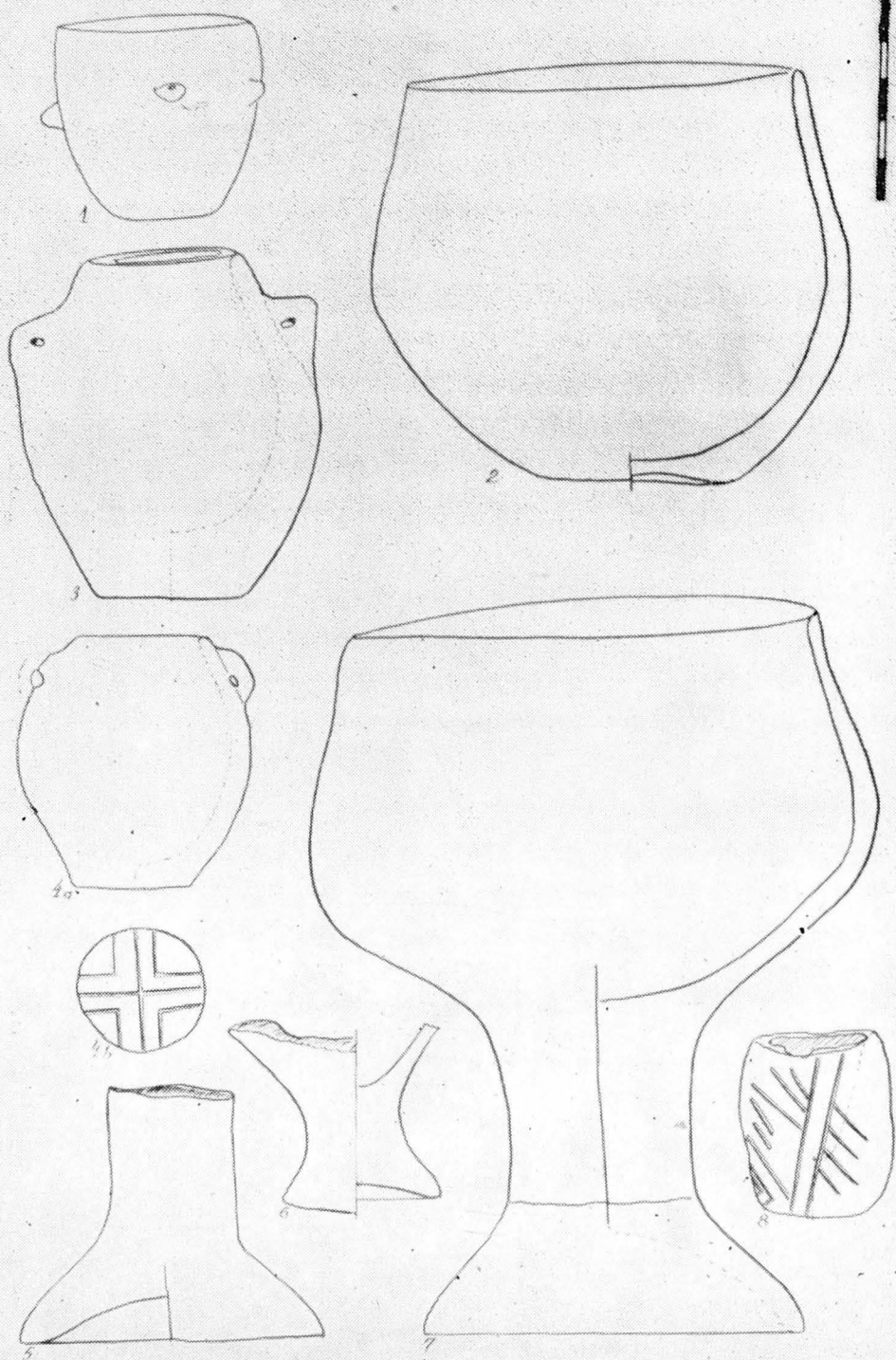

Fig. 25 — Parța, 1931 (1—2) și din alți ani (3—8)

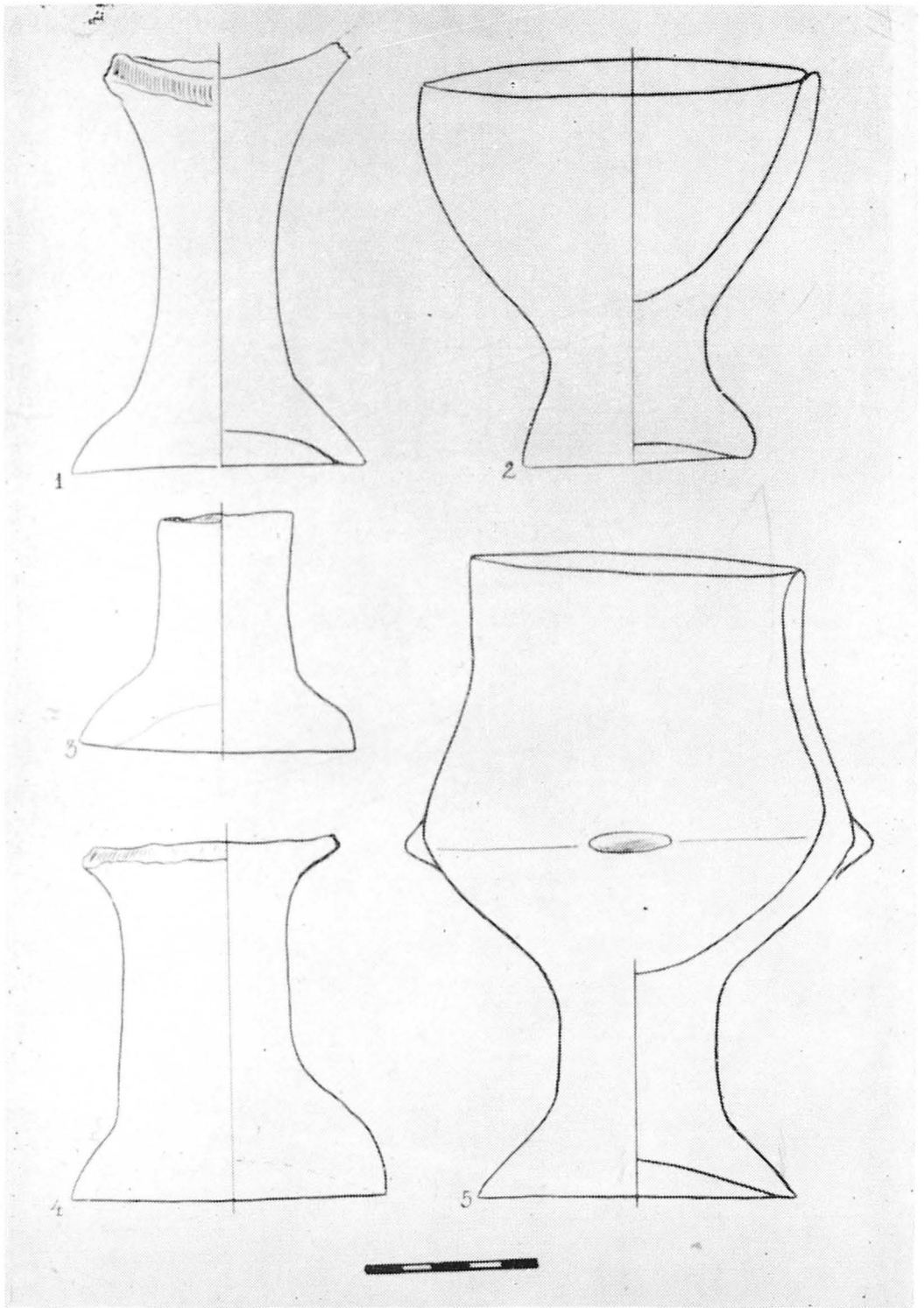

Fig. 26 — Parța, S — 1931, Casa Mare.

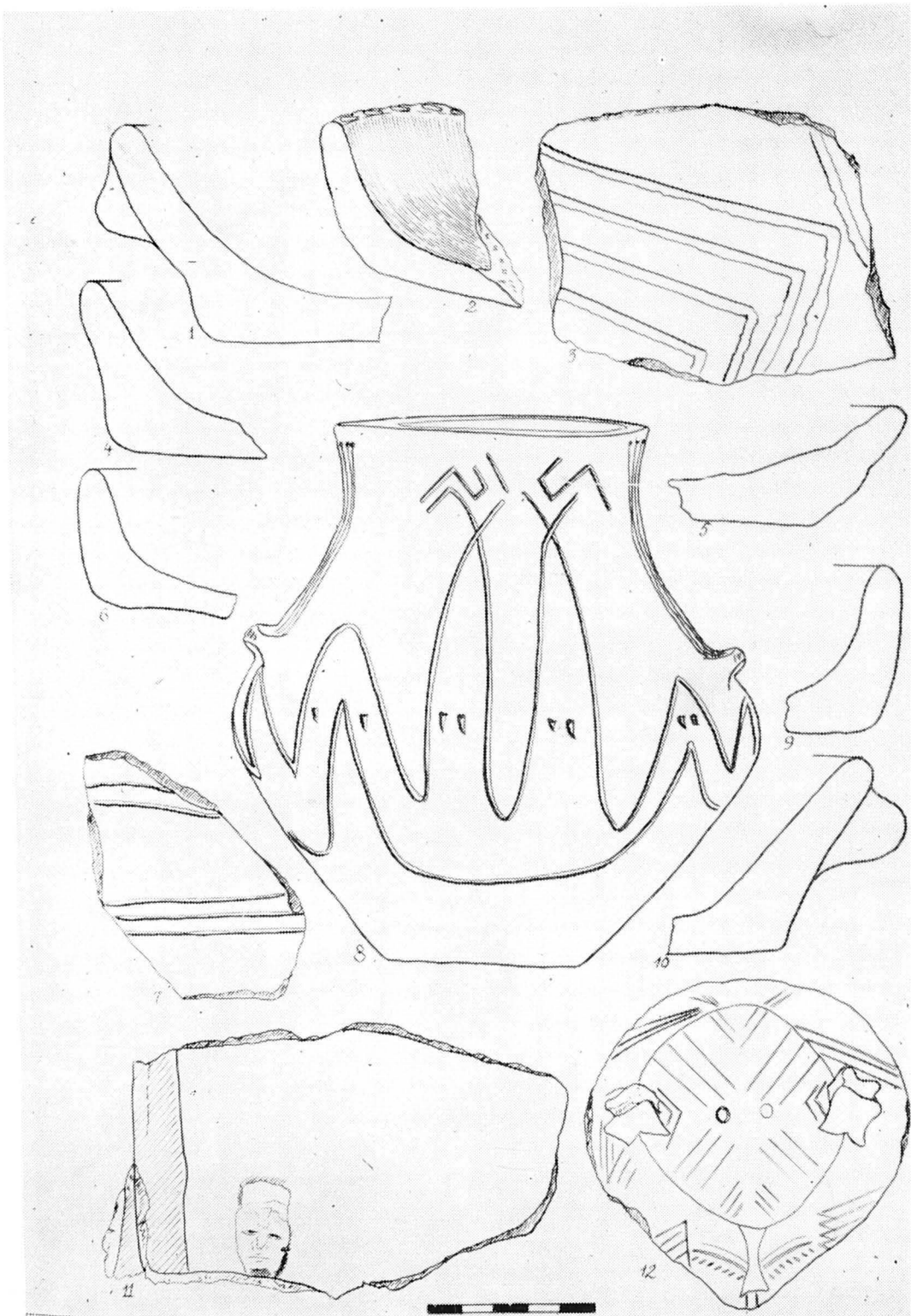

Fig. 27 — Parța, A. II (provin din săpăturile dinaintea anului 1900).

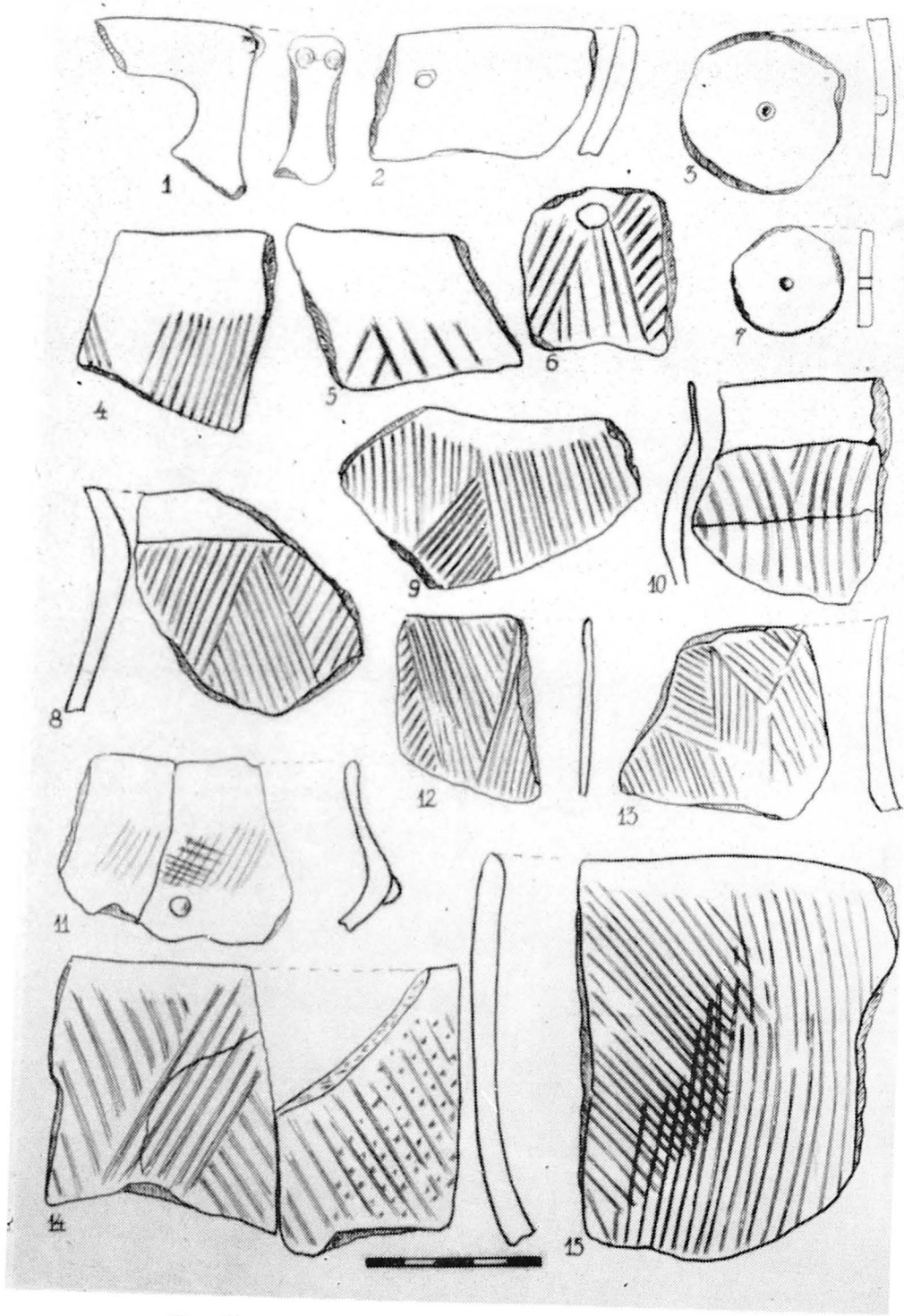

Fig. 28 — Parța, din săpăturile lui M. Moga din 1945.

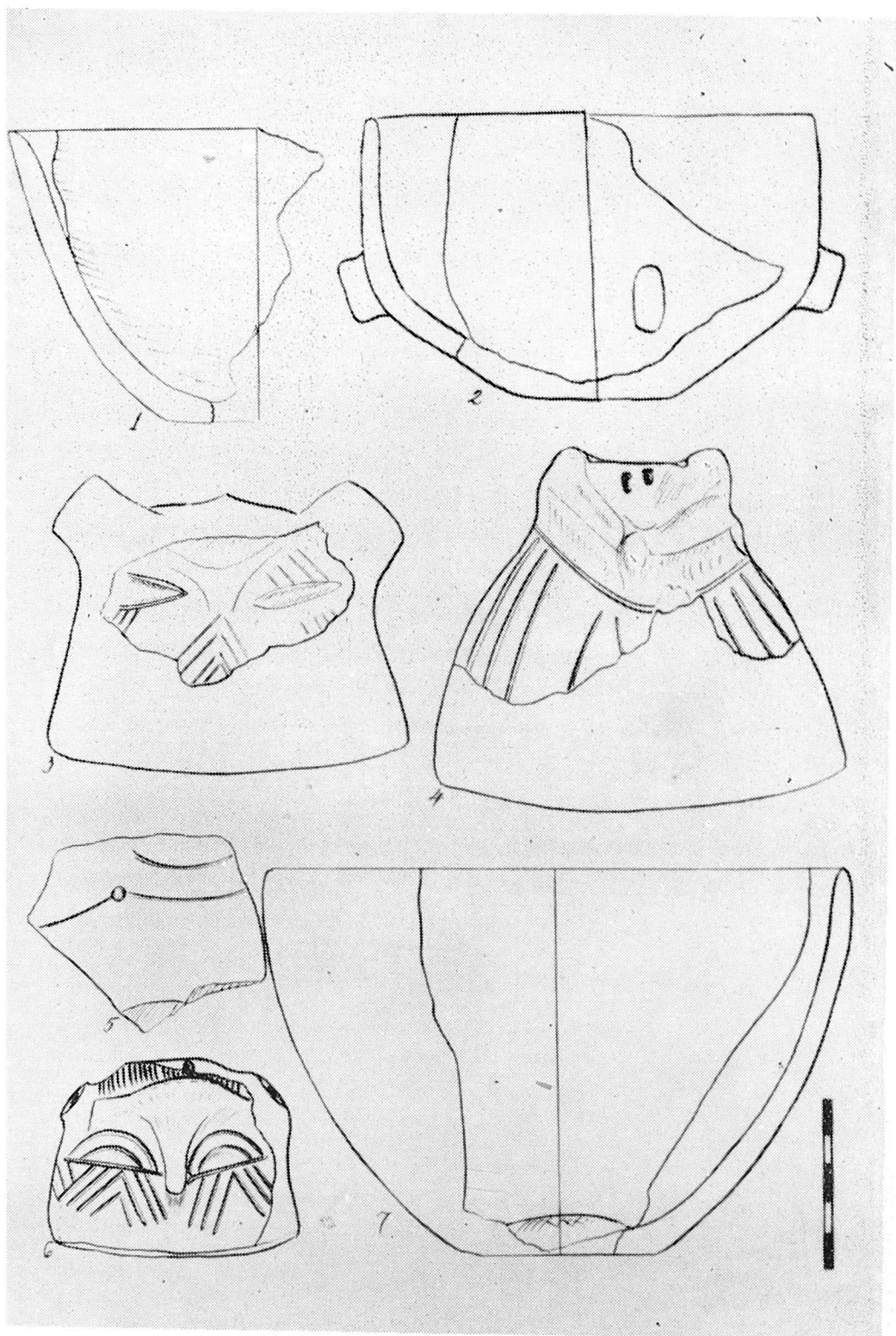

Fig. 29 — Parța.

Fig. 30 — Parța (1-4); fără loc de descoperire (5).

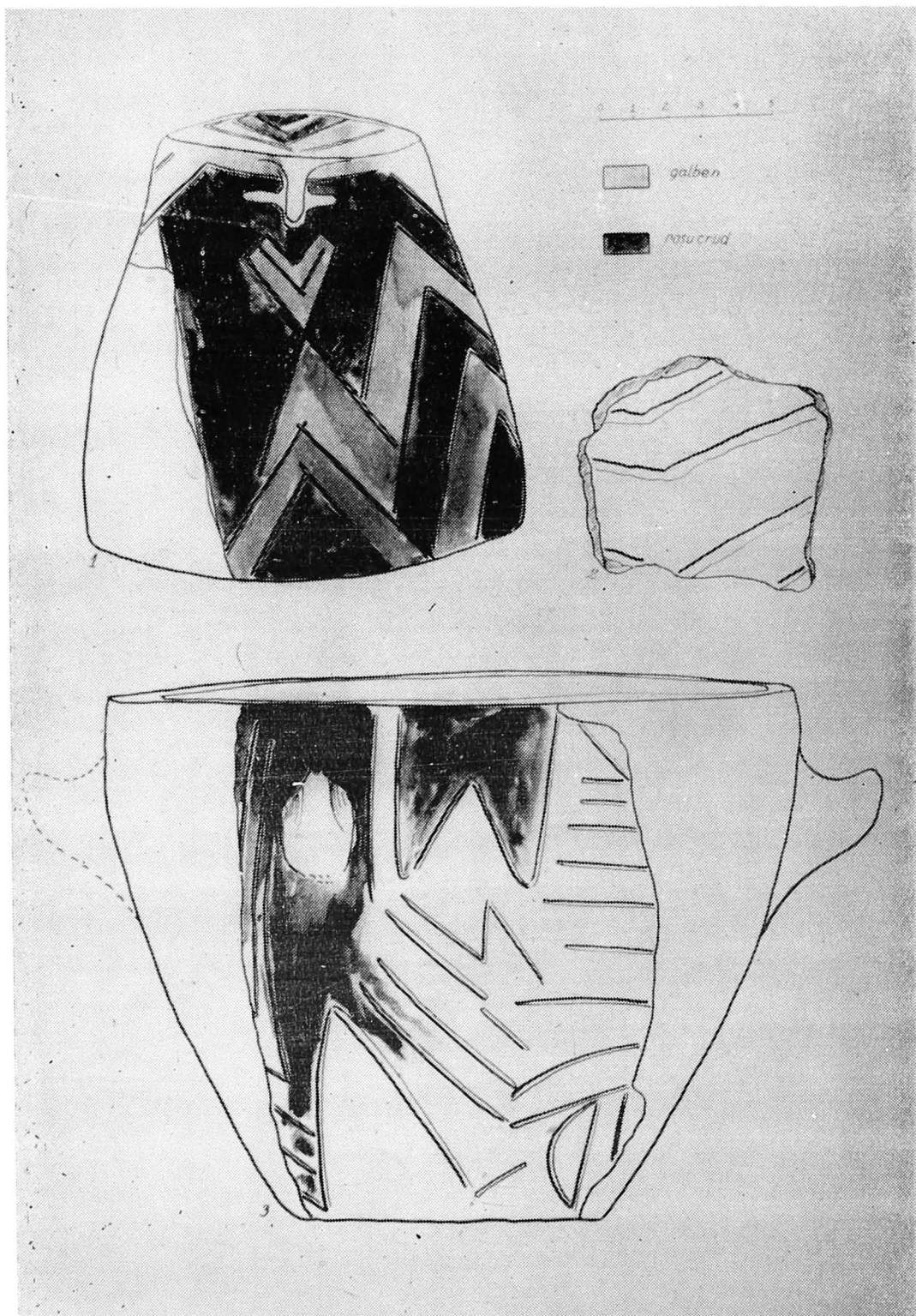

Fig. 31 — Parța, 1906 (2 — niv. I — 2900 = II — 25 = III — 799) din 1963 (1), din săpăturile lui M. Moga și O. Radu; 31/3 Hodoai?

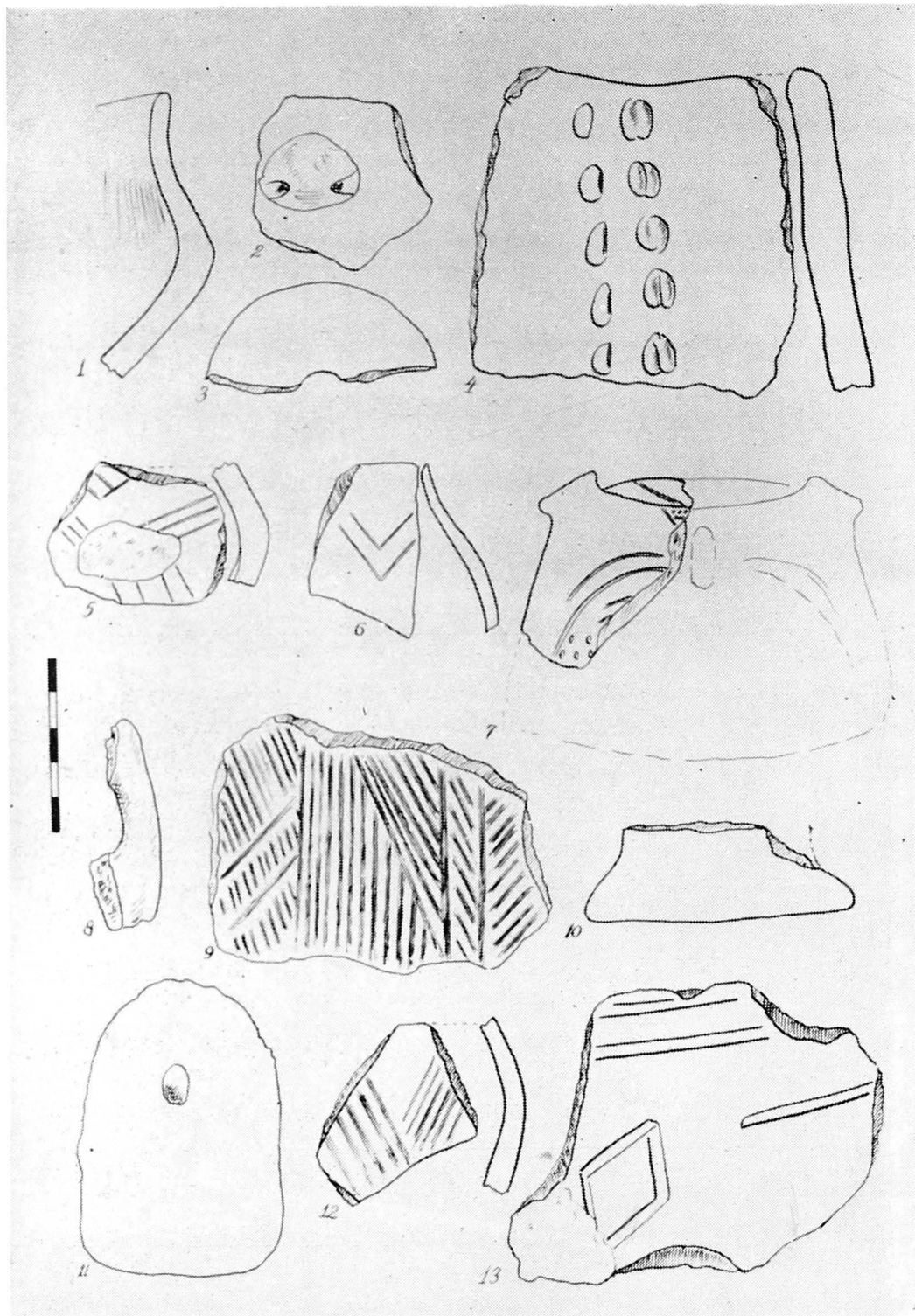

Fig. 32 — Parța, 1945, din săpăturile lui M. Moga (1—4 adâncimea 0,30—0,60; 5—7 adâncimea 0,90—1,10; 8—13 adâncimea 1,10—1,20.

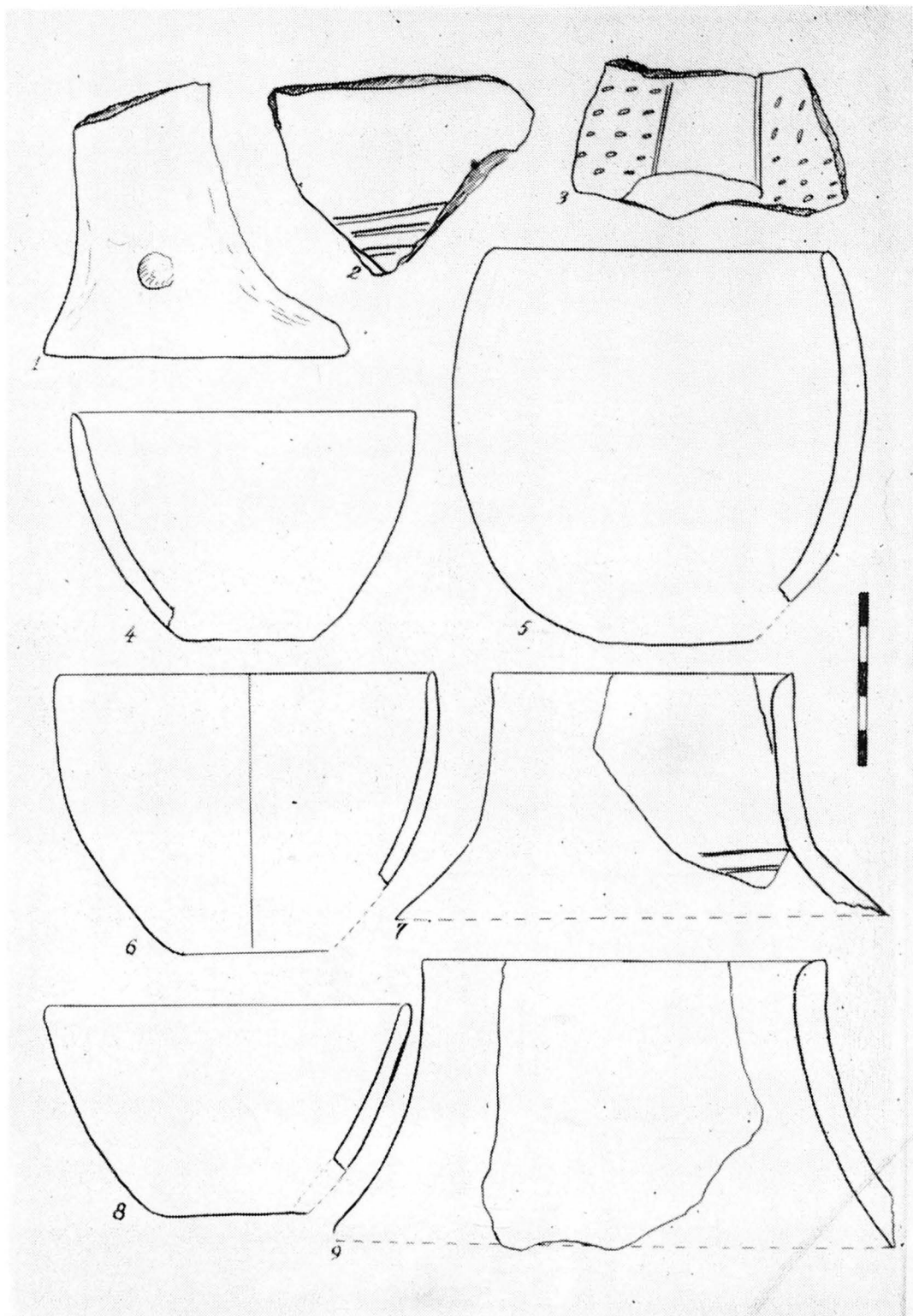

Fig. 33 — Parța, 1945, din săpăturile lui M. Moga (1–3 adincimea 1,45–1,65; 4–9 adincimea 1,10–1,2)

Fig. 34 — Parța, 1931.

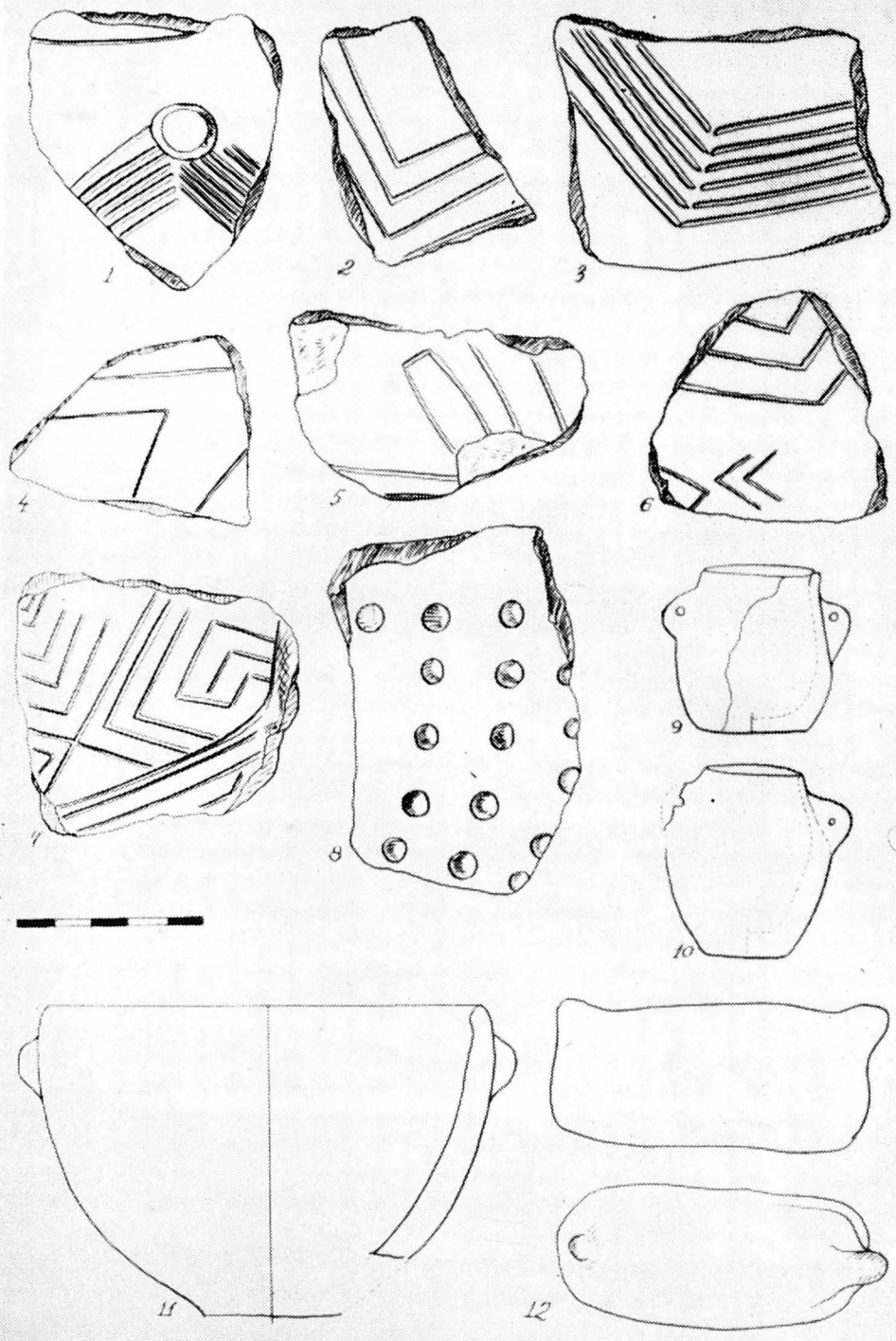

Fig. 35 — Parța, S — 1931, Casa Mare (1—8); S₁₋₂, Coliba Scheletului (9—12).

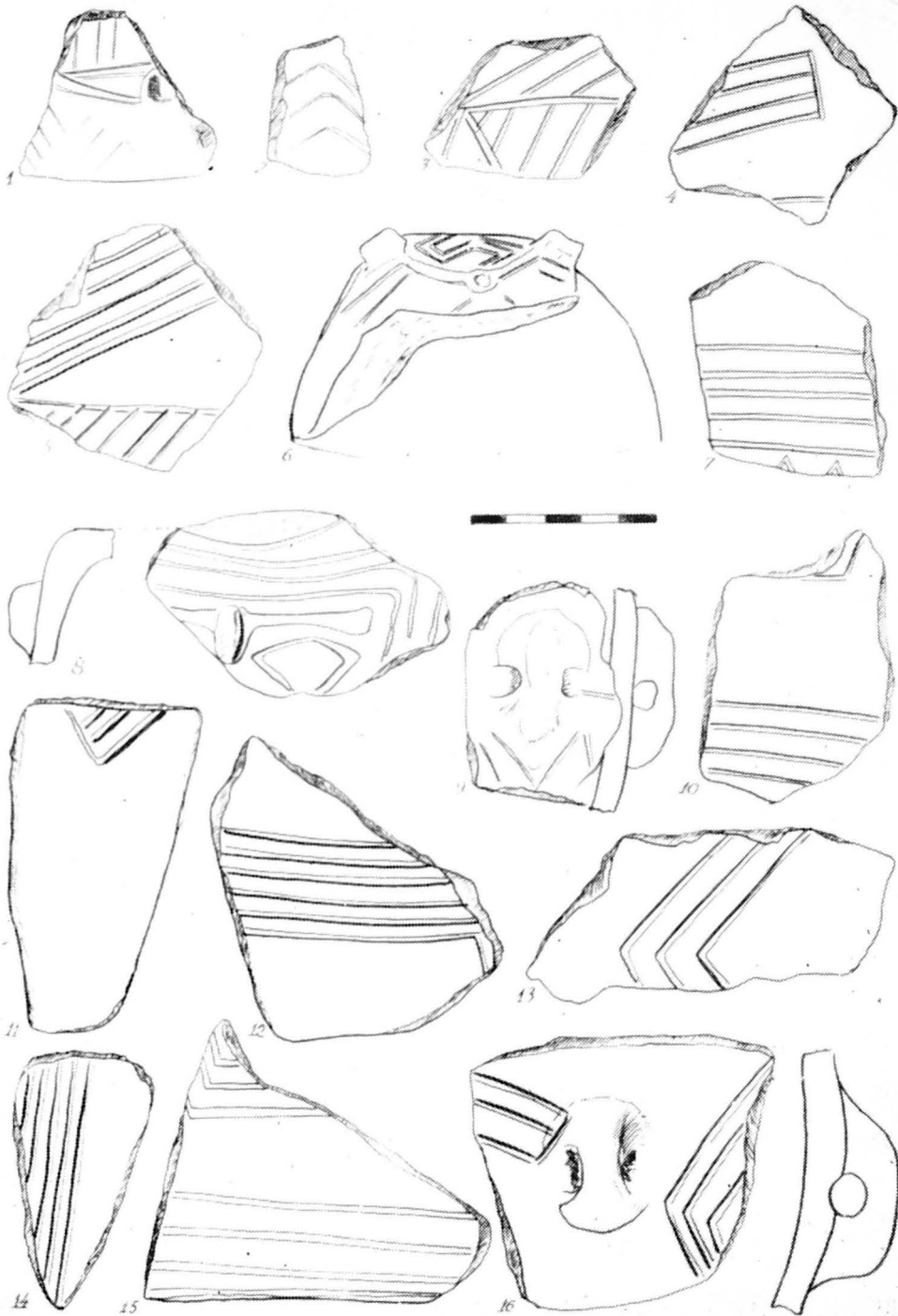

Fig. 36 — Parța.

la Gornea sînt: triunghiuri punctate⁹⁹, bandă punctată¹⁰⁰, adîncituri în zona maximă a curburii¹⁰¹, incizii meandrice¹⁰², și incizii, combinate cu puncte, simple sau în benzi¹⁰³. Multe din acestea se mențin sau devin dominante în faza B₁.

În cele ce urmează prezentăm cîteva forme de vase pe care le considerăm caracteristice, fie pentru faptul că apar numai în această fază, fie că sînt dominante. Dănuirea sau evoluția unora în fazele următoare este un lucru firesc, de aceea analogiile nu trebuie luate exclusivist, singure, ca fenomene izolate.

Cupele. Majoritatea formelor de la Gornea au piciorul înalt, cu o linie elegantă, și gol în interior — fig. 1/bordeiul 9/19—20; 10/19; 11/17; 13/15; 15/15; și fig. 3/1. În locuințele de suprafață, ce reprezintă ultimul nivel de locuire de la Gornea, piciorul are tendința de a deveni masiv¹⁰⁴. Pentru originea acestei forme sînt analogii în lumea egeană¹⁰⁵ și micro-asiatică¹⁰⁶. Cu titlu de curiozitate amintim o analogie surprinzătoare în etapa mijlocie a culturii Halaf din Mesopotamia¹⁰⁷. În aria culturii Vința apar la Vința¹⁰⁸, Ószentiván VIII¹⁰⁹, Žarkovo IV¹¹⁰, Gornja Tuzla¹¹¹, Trnovača¹¹² și Verbicioara¹¹³. În aceeași perioadă de timp apare în așezări sau nivele Starčevo IV¹¹⁴ și Sopot-Lengyel IA¹¹⁵.

Formele de străchini, castroane, farfurii, pahare, după profilul corpului se pot grupa: a) cu corp bitronconic, muchie ascuțită fără gît — fig. 1; 3/4, 6, 10 — b) cu corp bitronconic, fără muchii, fără gît — fig. 3/8

⁹⁹ La Žarkovo cf. M și D. Garašanin, *op. cit.*, p. 121, fig. 28c; la Ószentiván VIII, cf. I. Banner și M. Párducz, *op. cit.*, pl. VI/7; IX/3.

¹⁰⁰ Analogii la Žarkovo, cf. M. și D. Garašanin, *op. cit.*, p. 118, fig. 23 c, d; Ószentiván VIII, I. Banner și M. Párducz, *op. cit.*, pl. X/1,5—7; XI/12—14; *Vința*, PV, II 104, 106 a. 9, m; 111 a. 8,5 m 158 a. 8 m.

¹⁰¹ Analogii la Žarkovo cf. M. și D. Garašanin, *op. cit.*, p. 118, fig. 23, 28a; și Ószentiván VIII, cf. I. Banner și M. Párducz, *op. cit.* pl. X/3.

¹⁰² Analogii la Gornea cf. Gh. Lazarovici, *op. cit.*, p. 484, fig. 8 cu analogii la Vința cf. PV, II 158 a. 8 m și pe vase de cult, *Ibidem*, nr. 110 a. 8,5 m; 112 a. 8,4 m.

¹⁰³ Analogii la *Vința*, faza A pe vase de cult; *Ibidem*, 115 = 107 a. 8,4 m; II 117 a. 8,2 m; 120 a. 8 m.

¹⁰⁴ Gh. Lazarovici, *op. cit.*, p. 484 n. 53. La *Vința* fenomenul începe la a. 8,5 m cf. PV, IV fig. 5/114—118

¹⁰⁵ Vl. Popović, *op. cit.*, p. 135 fig. 2; 50, 1957, p. 3, 6—7, 10 fig. 4; N. Vlassa, *op. cit.*, p. 405—406, n. 4.

¹⁰⁶ *Ibid.*

¹⁰⁷ L. Perkins, *The comparative archeology of early Mesopotamia*, Chicago, 1963, p. 30, fig. 1/6.

¹⁰⁸ M. Vasić, PV, II 30 a. 9,1 m; Vl. Miložčić, *Chronologie...*, pl. 30/2; S. Dimitriević, *Sopotsko—Lengyelška kultura*, Zagreb 1968, pl. XXI/C 15; D. Garašanin, *Hronologia...*, p. 161 fig. 8.

¹⁰⁹ I. Banner și M. Párducz, *op. cit.*, p. 24, fig. 1 pl. VII/7, 11 = VIII/10.

¹¹⁰ M. și D. Garašanin, *op. cit.*, p. 126, fig. 25/1—2, fig. 22.

¹¹¹ B. Čović, *op. cit.*, p. 89 fig. 7.

¹¹² B. Iovanović, *RadVojvMuz*, XIV, 1965, p. 30, pl. V/13.

¹¹³ D. Berciu, *Contribuții...*, p. 39, fig. 4/1.

¹¹⁴ La *Balomir* cf. N. Vlassa, *op. cit.*, p. 406, fig. 4/1—2; la *Ostrovu Golu* cf. Gh. Lazarovici, *Banatica*, I, 1971, p. 25, nota 79; la *Gornea*, vezi fig. 1, bordei 7—8.

¹¹⁵ La *Klokocevik*, cf. S. Dimitriević, *op. cit.*, pl. II/2.

— c) cu corp bitronconic, cu muchie ascuțită și cu gît cilindric scurt — fig. 1; 2/2, 4; 3/7 — d) cu corp bitronconic fără muchie și cu gît cilindric scurt — fig. 2/1, 3, 5, 6 — și e) cu corp tronconic — fig. 3/3, 9. Dăinuirea îndelungată a unor forme îngreunează cercetarea. Ținînd cont de unele caracteristici — gîtul scurt și apropiat de zona de curbură maximă care se îngroașă sau face unghi — și asocierea cu alte elemente, oferă posibilități de comparație între Gornea și așezările: Vinča¹¹⁶, Žarkovo¹¹⁷ și Oszentiván VIII¹¹⁸. Multe din acestea se întîlnesc și în așezări ca: Gornja Tuzla¹¹⁹, Aradac¹²⁰, Trnovača¹²¹ și Botoș¹²² unde, se întîlnesc și alte elemente evoluat. Pentru a nu se crea confuzii, ele nu trebuie luate simplu, ca analogii tipologice, ci trebuie ținut cont de celelalte caracteristici.

Forma exactă a vaselor-capac nu o cunoaștem. Un fragment de vas redă o formă tronconică fără a se putea preciza cum este redată fața sau „coarnele” — fig. 3/5.

Ceramica de uz comun. Amestecul pastei este cu nisip, arderea bună ce dă pastei un amestec deosebit încît nu este confundabilă cu cea a culturii Starčevo—Criș. Procesul înlocuirii plevei cu nisip trebuie văzut ca o „modă” care indică un orizont cronologic. Fenomenul, după părerea noastră, în regiunea dunăreană se petrece sub influența culturii Vinča. În sudul Banatului, după sosirea purtătorilor culturii Vinča se formează etapa Starčevo IV.

Ornamentarea ceramicii se realizează prin barbotină, incizii, briuri alveolare și alveole sub buza vasului.

Barbotina — fig. 4/6, 7, 9—11, 13—16, 18—22, 24, 26—29; 5/21—22, 24—33 — din bordeiele Vinča, prin factură și motive, nu se deosebește cu nimic de cea din bordeiele Starčevo IV, sau din locuințele de suprafață, atît din această așezare cît și cea de la Gura Văii¹²³, dar sînt deosebiri evidente, după factură, de cea a etapei Starčevo III¹²⁴. Prezența barbotinei, în cultura materială a etapei cele mai vechi a culturii Vinča,

¹¹⁶ M. Vasić, pentru grupa c cf. *PV*, II, 62, 64—69; IV 70—72, 85, 105—106; pentru grupa a, II 61; Vl. Milojević, *op. cit.*, pl. 30/1, 4, 11; S. Dimitriević, *op. cit.*, pl. XXI/7; pentru grupa D, II 258a a. 8,1 m 258b a. 8,3—8,5; IV 87, 83, 93, 94 a. 10,3 m; Vl. Milojević, *op. cit.*, pl. 30/3, 5, 12; S. Dimitriević, *op. cit.*, pl. XXI/10; pentru grupa M. Vasić, *PV*, II 256 a. 8,5—8,4 m.

¹¹⁷ M. și D. Garašanin, *op. cit.*, p. 116 pentru grupa a: fig. 17/2,4; pentru grupa c: fig. 17/1, 5, 6; pentru grupa d: fig. 17/3.

¹¹⁸ I. Banner și M. Párcusz, *op. cit.*, pentru grupa a: pl. V/1—3, 5—6, 9, 15; VII/4; VIII/8; pentru grupa b: pl. VI/4; VII/1; VIII/6, 12; pentru grupa c: pl. VI/14; VII/8; VIII/2, li; IX/2—3; pentru grupa d: pl. VIII/1; pentru grupa e: pl. VII/9; VIII/3.

¹¹⁹ B. Čović, *op. cit.*, p. 91, fig. 10.

¹²⁰ Pentru grupa a: D. Karpanđević, *op. cit.*, p. 173, fig. 7; pentru grupa b: R. R. Schmidt, *Die Burg Vučedol*, Zagreb, 1945, p. 114, fig. 65/3; pentru grupa c: *Ibidem*, fig. 65/4,5; pentru grupa d D. Karpanđević, *op. cit.*, p. 173 și urm., pl. V/2—4.

¹²¹ B. Iovanović, *op. cit.*, p. 38; pentru grupa a: pl. II/16; III/10—12; V/4, 9, VII/7; pentru grupa c: p. 24, pl. II/13, 15; pentru grupa d: pl. II/14; IV/13—14; V/2; VI/7.

¹²² M. Grbić, *Starinar*, VII—VIII, 1958, p. 55, fig. 28.

¹²³ Gh. Lazarovici, *ActaMN*, VIII, 1971, p. 409 și urm.

¹²⁴ La Gornea—*Locurile lungi*, au fost săpate cîteva locuințe de suprafață unde a apărut și ceramică pictată care permite datarea exactă a așezării.

nu trebuie explicată ca rezultat al contactului cu Starčevo—Criș, deoarece nu s-ar putea explica dispariția barbotinei din faza B₁ când, într-adevăr, se constată unele influențe Starčevo—Criș în Vinča. Purtătorii culturii Vinča sosesc în regiunea dunăreană atit cu ceramica neagră cenușie cit și cu barbotină, ceea ce dă nota specifică fazei A. În fazele cele mai vechi o întilnim: la Vinča¹²⁵ și Gornea alături de faza Starčevo IV¹²⁶, și Ószentiván VIII¹²⁷.

Inciziile — fig. 5/16—19, 23¹²⁸ — sînt un fenomen nu prea răspîndit în ceramica de uz comun din această zonă. Deosebit de interesant ni se pare apariția meandrului pe ceramica de uz comun din bordeiul 13 — fig. 5/17.

Ornamentele plastice (briuri cu alveole, proeminente alveolate sau crestate, aplicații animaliere sau umane) — fig. 4/12—17, 25; 5/10, 13—15 — mai frecvente decît inciziile în această fază, vor fi preluate de Starčevo IV și etapele tîrzii ale culturii Starčevo—Criș din nordul Banatului, Ungaria și Transilvania. În așezările Vinča A se vor dezvolta cu predilecție, în fazele următoarele vor da naștere unor grupuri locale. În această fază le întilnim la Vinča¹²⁹, Ószentiván VIII¹³⁰ și Žarkovo IV¹³¹.

Alveolele pe buză, sub buză sau pe corpul vasului — fig. 4/1—8, 27; 5/1—9, 18, 20; 6/1—2, 9 — sînt un ornament aproape nelipsit pe ceramica de uz comun și uneori singurul în această fază. Au o dăinuire îndelungată și nu sînt îndeajuns cercetate.

Formele. Starea vaselor din pastă comună este foarte fragmentară. Întregirea unor forme, din aceste motive se face cu greutate. Formele cel mai ușor de reconstituit sînt: „amfora“ cu gît cilindric și cu patru toarte, cîte două perechi verticale, avînd uneori, între gît și umăr, cîte un briu alveolar¹³² strachina de formă tronconică cu pereții puțin înclinați, aproape cilindrică — fig. 3/2; 4/1—2, 8—9. Tipologia acestor forme, simple, sărăcăcioase nu spune mare lucru pentru așezarea noastră. Sigur este că o serie de forme vor influența evoluția ultimei etape a culturii Starčevo—Criș în nordul Dunării.

Plastica fazei A, pe baza exemplarelor de la Gornea, nu suferă prea multe discuții. Idolii sînt: *cilindrici* cu talpă — fig. 7/1, 2, 4, 9—11, 15 — *ovalii* cu sau fără talpă — fig. 7/3, 5, 6, 13 — *plafi* — fig. 7/7 — și idoli schematizați, pe mîner de vas — fig. 7/16. După felul de redare a feței — fig. 7/4 sînt analogii la Vinča¹³³, iar pentru exemplarele — fig. 7/7, 13 — sînt analogii identice la Ószentiván VIII¹³⁴. Pentru redarea sexului —

¹²⁵ Vl. Mijlojčić, *op. cit.*, p. 72—73.

¹²⁶ Gh. Lazarovici, *op. cit.*,

¹²⁷ I. Banner și M. Párducz, *op. cit.*, pl. VI/13; VII/2,5; VIII/13; IX/7.

¹²⁸ Cele mai multe fragmente apar în bordeiul nr 11.

¹²⁹ Vl. Mijlojčić, *op. cit.*,

¹³⁰ I. Banner și M. Párducz, *op. cit.*, pl. IX/1—2,5.

¹³¹ M. și D. Garašanin, *op. cit.*, pl. 120, fig. 27.

¹³² Analogii la *Vinča* cf. Vl. Mijlojčić, *Chronologie*, p. 72—73 Beil. 1/d *Banijca* niv. V, cf. I. Todorović—A. Termanović, *Banijca*, Belgrad, 1961, pl. VI/6.

¹³³ M. Vasić, *PV*, III, 41, a. 8,9 m; 42 a. 8,8 m.

¹³⁴ I. Banner și M. Párducz, *op. cit.*, p. 26, fig. 4.

fig. 7/15a — sînt analogii cu faza Starčevo IV și cu alte zone¹³⁵. Altarele de cult au o formă triunghiulară și sînt ornamentate cu incizii și puncte. Unele dintre acestea sînt încrustate cu materie albă — fig. 8.

Faza A a culturii Vinča în regiunea dunăreană a influențat dezvoltarea fazelor tîrzii ale culturii Starčevo—Criș. La așezarea acestora în Banat (luat ca unitate geografică) au oprit dezvoltarea așezărilor Starčevo—Criș cu ceramică pictată de tip Starčevo III (II b)¹³⁶, a dat naștere aspectului Starčevo IV în sudul Banatului¹³⁷, iar în nord va influența fazele tîrzii ale culturii Starčevo—Criș¹³⁸. În zonele de est ale Sloveniei, între Dunăre și cursul inferior al Savei, va influențat etapa Spiraloid B a culturii Starčevo—Criș¹³⁹ avînd un rol genetic la formarea culturii Sopot—Lengyel IA¹⁴⁰. În Ungaria a contribuit la izolarea grupului Körös, creîndu-se acum o serie de elemente care îl individualizează¹⁴¹. În Transilvania, în Ungaria și în nordul Banatului a influențat dezvoltarea fazelor tîrzii ale culturii Starčevo—Criș, unde sînt atît elemente Körös¹⁴² cît și Starčevo IV¹⁴³, ceea ce presupune existența unei etape mai timpurii decît nivelul I de la Tărtăria, etapă încă necunoscută, dar care nu trebuie exclusă¹⁴⁴. O conviețuire Vinča A — Starčevo—Criș tîrzie o presupune materialul de la Balomir¹⁴⁵. În regiunea Dunării inferioare (la est de Porțile de Fier) a jucat un rol asemănător, dar cercetările, încă lacunare ale culturii Starčevo—Criș din această zonă, nu permit precizări mai amănunțite¹⁴⁶. Legăturile cu cultura Dudești, după părerea noastră, au un rol genetic asemenea celui din cultura Sopot—Lengyel, la un orizont Vinča B₁, fără însă a exclude influența sud-bulgară pe care o acceptăm dar nu în intensitatea și la orizontul cronologic pe care îl solicită cercetătorii ce se ocupă cu această civilizație¹⁴⁷. În Bosnia această fază este prezentă la Gornja-Tuzla¹⁴⁸ și Varoš¹⁴⁹ și mai spre sud în Kosovo-Me-

¹³⁵ Gh. Lazarovici, *op. cit.*

¹³⁶ Vl. Milojević, *Reinecke Festschr.*, p. 113; D. Berciu, *Zorile...*, p. 175.

¹³⁷ Vl. Milojević, *BSA*, 44, 1949, p. 26; *Idem*, *Reinecke Festschr.*, p. 110; Gh. Lazarovici, *ActaMN*, VII, 1970, p. 477—481; *Banatica*, I, 1971 p. 20, nota 25, p. 22, nota 45

¹³⁸ La Botoș cf. Vl. Milojević, *op. cit.*, p. 112; Gh. Lazarovici, *op. cit.*, p. 69.

¹³⁹ La Vinkovci—Trznica, cf. S. Dimitrijević, *op. cit.*, p. 69.

¹⁴⁰ La Otok și Klokocevič, *Ibidem*, p. 69, pl. II/10; V/3.

¹⁴¹ Majoritatea analogiilor pe care le-am folosit pentru datarea fazelor tîrzii din nordul Banatului au bune legături cu grupul Körös; cf. Gh. Lazarovici, *ActaMN*, VI, 1969, p. 6 și urm.; după părerea noastră multe elemente specifice grupului Körös apar după sosirea culturii Vinča în regiunea dunăreană.

¹⁴² La Gura Baciului, cf. N. Vlăsa, *ActaMN*, IX, 1972, p. 7 și urm.

¹⁴³ La Balomir, *ActaMN* IV, 1967, p. 406.

¹⁴⁴ I. Paul și H. Dumitrescu lasă să se înțeleagă o pătrundere mai tîrzie în Transilvania a culturii Vinča; cf. I. Paul, *RevMuz*, 4, 1965, p. 298; H. Dumitrescu, *SCIV*, 17, 3, 1966, p. 434 și urm.

¹⁴⁵ Din lipsa unor cercetări sistematice nu se poate preciza caracterul așezării: Criș tîrzii — Starčevo IV sau Vinča A?

¹⁴⁶ Gh. Lazarovici, *Pontica*, IV, 1971, p. 32, notele 11—16.

¹⁴⁷ *Ibidem*, n. 52—63.

¹⁴⁸ A. Benac, *GlasZMuS*, XV—XVI, 1961, p. 49—54; B. Čović, *op. cit.*, p. 72—129.

¹⁴⁹ *Ibidem*, p. 136.

tohja la Fafos I¹⁵⁰ și Predionica Ia¹⁵¹. Coborînd spre sud în Macedonia la Vršnik cercetătorii văd legături cu Vinča începînd cu nivelele III—IV¹⁵² ceea ce corespunde, după unii, grupului Amzabegovo¹⁵³. Primele caneluri, ceramică neagră cenușie și forme bitronconice apar din nivelul II¹⁵⁴ de la Rukbair¹⁵⁵. În Macedonia grecească, în bazinul Vardarului și mai spre sud în Tesalia, forme bitronconice și ceramică neagră apar încă de la începutul culturii Dimini, faza Dimini I — Tsangli, acestea se accentuează în faza Dimini II — Arapi¹⁵⁶, se menține în faza Dimini III — Otzaki cînd apar o serie de fenomene străine fondului local¹⁵⁷, care trebuiesc puse în legătură cu fenomenul vinciian¹⁵⁸. Cultura Larissa-Serbia, după unii cercetători este deja constituită, încheată¹⁵⁹. Elemente vinciene se pot urmări mai departe în Egeea, în insulele Antiparos la Saliagos¹⁶⁰, și mai ales spre sud în Cipru la Erini¹⁶¹, sau altele subliniate de Vl. Popović și alții¹⁶². Legăturile cu Balcanii de sud-est sînt dominate de grupul Karanovo-Veselinovo¹⁶³.

Faza Vinca B,

Faza Vinča A reprezenta momentul sosirii și așezării purtătorilor noii civilizații în regiunea dunăreană, conviețuirea pașnică și influențe reciproce cu cultura Starčevo-Criș. Aceste fenomene s-au cristalizat în favoarea noii civilizații cu vădite și incontestabile influențe din partea culturii Starčevo-Criș.

În faza B₁ o serie de trăsături specifice perioadei anterioare dispar treptat sau brusc iar altele au o asemenea evoluție încît nu poate fi negată. Aceste fenomene trebuiesc privite nu ca o simplă prezență calitativă, ci ca o modă care își impune specificul. Un rol important îl joacă și apariția sau intensificarea unor elemente, pe care în perioada ante-

¹⁵⁰ I. Glisić, *GlasMKiM*, IV—V, 1959—60; B. Iovanović, *GlasMKiM*, VI, 1961, cf. A. Benac, *Actes du I-er Congrès des Études Balaniques*, II, Sofia, 1969, p. 196, n. 64.

¹⁵¹ R. Galović, *Predionica*, Prština, 1959; cf. A. Benac, *op. cit.*, p. 196.

¹⁵² M. Garašanin, *BerRGK*, 39, 1958, p. 108—109; *ArchJug*, III, 1959, p. 2; *Germania*, 39, 1961, p. 144; N. Vlassa, *op. cit.* p. 407.

¹⁵³ B. Brukner, *op. cit.*, p. 61.

¹⁵⁴ M. Garašanin, *op. cit.*, p. 144.

¹⁵⁵ H. Hauptmann, *op. cit.*, p. 7; B. Brukner, *op. cit.*, p. 61.

¹⁵⁶ H. Hauptmann, *op. cit.*, p. 10; S. Dimitriević, *op. cit.*, p. 68.

¹⁵⁷ H. Hauptmann, *op. cit.*, p. 3—4, 10.

¹⁵⁸ Vl. Milojević, *Hauptergebnisse der deutschen Ausgrabungen in Thessalien*, Bonn, 1960, p. 32.

¹⁵⁹ M. și D. Garašanin, *op. cit.*, p. 115; H. Hauptmann, *op. cit.*, p. 17; Vl. Milojević, *op. cit.*, p. 24—26.

¹⁶⁰ G. Daux, *BCH*, 90, 1966, p. 915, fig. 5.

¹⁶¹ H. Müller-Karpe, *Handbuch der Vorgeschichte. Jungsteinzeit*, II, Taf. 111/B14; text p. 441, nr 90.

¹⁶² Vl. Popović, *RevArch* 49, 1957, p. 133; G. Welde, *ZfE*, 44, 1912, p. 858, fig. 9/3; Vl. Milojević, *JbRGZM*, 14, 1967, p. 35, fig. 7/6.

¹⁶³ Gh. Lazarovici, *ActaMN*, VII, 1971, p. 473 notele 2—4.

rioară le sesizasem calitativ. Nu trebuie scăpat din vedere nici fenomenul arhaizant care se manifestă în zonele periferice sau în așezări descendente și izolate ce pot păstra anumite elemente vechi fără a fi la curent cu noile schimbări ale „modei“.

Săpăturile vechi și noi în așezări Vinča din Banat au rămas în cea mai mare parte nepublicate¹⁶⁴, iar cea mai mare parte a materialului este fără observații stratigrafice sigure, din care cauze sintem nevoiți să încadrăm materialul existent pe baza analogiilor tipologice.

În faza B₁ ceramica de culoare neagră-cenușie bine lustruită se va reduce treptat pe măsura creșterii ceramicii roșu-portocaliu-gălbui cu toate nuanțele acestora. În această fază și în următoarea, ceramica neagră-cenușie nu mai este dominantă, deși nu dispăre ci se reduce și degenerează în nuanțe cenușii. Fenomenul poate fi sesizat în nivelul I și II de la Zorlenț¹⁶⁵, niv. I de la Balta Sărată¹⁶⁶ și la Parța de la adâncimea de 1,65 m în sus¹⁶⁷.

Ceramica ornamentată cu barbotină, fenomen caracteristic fazei precedente se păstrează în mod sporadic în nivelul I de la Balta Sărată¹⁶⁸ și degenerează, în etapele următoare, într-o netezire a suprafeței vasului, la ceramica comună, în maniera de ornamentare a barbotinei, fenomen ce se poate constata în nivelul II de la Balta Sărată¹⁶⁹, Zorlenț niv. III — fig. 19/3 — și la Liubcova în fazele Ornița¹⁷⁰ și Ornița vest¹⁷¹. De altfel dispariția barbotinei este un fenomen ce se sesizează în faza Vinča B₁. La Tărtăria de exemplu barbotina din nivelul Turdaș¹⁷² aparține culturii Starčevo-Criș. La Aradac, Trnovača, Žarkovo III și alte așezări ce aparțin fazei B₁ barbotina lipsește.

Alte ornamente cu o folosire îndelungată, fără o evoluție sensibilă sînt alveolele pe buze și corpul vasului. Apar în nivelul II de la Zorlenț — fig. 9/1—4, 6—8, 10—12, 14; 18/3 — și la Balta Sărată din cele mai vechi nivele¹⁷³. Inciziile pe ceramica de uz comun sînt rare și prezența lor în nivelul I de la Balta Sărată¹⁷⁴ o considerăm ca rezultatul influenței

¹⁶⁴ Au fost publicate scurte rapoarte ale lui I. Miloia în *AnB*, IV, 1931; S. Dumitrașcu-*op. cit.*, p. 517—519; E. Comșa, *Dacia*, XIII, 1969, p. 11—44; *Idem*, *Comunicări.*, *op. cit.*; *Idem* și O. Răuț, *SCIV*, 20, 1, 1969, p. 3—15; E. Comșa, *MFMÉ*, 1969/2, p. 32; Gh. Lazarovici, *op. cit.*, p. 473—488.

¹⁶⁵ Materialul este nepublicat. Se află la Muzeul din Reșița. Ceramica din nivelul I este foarte puțină; în nivelul II abundă.

¹⁶⁶ S. Dumitrașcu, *op. cit.*, p. 517. S. Dumitrașcu mi-a cedat pentru studiu materialul provenit din săpăturile anului 1962; L. Groza de la Caransebeș mi-a dat informații despre cercetările edilitare din perimetrul așezării.

¹⁶⁷ Calde mulțumiri profesorilor M. Moga — directorul Muzeului Banatului — și O. Radu — șefă de secție la același muzeu.

¹⁶⁸ Săpăturile lui S. Dumitrașcu la a. 0,80—1 m și 1,20—1,40 m.

¹⁶⁹ *Ibidem*, mai multe fragmente între a. 0,40—1 m. Trecerea între cele două nivele, la Dumitrașcu este la 0,60—0,80 m.

¹⁷⁰ E. Comșa, *Dacia*, XIII, 1969, p. 29, fig. 14/9.

¹⁷¹ *Ibidem*, p. 35, fig. 20/1.

¹⁷² N. Vlăsa, *Dacia*, VII, 1963, fig. 13.

¹⁷³ Săpăturile lui S. Dumitrașcu a. 1,20—1,40 m; 0,40—0,46 m.

¹⁷⁴ *Ibidem*, a. 0,80—1 m.; 1,20—1,40 m.

fazei Starčevo IV¹⁷⁵ asupra fazei Vinča B₁. Briurile crestate, sînt rare și apar doar în nivelul I de la Balta Sărată¹⁷⁶.

În afară de ceramica de uz comun și ceramica fină apare și o altă categorie intermediară a cărei compoziție variază. Amestecul cu nisip avînd bobul mai mult sau mai puțin fin, îi dă specificul. Aceasta este bine netezită și de foarte multe ori ornamentată cu incizii, de aceea nu considerăm necesară separarea ei de ceramica fină.

Caracteristic pentru faza B₁ este înmulțirea ornamentelor incizate¹⁷⁷, dar și o anumită rigurozitate în realizarea lor. Motivul ornamental dominant îl reprezintă *meandrul*¹⁷⁸, realizat din linii paralele. Îl întîlnim la Balta Sărată în ambele nivele¹⁷⁹, Ohaba Mîtnic¹⁸⁰, Zorlențul Mare niv. II — fig. 10/3, 4, 6, 7; 11/3 — și Parța — *Casa Mare* fig. 23/2, 7; 27/12; 35/1, 3; 36/2, 5, 7, 10—16; săpăturile din 1945, fig. 32/5 adîncimea 1,10 m; 33/1 adîncimea 1,45—165 — fiind însoțit de multe ori de incizii pe burta vasului¹⁸¹; ornamentul din triunghiuri hașurate îl întîlnim: alături de banda cu puncte; sau realizată în meandru apare la Balta Sărată¹⁸², Zorlențul Mare niv. II — fig. 10/1, 2, 4—5 — și Parța — *Casa Mare* fig. 23/2; 34/4 și 29/6. Ornamentația cu bandă punctată cunoaște o creștere continuă și lentă¹⁸³. În fazele timpurii, Vinča A și B₁, aceasta este mai îngustă. Cu timpul se va lăți devenind un cîmp punctat¹⁸⁴, fenomen adevărat dar care nu trebuie întrutotul generalizat. Ornamentul apare la Balta Sărată¹⁸⁵, Zorlențul Mare — niv. II fig. 11/1—2; 14/1—5 — și Parța — săpătura din 1945 fig. 33/3 adîncime 1,45—1,65; *Casa Mare* fig. 34/4, 7, 10. Acesta se menține și în fazele următoare la Zorlențul Mare — niv. III fig. 16/7, 9; 17/8. Adeseori acestea sînt însoțite de triunghiuri umplute cu puncte ca la Balta Sărată¹⁸⁶ și Zorlențul Mare — niv. II fig. 14/5. Banda hașurată apare foarte rar și ea este realizată mai mult prin lustruire decît prin incizie¹⁸⁷. Ceea ce constituie o caracteristică generală pentru toate nivelele ce aparțin fazei B₁ este lipsa ornamentației spiralieră¹⁸⁸, fie din bandă punctată, fie din alte incizii.

Ornamentele plisate din această fază nu diferă de cele din Vinča A decît printr-o mai mare bogăție și o mai liberă dispunere. Motivistica este bogată fără a fi însă cunoscute forme curboliniare. Ornamente pli-

¹⁷⁵ Gh. Lazarovici, *op. cit.*, p. 480, fig. 5.

¹⁷⁶ S. Dumitrașcu, săpăturile din 1962 a. 0,80—1 m.

¹⁷⁷ Vl. Miloječić, *Chronologie...*, p. 72; B. Iovanović, *RadVojuMuz*, 14, 1965, p. 41; D. Berciu, *Contribuții...*, p. 35; Gh. Lazarovici, *Banatica*, 1, 1971, p. 25—26.

¹⁷⁸ Vl. Miloječić, *op. cit.*, p. 72 analogii la Vinča între 8—7 m.

¹⁷⁹ Săpăturile lui S. Dumitrașcu 1 buc. a. 0,80—1; 7 buc. a. 0,40—0,60.

¹⁸⁰ *Idem*, Ohaba Mîtnic secțiunea A caroul 5 a. 0,20—0,40.

¹⁸¹ Pentru analogii supra nota 101.

¹⁸² Săpăturile lui S. Dumitrașcu, *op. cit.*; S. Dumitrașcu, *Lucrări...*, p. 517/2.

¹⁸³ M. Garašanin, *BerRGK*, 39, 1958, p. 22.

¹⁸⁴ Observațiile aparțin colegului N. Vlassa care o constată pe materialul de la Tărtăria.

¹⁸⁵ S. Dumitrașcu, *op. cit.*, pl. I/1, apar și altele la a. 0,80—1 m.

¹⁸⁶ S. Dumitrașcu, 1962, a. 1,20—1,40.

¹⁸⁷ *Ibidem*, a. 0,40—0,60, pe ceramică neagră.

¹⁸⁸ Vl. Miloječić, *op. cit.*, p. 72.

sate apar la Balta Sărată¹⁸⁹, Zorlențul Mare niv. II, dispuse oblic — fig. 10/8, 9, 11 — în formă de „V” — fig. 10/10, 12, 13—15; 11/6; 14/9 — și în rețea — fig. 13/1; și la Parța, dispuse în „V” — *Casa Mare* fig. 21/1—2, 4; 1945 fig. 28/13 la adâncimea de 1,95 m fig. 28/15 la adâncimea de 1,45—65; fig. 32/9, 12 la adâncimea de 1,20 m; fig. 28/8, 12 la adâncimea de 0,90—1,10; fig. 28/5, 6, 10 la adâncimea de 0,60—0,80; în rețea — 1945 fig. 28/15; 28/11, 14 la adâncimea de 1,45—1,65 — verticale — 1945 fig. 32/1 la adâncimea de 0,60; *Casa Mare* fig. 21/3 — și combinație de verticale cu orizontale — *Casa Mare* fig. 21/5.

Analiza formelor de vase arată prezența citorva tipuri cu un număr mare de variante. Evoluția lor pornește de la cele din faza A spre cele evaluate din faza B₂—C¹⁹⁰. Ceea ce trebuie remarcat este tendința de dispariție a umerilor ascuțiți de la străchini și a îngroșării peretelui vasului în zona curburii, fenomen necunoscut la Zorlenț sau Parța, dar care sporadic apare la Balta Sărată¹⁹¹. Formele cele mai simple sînt: a) *străchinile tronconice*: cu peretele drept la Zorlenț niv. II — fig. 12/3—18, 20; 13/5; 14/6 — care apar din perioada anterioară — fig. 3/3, 9 — dar se mențin mult timp, diferența constînd doar la pastă care acum este de culoare gălbuie sau roșcată fără a fi tot atît de bine lustruită; și cu peretele curbat la Zorlenț niv. II — fig. 12/8, 11, 24; 15/5 — și Parța — *Casa Mare* fig. 22/3, 8, 11; 29/1, 7; 30/3; 1945 fig. 33/4 la adâncimea de 1,65 m; fig. 33/6 la adâncimea de 1,20 m; *Coliba Scheletului* fig. 35/11 — cu analogii la Vinča¹⁹². Printr-o puternică arcuire a corpului străchinilor se obține *bolul* — Zorlenț niv. II fig. 12/1, 3—4, 9; 13/1, 3, 4; 14/9; 17/3; și Parța — *Casa Mare* fig. 21/9; 22/4; 1945; fig. 33/5 la adâncimea de 1,65 m — cu analogii la Trnovača¹⁹³ Gornja Tuzla V¹⁹⁴ și Vinča B₁¹⁹⁵; b) *strachina* sau *castronul bitronconic* cu partea superioară puțin arcuită — Zorlenț niv. II fig. 13/2 și Parța fig. 22/2 — cu analogii la Vinča¹⁹⁶, Gonja Tuzla¹⁹⁷, Donja Tuzla¹⁹⁸, Aradac¹⁹⁹ și Trnovača²⁰⁰; *strachina bitronconică* cu umăr rotunjit și cu gît cilindric are diverse variante: cu gîtul scurt și partea superioară înaltă — Parța 1945 fig. 28/10 — cu analogii la Vinča²⁰¹, Donja Tuzla²⁰², Gorjna Tuzla²⁰³, și Trnovača²⁰⁴; cu partea

¹⁸⁹ S. Dumitrașcu, *op. cit.*, a. 1,20 m.

¹⁹⁰ Vl. Milojević, *op. cit.*, p. 72.

¹⁹¹ S. Dumitrașcu, *op. cit.*, a. 1,20 m, de aci în jos apar cîteva exemplare ce aparțin nivelului I.

¹⁹² M. Vasić, *PV*, II, 75 a. 7,445 m; Vl. Milojević, *op. cit.*, pl. 31/7.

¹⁹³ B. Iovanović, *op. cit.*, p. 30—31, pl. V/10; VI/8.

¹⁹⁴ B. Čović, *op. cit.*, p. 91—92, fig. 9e.

¹⁹⁵ Vl. Milojević, *op. cit.*, pl. 31/10.

¹⁹⁶ *Ibidem*, pl. 31/2; *PV*, II, 76 a. 7,445 m.

¹⁹⁷ B. Čović, *op. cit.*, p. 91—92, fig. 10 c.

¹⁹⁸ A. Benac, *BerRGK*, 42, 1961, pl. 17/3.

¹⁹⁹ R. R. Schmidt, *op. cit.*, p. 114, fig. 65/3.

²⁰⁰ B. Iovanović, *op. cit.*, p. 38 pl. I/6; II/16; II/10—12; V/3, 4, 9; VI/7.

²⁰¹ B. Iovanović, *Starinar*, XI, 1961, p. 14, fig. 2.

²⁰² A. Benac, *op. cit.*, pl. 7/1.

²⁰³ B. Čović, *op. cit.*, p. 91—92, fig. 10 a, d.

²⁰⁴ B. Iovanović, *RadVojvMuz*, 14, 1965, p. 24, pl. II/13—15.

superioară scurtă și gitul înalt — Zorlenț niv. II fig. 17/; 19/7 — cu analogii la Vinča²⁰⁵ și Aradac²⁰⁶ și strachina cu gitul înalt, partea superioară scurtă și umărul ascuțit — Zorlenț fig. 19/5 — cu la Vinča²⁰⁷ și Trnovača²⁰⁸; c) *cupele*. Ceea ce le deosebește de etapa precedentă este masivitatea piciorului. Partea inferioară este plină, fenomen sesizat și la Vinča²⁰⁹. Cupele din faza B₁, asemenea celorlalte forme de vase, fac trecerea spre exemplarele din Vinča B₂ — Parța fig. 25/7; 26/5²¹⁰. La unele exemplare de la Parța — Casa Mare fig. 24/4, 7 — cupele par a fi rezultatul influenței culturii Starčevo-Criș, dar pentru acestea sînt analogii mult mai bune spre sfîrșitul fazei B₁ și început de B₂ în zonele învecinate în aria culturii Sopot-Lengyel²¹¹, în vreme ce altele evoluează — cele de la Balta Sărată de exemplu din formele Vinča A. Adîncimea părții superioare la exemplarul de la Zorlenț — fig. 13/7 este asemănătoare cu cea de la Idjoš²¹², dar spre deosebire de aceasta din urmă, ce păstrează profilul fazei Vinča A, cea de la Zorlenț evoluase spre forme mai rotunjite.

Descrierea plasticii de la Zorlențul Mare a fost făcută cu grijă și amănunțit de E. Comșa și O. Răuț²¹³, cu o analiză tipologică amănunțită și cu analogii semnificative. În general, la exemplarele din nivelul I, se constată o omogenitate fiind vorba doar de mici variații. După forma corpului și a feței credem că exemplarele cilindrice se pot grupa în patru variante: a) încadrăm aci figurinele de la Comșa — fig. 1/1, 6, 9; 2/14, 4, 3 — avînd masca și profilul asemănătoare; b) — fig. 1/4, 5, 8, 11; 2/2; 3/8; 4/2 — tot după Comșa. În aceeași categorie ar intra și exemplarele de la Parța — Casa Mare fig. 21/14. Aceste figurine au fața îndreptată în sus iar creștetul și ceafa ascuțite; c) — fig. 1/16, 15 — după Comșa, reprezintă idoli cu capete de animale, după părerea noastră. d) — fig. 1/14, 7, 17 — după Comșa, sînt masive cu capul și trupul nediferențiate. Categoriile a) și b) sînt asemănătoare ca formă și manieră de redare a ochilor, dar diferă unghiul de înclinare a feței și profilul creștetului. Din aceste puncte de vedere sînt analogii pentru categoria a) în faza B₁²¹⁴. Pentru categoria b), din același punct de vedere, lipsesc analogii în faza A, dar sînt prezente în faza B₁ la Vinča²¹⁵ și Tărtăria²¹⁶.

²⁰⁵ Supra nota 201.

²⁰⁶ R. R. Schmidt, *op. cit.*, p. 114, fig. 65/5.

²⁰⁷ M. Vasić, *PV*, II, 253 a. 6, 3 m; Vl. Miložčić, *op. cit.*, pl. 31/1.

²⁰⁸ B. Iovanović, *op. cit.*, p. 20–24, pl. I/5; V/6.

²⁰⁹ M. Vasić, *PV*, IV, 114–118, 122, 126; Vl. Miložčić, *JbRGZM*, 14, 1967, p. 35, fig. 7/4, 3/2; Vl. Popović, *op. cit.*, p. 135, fig. 2; L, 1957, p. 3, pentru care propune analogii cicladice.

²¹⁰ Analogii în faza B, cf. M. Vasić, *PV*, II 248/462 a. 6,6 m.

²¹¹ G. Lazarovici, *ActaMN*, VI, 1969, p. 15, fig. 7/15–16, 19; pentru cultura Sopot-Lengyel cf. S. Dimitriević, *op. cit.*, în faza Sopot-Lengyel IA–IB, fig. 5/12; 5/18–20; pl. V/9.

²¹² B. Brukner, *Neolit...*, pl. V/4.

²¹³ E. Comșa și O. Răuț, *op. cit.*, pl. 3–15.

²¹⁴ M. Vasić, *PV*, I 26, 112, 184; II 82, 93, 94, 106; III 300.

²¹⁵ *Ibidem*, III 124.

²¹⁶ N. Vlassa, *Dacia*, VII, 1963, pl. 13.

Categoria c) are analogii în faza B₁²¹⁷. În categoria d) maniera este aceeași, dar prezența exemplarului găurit — fig. 1/17 după Comșa — cere o dată cronologică coborâtă. Avînd în vedere că exemplare întregi, de la cele trei variante tipologice, au fost găsite în aceeași locuință, cele trei categorii sînt contemporane și aparțin nivelului II și, în parte, celui următor. Credem că datarea în faza A, după cum o propune E. Comșa, este forțată. Nu excludem caracterul arhaizant al plasticii de la Zorlenț ca și de la Tărtăria. Ele pot avea o explicație comună și anume o dezvoltare locală, din așezări ce aparțin fazei A, la nivelul fazei Vinča B₁. Așa se explică de ce apar unele figurine tipice pentru A și B₁ în vreme ce alte forme noi, apărute la Vinča, în aceste așezări lipsesc. De altfel și restul materialului converge spre același lucru²¹⁸.

Legăturile culturii Vinča în faza B₁ și următoare cu zonele învecinate ariei de răspîndire, capătă proporții nebănuite. În momentul de față este foarte greu de precizat, deși absolut necesar, pentru cronologia culturilor din zonele nordice și central-europene, ce faze ale culturii Vinča intră în contact cu aceste civilizații. Analizînd prezența culturii Vinča în Ungaria, simple prezențe ca importuri ori elemente de „modă”, întîlnim o serie de elemente ce permit a stabili legături pentru cultura Vinča cu grupul Szakálhát — la Szakálhát²¹⁹, Tâpe Lebő²²⁰ și Kőkénydomb²²¹. Fenomenul este și invers prin prezențe Szakálhát în aria culturii Vinča la Idjoš²²² și Crno Bara²²³. Credem necesar să atragem atenția că elementele vinciene de la Kőkénydomb²²⁴, dar mai ales cele de la Szakálhát²²⁵, aparțin mai degrabă fazei B₂ decît B₁, dacă urmărim prezențele vinciene alături de elementele grupului Zselis — la Nagytétény, Bicske²²⁶, Békásmegyész²²⁷ și Lebő²²⁸ — sau cu Bükk I—II — la Szakálhát²²⁹, Nagytétény²³⁰ și Békásmegyész²³¹. Ținînd cont că elementele Zselis apar la Vinča în nivel B₂²³², la Békásmegyész cu elemente Vinča B₁—B₂²³³ iar la

²¹⁷ M. Vasić, *PV*, I 23 a. 7,8; 99 a. 7,6; II 190, 303 a. 7,6 m; 319 a. 7,5 m.

²¹⁸ În prima campanie de săpături — S 1 din 1962 — am participat la lucrările de aci. Cele trei exemplare au apărut pe podeaua locuinței ce aparținea nivelului II. Nivelul I nu a fost atins decît în campania anilor 1963—64.

²¹⁹ Vl. Milojević, *BerRGK*, 33, 1951, p. 117—118; N. Vlassa, *ActaMN*, III 1966, p. 35; I. Kutzián, *ArchAustr*, 40, 1966, p. 258, 265.

²²⁰ I. Kutzián, *op. cit.*, p. 264.

²²¹ *Ibidem*, p. 265; I. Banner, *Dolgsz*, VI, 1930, 1—2, p. 107—158, pl. XX—XXIV

²²² Vl. Milojević, *op. cit.*, p. 120, pl. 4/2; *Chronologie*, p. 79, pl. 35/2.

²²³ *Idem*, *BerRGK*, 33, 1951, p. 120, pl. 4/3—4,16.

²²⁴ I. Banner, *op. cit.*, pl. XX/7; XXI/1, 4, 8; XXII/4; XXIV/20, 24, 26.

²²⁵ I. Banner și A. Bálint, *Dolgsz*, 11, 1935, 1—2, p. 89—96; pl. IV/27, 31, 33, 35; VII/7, 16 nu sînt elemente care să meargă cu Vinča B.

²²⁶ I. Kutzián, *op. cit.*, p. 263—264.

²²⁷ Vl. Milojević, *op. cit.*, p. 123—124.

²²⁸ *Ibidem*, p. 118.

²²⁹ I. Banner și A. Bálint, *op. cit.*, p. 89—96, pl. IV/27, 31—35; V/15, 17, 18; VII/6—7;

VIII/16; Vl. Milojević, *op. cit.*, p. 117—118; M. Garašanin, *BerRGK*, 33, 1951, p. 130.

²³⁰ I. Kutzián, *op. cit.*, p. 263—264; D. Popescu, *Materiale*, II, 1956, p. 107.

²³¹ Vl. Milojević, *op. cit.*, p. 121.

²³² *Ibidem*, p. 121; I. Kutzián, *op. cit.*, p. 264.

²³³ Vl. Milojević, *op. cit.*, p. 123—124.

Lebő cu B₁—C²³⁶, că ele apar cu elemente Bükk II²³⁵, iar la Békásmegyes Bicske și Lebő apare și liniarul cu note muzicale²³⁶ și cultura Tisa²³⁷; că elementele Szakálhát nu apar fără Tisa²³⁸, Bükk I—II²³⁹ reiese un orizont cronologic coborît pentru grupul Szakálhát și mai târziu pentru Zelis, Bükk și Tisa. De altfel nu trebuie uitat, că în vreme ce faza Vinča A la Dunăre și în Banat se dezvoltă, comunitățile neolitice din Ungaria, și din zonele periferice, se dezvoltă cunoscînd maximul înfloririi, iar procesul de divizare a grupului Körös începea în acest timp sub influența liniarului, din nord-vest și a culturii Vinča din sud. Acest fenomen nu se petrecea în cursul fazei A ci B₁ de unde rezultă un rol genetic al fazei Vinča B₁ pentru culturile neolitice mijlocii din Ungaria, iar grupele constituite sînt doar la sfîrșitul fazei B₁ și început de B₂, deoarece elementele cele mai târzii dau momentul cronologic, nu cele cîteva importuri de la Vinča ce provin din strat de cultură, iar nu din complexe închise.

Urmărind fenomenele spre vest, în aria culturii Sopot-Lengyel, constatăm în cursul acestei faze legături cu fazele Sopot-Lengyel I A—B²⁴⁰, cu mențiunea că faza IB se poate data în Vinča B₂²⁴¹. Aceluiași orizont cronologic credem că aparțin și cupele de la Parța — *Casa Mare* fig. 24/4, 7; 26/2 — ce au bune analogii la Otok A²⁴².

Spre nord-est, în Transilvania, în cel mai timpuriu orizont, Tărtăria I (nivel Turdaș la Vlassa), bine cunoscut și cu observații stratigrafice ce trebuiesc luate în considerație, nu sînt elemente de import ale civilizațiilor „locale”. Unele elemente „Tisa I”²⁴³ sînt de fapt ornamente tipice pentru faza B₁ apărînd și în alte părți²⁴⁴. Complexul magico-ritual, ce aparține nivelului I, are o importanță covârșitoare pentru cronologia absolută, lucru arhicunoscut. Îndoileli privind unele piese — „ancora” de exemplu — au fost provocate de o necunoaștere a materialului vincian, sau din rea credință. Credem necesar să precizăm că nivelul al doilea de aci oferă cheia cronologiei unor culturi din Transilvania și din estul țării. Din păcate nu sînt studii tipologice pentru datarea acestuia. Acest orizont ridică problema legăturilor între culturile Lumea Nouă, Bükk și Boian—Giulești, sau Precucuteni, după păreri mai noi, cît și pentru aspectul Tăulaș.

²³⁶ *Ibidem*, p. 118.

²³⁵ I. Kutzián, *op. cit.*, p. 259—64.

²³⁸ *Ibidem*, p. 263; VI. Milojević, p. 118—119 și 123—124.

²⁰⁷ *Ibidem*, p. 118.

²³⁹ *Ibidem*, p. 118—119; M. Garašanin, *op. cit.*, p. 126; D. Popescu, *op. cit.*, p. 63, 106; N. Vlassa, *SCIV*, 12, 1, 1961, p. 21; I. Kutzián, *op. cit.*, p. 264, 265, 268.

²³⁹ VI. Milojević, *op. cit.*, p. 118, pl. 4/5—8, 12.

²⁴⁰ S. Dimitriević, *op. cit.*, p. 69.

²⁴¹ *Ibidem*, p. 83.

²⁴² *Ibidem*, pl. V/9; III/13; fig. 6/18—20.

²⁴³ N. Vlassa, *Dacia*, VII, 1963, p. 486.

²⁴⁴ VI. Milojević, *Germania*, 43, 1965, p. 263, care le consideră mai vechi decît Tisa I apărînd la Parța și Crno-Bara.

Luind în considerare și noile descoperiri stratigrafice de la Tăulaș²⁴⁵, Pian²⁴⁶, ele confirmă observațiile lui N. Vlăsa de la Tărtăria, deoarece în nivelul *Tăulaș I* apar elemente liniare²⁴⁷, în *nivelul II* apar elemente Bükk clasic²⁴⁸, Precucuteni I²⁴⁹ și Lumea Nouă specia D₁²⁵⁰. La *Pian I* apar elemente de legătură cu Tăulaș II²⁵¹ și Precucuteni II²⁵² deci, chiar mai târziu de Tăulaș II. Cele două așezări acoperă o durată de timp care, fără a face apel la cultura Vinča cu care nu operează tipologic nici unul din cercetători, cuprinde o perioadă de timp între cioburile în manieră liniară Barca III — Alföld — Ciumești²⁵³, din niv. I de la Tăulaș, și Precucuteni II, de la Pian²⁵⁴. În aceeași perioadă de timp sînt și legăturile cu Bükk²⁵⁵ și Lumea Nouă specia D₁²⁵⁶. Este vina lui N. Vlăsa că în secțiuni nu i-au apărut 4—5 orizonturi care să-i subdivizeze nivelul al doilea de la Tărtăria?! Problema care se pune este: nivelul II de la Tărtăria și celelalte două așezări mai pot fi contemporane cu Vinča B₁? I. Paul pentru Pianul de Jos optează pentru Vinča B₁ cel târziu B₂²⁵⁷ iar alteleori cu Vinča C — Vinča Pločnik — Precucuteni II²⁵⁸. H. Dumitrescu consideră sosirea în Transilvania după stabilirea culturii Vinča în Jugoslavia ce are loc între adîncimile de 9,50—6,50 m la Vinča²⁵⁹. Credem necesar să lăsăm această problemă capitolului următor.

Spre răsărit, legăturile cu cultura Dudești continuă să fie puțin precizate din cauza orientării cercetătorilor spre legăturile cu sudul bulgar. Sînt unele opinii juste care văd formarea culturii Dudești în fazele Vinča A—B₁²⁶⁰, ele sînt privite însă ca venind din partea unor „nespecialiști“ în neolitic și deci nu sînt luate în considerare. Legăturile culturii Dudești cu liniarul cu note au fost stabilite prin importuri reciproce²⁶¹, ori pentru liniarul cu note sînt datări coborîte²⁶², apărînd în Ungaria alături de Tisa și Bükk²⁶³. În nivelul Fărcașului de Sus IA este o cupă cu picior²⁶⁴ cu analogii izbitoare la Ciumești—Berea²⁶⁵. În același

²⁴⁵ H. Dumitrescu, *SCIV*, 17, 3, 1966, p. 433—442.

²⁴⁶ I. Paul, *Studii...*, p. 33—51.

²⁴⁷ H. Dumitrescu, *op. cit.*, p. 442.

²⁴⁸ *Ibidem*, p. 442; I. Paul, *op. cit.*, p. 42.

²⁴⁹ H. Dumitrescu, *op. cit.*, p. 42.

²⁵⁰ *Ibidem*, p. 435; I. Paul, *op. cit.*, pl. 42.

²⁵¹ *Ibidem*, p. 46—47.

²⁵² *Ibidem*, p. 48.

²⁵³ H. Dumitrescu, *op. cit.*, p. 442.

²⁵⁴ I. Paul, *op. cit.*, p. 48.

²⁵⁵ H. Dumitrescu, *op. cit.*, p. 442.

²⁵⁶ *Ibidem*, p. 435.

²⁵⁷ I. Paul, *RevMuz*, 1965, p. 296.

²⁵⁸ *Idem*, *Studii...*, p. 50.

²⁵⁹ H. Dumitrescu, *op. cit.*, p. 234.

²⁶⁰ Al. Păunescu, *Dacia*, VIII, 1964, p. 304.

²⁶¹ E. Comșa, *SCIV*, 20, 4, 1969, p. 571—572.

²⁶² S. Dimitriević, *op. cit.*, p. 83 cu Vinča B pentru liniar II—III a lui Neustupny = Tichy II A—B.

²⁶³ Supra nota 236.

²⁶⁴ M. Nica, *op. cit.*, p. 36, fig. 2/6, 7.

²⁶⁵ Al. Păunescu, *Dacia* VII, 1963, p. 471, fig. 3/5, 8.

nivel apare o buză de vas ornamentată cu caneluri, un fragment cu pliscuri în zig-zag²⁶⁶. În nivelul IB de la Fărcașul de Sus apare banda punctată în spirală, pliscuri spiraliere, pliscuri pe partea interioară a buzei și profile de vase²⁶⁷ sînt, toate, elemente pentru care sînt analogii în fazele tîrzii ale culturii Vinča²⁶⁸. Aceasta arată că ambele nivele au spre vest analogii tîrzii.

Legăturile cu sudul egeic ni se par mai pronunțate în cursul fazei B₁. Amintim o serie de categorii de obiecte care își fac apariția în această perioadă și care vor deschide drumul altora: obiectele de marmură, vasele cu gură de scurgere, idolii de alabastru sau marmură. Idolii de alabastru, găsiți la Tărtăria, se pot data în faza B₁²⁶⁹, fragmentul de strachină bitronconică din marmură descoperit la Parța²⁷⁰ și vasele cu țevă de scurgere sînt, toate, elemente ce vorbesc de reale legături cu lumea sudică. Vasele cu țevă de scurgere, descoperite în aria culturii Vinča au diverse variante. Cele din faza B₁ de la Vinča²⁷¹ și Turdaș²⁷² se leagă de forme incipiente de la Olynthos²⁷³ și în exemplare de piatră de la Kirokitia²⁷⁴. Nu întîmplător acum apar: tipul de cupă de la Vinča ce are bune analogii în exemplarele de marmură din sud²⁷⁵, precum și alte categorii de vase²⁷⁶. Idolii de marmură au de asemenea analogii largi în aria culturii Vinča²⁷⁷.

În faza B₂ a culturii Vinča ornamentația incizată atinge maximul evoluției sale. Tot acum începe o puternică fragmentare a complexului vinčian, formîndu-se unele grupe locale, a căror geneză nu poate fi întotdeauna explicată. Ceea ce a dat un impuls nou fazei B₁ au fost elementele egeice semnalate și mai sus. În faza B₂ acestea se mențin ba chiar se adaugă altele noi²⁷⁸.

Pasta ceramicii acestei faze rămîne în canoanele culturii Vinča în ceea ce privește calitatea amestecului și arderii. Nuanțele de culori sînt

²⁶⁶ M. Nica, *op. cit.*, p. 36, fig. 2/5, 11.

²⁶⁷ *Ibidem*, fig. 3/1, 9, 11, 12.

²⁶⁸ Gh. Lazarovici, *Pontice*, *op. cit.*, n. 58—60.

²⁶⁹ N. Vlassa, *Dacia*, VII, 1963, p. 489, fig. 6/7; p. 490, n. 12 aci vezi bibliografia problemei și fig. 11; *ActaMN*, IV, 1967, p. 408 n. 21.

²⁷⁰ Vl. Milojević, *BerRGK*, 33, 1951, p. 120, fig. 4/2.

²⁷¹ *Ibidem*, *Chronologie...*, pl. 31/10.

²⁷² H. Müller-Karpe, *op. cit.*, pl. 180/16.

²⁷³ Vl. Milojević, *op. cit.*, pl. 18/6.

²⁷⁴ H. Müller-Karpe, *op. cit.*, pl. 110—111.

²⁷⁵ *Supra* nota 209.

²⁷⁶ Vezi comunicarea lui Vl. Dumitrescu, la Congresul de la Atena 1970; Gh. Lazarovici, *ActaMN*, VIII, 1971, p. 407—411.

²⁷⁷ N. Vlassa, *Dacia*, VII, 1963, p. 492 și bibl. n. 12; D. Garașanin, *Starinar*, II, 1951, p. 12 n. 7—11.

²⁷⁸ Ne referim la ceramica cenușie minoică; cf. Vl. Milojević, *Chronologie...*, p. 73.

variate născîndu-se din negru-cenușiu și roșu²⁷⁹, cărora arderile secundare le-au schimbat înfățișarea. Acestor categorii li se adaugă o ceramică roșie ca singele și una cenușie, minoică²⁸⁰. Ceramica cenușie și neagră apare uneori în diverse combinații nefiind culori precise, ci rezultatul unui amestec. Acestea se sesizează în nivelele superioare de la Zorlenț, Balta Sărată și Ruginosu. Fenomene asemănătoare sînt și la Žarkovo II, nivel în care predomină ceramica roșie și cea în tehnica *mottled*²⁸¹, fenomene identice, la același orizont cronologic. Tot în acest orizont apar fragmente ceramice de culoare cenușie, uneori lustruite, cu aspect săpunos alteori, nelustruite, cu aspect făinos. Unele sînt piese de import din culturile vecine, altele sînt produse locale.

Ceramica de uz comun a fazei Vinča B₂ nu diferă de cea a etapei precedente, de aceea nici nu stăruim asupra lor. O anumită netezire, ce mai amintește de barbotină, apare atît la Liubcova cît și în nivelul II de la Ruginosu²⁸². Ornamentele realizate cu tub de os sau trestie, de forma unor cercuri concentrice, apar în acest orizont la Zorlenț niv. III pe o ceramică cărămizie — fig. 15/12 — sau la Parța pe o pastă cenușie — fig. 34/1. Un motiv nou, care apare la acest orizont și va înflori în cursul fazei următoare, este banda punctată în formă de spirală. Aceasta apare la Zorlențul Mare — niv. III fig. 16/9 — și Liubcova²⁸³. La Vinča și în alte părți²⁸⁴, indică un orizont cronologic coborît pentru elementele cu care apare. La Zorlenț spirala apare combinată, pe același vas, cu ornamentul din bandă în meandru umplut cu puncte. Banda umplută cu puncte apare și la Balta Sărată²⁸⁵ și Liubcova²⁸⁶. La Parța — fig. 33/4, 7, 10; 34/8²⁸⁷ — și Zorlenț²⁸⁸ — niv. III fig. 17/8 — banda se lățește, fenomen sesizat cu claritate de N. Vlassa la Tărtăria ce începe din nivelul II de aci²⁸⁹, lucru care se verifică prin săpăturile din Banat. Alături de banda punctată în formă de meandru continuă să fie prezent meandru din linii incizate paralele la Parța — *Casa Mare* fig. 23/5—7; 27/10; 29/3—4, 6; 35/2, 5, 6; 1931 fig. 36/1—2, 6, 8, 13, 15 — și Zorlenț —

²⁷⁹ Pentru *Liubcova*, cf. E. Comșa, *SCIV*, 16, 3, 1965, p. 548—549; *Comunicări*, III-ser. arh. Craiova 1967, p. 10.

²⁸⁰ Vl. Miložić, *op. cit.*, p. 73.

²⁸¹ M. și D. Garašanin, *op. cit.*, p. 125.

²⁸² Supra notele 168—169.

²⁸³ E. Comșa, *MFMÉ*, 1969/2, p. 33.

²⁸⁴ M. Roska, *op. cit.*, p. 49 arată că spirala apare după nașterea culturii Bükk. Dacă procesul genetic nu este just, în schimb orizontul cronologic este bine precizat; V. J. Fewkes, *op. cit.*, p. 28; I. Banner și M. Párducz, *op. cit.*, p. 31; Vl. Miložić, *Chronologie...*, p. 73; *JbRGZM*, 14, 1967, p. 29, fig. 1/7; M. și D. Garašanin, *op. cit.*, p. 110, fig. 7/1; M. Vasiliević, *ArchPregled*, 9, 1967, p. 23, pl. V/6.

²⁸⁵ S. Dumitrașcu, *op. cit.*, p. 517 pl. I/1.

²⁸⁶ E. Comșa, *SCIV*, 16, 3, 1965, p. 548, fig. 4/6; *Dacia*, XIII, 1969, p. 32, fig. 18; B1—3.

²⁸⁷ Gh. Lazarovici, *Banatica*, I, 1971, p. 8/4, 10, 13.

²⁸⁸ *Ibidem*, fig. 8/8.

²⁸⁹ N. Vlassa, *op. cit.*, fig. 3.

niv. III fig. 17/5—6, 9; 18/5 — Balta Sărată²⁹⁰ și Liubcova²⁹¹. În nivelul III de la Zorlenț apare și o combinație din meandru, din linii, umplut cu puncte — fig. 18/4—6²⁹². Triunghiurile și romburile umplute cu puncte, ce formează motivul ornamental principal, le întâlnim: la Parța, Ruginosu și Balta Sărată²⁹³. Pentru toate aceste categorii de ornamente sînt analogii la Žarkovo II²⁹⁴, la Vința, Bogdanovci²⁹⁵, Vinkovci²⁹⁶, Šabac²⁹⁷ etc.

Pliseurile acestei faze continuă evoluția din etapele precedente; în același timp apar unele elemente curboliniare — Parța 1945 fig. 28/10 la adîncimea de 0,60—0,80. Motivul dominant continuă să fie cel geometric-rectiliniu. Ornamentele sînt dispuse pe partea superioară a vaselor și, mai rar, sub curbura — Liubcova²⁹⁸ — de forma unor linii oblice dispuse variat — Parța — *Casa Mare* fig. 21/1, 2²⁹⁹; 1945 fig. 28/4, 7; Liubcova³⁰⁰ — sau verticale — Parța *Casa Mare* fig. 21/3; 1945 fig. 23/1 la adîncimea de 0,60 — și Liubcova³⁰¹.

Evoluția formelor ceramice, în linii mari, este asemănătoare fazei B₁. Străchinile sînt mici, tronconice, puțin adînci, cu pereți drepți — Liubcova³⁰² — ușor curbați — Parța *Coliba Scheletului* fig. 35/11; Zorlenț niv. III fig. 17/13—14; Liubcova³⁰³ — sau puternic curbat — Liubcova³⁰⁴, Zorlenț niv. III fig. 17/11 — altele sînt de aceeași formă dar mai adînci — Parța *Casa Mare*; Zorlenț niv. III fig. 17/14³⁰⁵. Apar și forme noi de străchini — Parța *Casa Mare* fig. 22/7; 29/2 — la care corpul este profilat. Castroanele au corpul sferic păstrînd gitul cilindric mai înalt — Liubcova³⁰⁶, Zorlenț niv. III fig. 19/5 sau mai scund — Liubcova³⁰⁷, altele se alungesc luînd forma unor oale — Liubcova³⁰⁸. Cele din pastă de uz comun au o formă bitronconică — Liubcova³⁰⁹, Zorlenț niv. III fig. 18/3.

²⁹⁰ S. Dumitrașcu, *op. cit.*, p. 517, pl. II/3.

²⁹¹ E. Comșa, *op. cit.*, p. 32 fig. 18/B4, Cl-2; *SCIV*, 16, 3, 1965, p. 548 fig. 4/2; *MFME*, 1969/2, p. 33.

²⁹² Gh. Lazarovici, *op. cit.*, fig. 8/5—6.

²⁹³ *Ibidem*, Parța fig. 7/7, 9, 13; *Ruginosu*, fig. 8/9; *Balta Sărată*, fig. 8/12.

²⁹⁴ M. și D. Garașanin, *op. cit.*, p. 110 fig. 7/1, 4; p. 113 fig. 12.

²⁹⁵ R. R. Schmidt, *op. cit.*, pl. 70/1; S. Dimitrievic, *op. cit.*, pl. XII/3, 8.

²⁹⁶ *Ibidem*, pl. XI/11.

²⁹⁷ M. Vasilievic, *op. cit.*, pl. IV/6.

²⁹⁸ E. Comșa, *op. cit.*, p. 32, fig. 18/D16.

²⁹⁹ Gh. Lazarovici, *op. cit.*, fig. 7/2—3.

³⁰⁰ E. Comșa, *op. cit.*, fig. 18/7, 12—14;

³⁰¹ *Ibidem*, fig. 18/D1,3—5,15.

³⁰² *Ibidem*, fig. 13/15—16; 16/23—25; *SCIV*, 16, 3, 1965, p. 547—548, fig. 2/17, 19, 20, 22, 23.

³⁰³ *Ibidem*, p. 547, fig. 2/10, 15, 18, 21, 24; *Dacia*, XIII, 1969, p. 27, fig. 13/17; 16/26—28 cu analogii la Vința niv. B; cf. M. Vasić, *PV*, II 254 a. 6,7; și *Žarkovo*, niv II, M. și D. Garașanin, *op. cit.*, p. 114, fig. 14.

³⁰⁴ E. Comșa, *SCIV*, 16, 3, 1965, p. 547, fig. 2/9, 14.

³⁰⁵ Analogii la *Žarkovo*, niv. II, cf. M. și D. Garașanin, *op. cit.*, p. 114, fig. 13.

³⁰⁶ E. Comșa, *Dacia*, XIII, 1969, p. 30, fig. 14/5.

³⁰⁷ *Ibidem*, p. 27, fig. 13/1, 6; p. 30, fig. 14/13, 15—16, 18—20; 14/3—4, 7, 12.

³⁰⁸ *Ibidem*, p. 30 fig. 16/11, 17; *SCIV*, 16, 3, 1965, p. 547, fig. 2/8, 10, 11, 13.

³⁰⁹ *Idem*, *Dacia*, XIII, 1969, p. 27, fig. 13/12—5, 8, 10; cu analogii la: *Danijca*, I. Todorovic și A. Termanovic, *op. cit.*, p. 40, pl. XXXUX/1; VI/3; *Žarkovo*, niv. II, M. și D. Garașanin, *op. cit.*, p. 112, fig. 11.

Castroanele bitronconice au buza răsfrintă — Liubcova³¹⁰, Parța Casa Mare fig. 22/6. „Tigăile de pește“ apar încă din faza B₁ la Vinča³¹¹. În faza Vinča B₂ sînt o formă nelipsită de așezări. În Banat apar la Zorlenț niv. II — fig. 12/21, 22, 25—26, 35 — și niv. III — fig. 18/1 — cînd numărul lor este mult mai mare. La Parța sînt cunoscute încă din primele săpături — fig. 27/1, 2, 4, 5, 7, 8, 9. O altă formă de vas, des întilnită, sînt „amforele“. Unele dintre acestea au partea superioară sferică și gîtul cilindric — Parța Casa Mare fig. 23/2; 1945 fig. 33/7, 9 și Liubcova³¹². Pentru acestea și ornamentele de pe ele sînt analogii în aceeași fază la Vinča³¹³ și Žarkovo II³¹⁴. Oale cu gît cilindric apar la Liubcova³¹⁵. Fragmentul de oală bitronconică de la Liubcova cu umărul ascuțit³¹⁶ are bune analogii la Vinča³¹⁷. Dintre vasele miniatură rețin atenția ulcele de la Parța — Coliba Scheletului fig. 35/9—10; Casa Mare fig. 25/4, 3; 22/10.

Cupele din această fază au piciorul masiv, partea superioară înaltă, umărul alungit — Parța Casa Mare fig. 26/5, 7 — aceeași formă de picior de cupă apare la Zorlenț — fig. 18/2 — Parța Casa Mare fig. 24/1, 8. Ele au analogii în unele variante de la Vinča³¹⁸, dar se deosebesc după profil de tipul clasic al cupei din Vinča B₂³¹⁹.

Vasele cu țevă de scurgere din această fază sînt un tip neevoluat, el derivă din oale care în partea superioară au gura de scurgere — o țevă cilindrică³²⁰ sau tăiată oblic³²¹. Ambele apar în acest orizont la Zorlenț³²² — niv. III fig. 15/9 — Balta Sărată³²³, Ruginosu³²⁴.

Plastica fazei Vinča B₂ este destul de variată. A judeca lucrurile numai după așezarea de la Zorlenț și Liubcova nu ni se pare justă, deoarece niv. II și III de la Zorlenț, atît de bogate în plastică, sînt situate din punct de vedere cronologic, la granița dintre B₁—B₂, ori evoluția plasticii antropomorfe din niv. III de la Zorlenț este procesul firesc al eta-

³¹⁰ E. Comșa, *op. cit.*, p. 30, fig. 16/1, 2, 6, 8—9; p. 29, fig. 14/2; cu analogii la *Vinča*: cf. Vl. Milojević, *Chronologie...*, pl. 32/5—7; B. Iovanović, *Starinar*, XI, 1961, p. 14, fig. 2.

³¹¹ M. Vasić, *PV*, II 91 a. 9,7 m.

³¹² E. Comșa, *op. cit.*, p. 27, fig. 13/4, 11, 13.

³¹³ M. Vasić, *PV*, II 298 a. 6,5 m; Vl. Milojević, *op. cit.*, pl. 32/6; B. Iovanović, *op. cit.*, p. 16, fig. 3 a. 6,6 m.

³¹⁴ M. și D. Garašanin, *op. cit.*, p. 113, fig. 12.

³¹⁵ E. Comșa, *op. cit.*, p. 27, fig. 13/12; cu analogii la *Vinča* cf. B. Iovanović, *op. cit.*, p. 16, fig. 3 a. 6,6 m.

³¹⁶ E. Comșa, *op. cit.*, p. 30, fig. 16/22.

³¹⁷ M. Vasić, *PV*, I 129 a. 6,5 m; Vl. Popović, *RevArch*, 49, 1957, p. 134, fig. 1 și p. 143.

³¹⁸ M. Vasić, *PV*, II 248/462 a. 6,6 m.

³¹⁹ *Ibidem*, II/248/460 = Vl. Milojević, *op. cit.*, pl. 32/9.

³²⁰ La *Vinča* cf. Vl. Milojević, *op. cit.*, pl. 32/4; Turdaș, Müller-Karpe, *op. cit.*, pl. 180/17; Szakálhát, cf. I. Banner și A. Bálint, *op. cit.*, pl. V/17, 18.

³²¹ La *Vinča* cf. Vl. Milojević, *op. cit.*, pl. 32/3; *Banijsca* cf. I. Todorović și A. Termanović, *op. cit.*, pl. XIII/9; Szakálhát cf. I. Banner și A. Bálint, *op. cit.*, pl. V/15.

³²² Gh. Lazarovici, *op. cit.*, fig. 8/1—3.

³²³ Săpăturile lui S. Dumitrașcu, niv. II. Nepublicat.

³²⁴ Săpăturile Muzeului din Reșița conduse de subsemnatul. Nepublicate.

pelor anterioare. Una dintre figurinele publicate de E. Comşa³²⁵ continuă evoluția celor din faza anterioară — fig. 1/4 la E. Comşa. Idolul — fig. 4/5 la Comşa — atribuit de acesta cu probabilitate nivelului II (faza Ornița-Vest) a fost descoperit în campania anului 1964 în nivelul I, idol ce are rădăcini mai vechi în faza Starčevo IV de la Gura Văii³²⁶. Figurina cu mască pentagonală — fig. 4/1 după Comşa — prin forma sa are analogii în fazele B₂—³²⁷. Din același nivel sînt și acêse „amulete“ pe baza cărora E. Comşa atribuia nivelul fazei Ornița-Vest. Credem necesar aci să facem o remarcă despre unii idoli din faza Ornița-Vest, forme necunoscute la Zorlenț și nici în zonele centrale și nordice ale Banatului. Apariția lor la Liubcova trebuie puse în legătură cu formele sudice ce aparțin tipului Pločnik³²⁸, deci o egalitate între Zorlenț III și Ornița-Vest nu ni se pare firească deoarece evoluția și influențele sînt diferite, chiar dacă pot reprezenta același orizont cronologic. Zisele „amulete“ au la rîndul lor o evoluție îndelungată, ele nu trebuie rupte de idoli cu cap mobil ce apar la Zorlenț chiar de la baza nivelului II, în nivelul III dînd nota caracteristică, dăinuind în faza Vinča C așa cum o cer analogiile tipologice, chiar fie pentru acele „amulete“³²⁹.

Plastica fazei Ornița, cît o cunoaștem din publicații³³⁰, nu credem că este nici bogată nici reprezentativă, mai ales că aceasta provine din trei straturi de locuire; de aceea nici terminologia de faza Ornița nu o putem accepta. Fazei Vinča B₂ credem că aparține și idolul perforat descoperit la Parța — *Casa Mare* fig. 21/12. Idoli perforați se cunosc de la Ruginosu atît din 1962 cît și din campania din 1970. Aria lor de răspîndire este mai largă. Sînt numeroase studii asupra acestui tip³³¹, trebuie menționat însă că la Zorlenț sînt zeci de bucăți, de diverse tipuri și forme³³² iar pînă la publicarea lor comentarea celor cîteva exemplare ni se pare de prisos.

În nivelul III de la Zorlenț și în nivelele superioare de la Parța apar o serie de fragmente ceramice de factură sau cu ornamente străine culturii Vinča. Atenția asupra lor în mod deosebit ne-au atras-o exemplarele de la Zorlenț pentru care avem un orizont cronologic și obser-

³²⁵ E. Comşa și O. Răuț, *op. cit.*, p. 10—11, fig. 4/2.

³²⁶ Gh. Lazarovici, *ActaMN*, VI, 1969, p. 19, fig. 10/6, 10, 15; 11/10. La acestea ne referem la p. 25 privind influența culturii Starčevo-Criș asupra culturii Vinča.

³²⁷ N. Vasić, *PV*, III 223 a. 6,1 m; 186 și 183 a. 6,4 m; 259 a. 5,8 m; II 301 a. 6,2 m; I 5 a. 5,8 m. Asupra acestei probleme ne-am referit și cu alt prilej, *Banatica*, 1971, p. 23 nota 54.

³²⁸ E. Comşa, *Dacia*, XIII, 1969, fig. 23/1, 8. Analogii la: *Gomolava* cf. B. Brukner, *op. cit.*, p. 149, pl. XVI/1; *Vitoševac*, D. Krstić, *op. cit.*, p. 63, pl. VII/2; XV/1; *Pločnik*, R. Galović, *GlasMKiM*, III, 1958, p. 175; D. Srejović, *NCB*, 1968;

³²⁹ M. Vasić, *PV*, III 624—625 a. 5,2—5,7.

³³⁰ E. Comşa, *op. cit.*, p. 38, fig. 22.

³³¹ Vl. Dumitrescu, *SCIV*, XI, 2, 1960, p. 245—257; J. Makkay, *ActArchSz*, VIII, 1962, 1—4, p. 158 și urm; N. Vlassa, *Sargetia*, IV, 1966, p. 9—16; I. Aldea, *Sargetia*, V, 1968, p. 11—13 vezi și bibliografia problemei la aceștia.

³³² Majoritatea plasticii rezultată din săpăturile de la Zorlenț se află la E. Comşa și O. Răuț pentru a fi studiată și publicată.

vații stratigrafice. Le considerăm importuri culturale, rezultat al coexistenței și raporturilor a două civilizații care se interpătrund. La Parța, din observațiile stratigrafice de care dispunem³³³, apar împreună cu materiale Vinča B₂ evoluat, fiind suprapuse de nivelul Tiszapolgár de aci, iar la Zorlent, sînt în nivelul în care apar acele elemente ce dăinuiesc pînă în Vinča C.

O mențiune specială credem că trebuie făcută în legătură cu ornamentul în forma literei „M” ce apare pe fragmentele cu ornamente liniare de la Zorlent³³⁴, Hodoni fig. 31/3 și Parța³³⁵ — 1945 fig. 31/1. I. Kutzián îl consideră tipic pentru cultura Szakálhát, preluat de la ceramica liniară Alföld³³⁶. Îl întilnim la Szentés—Jaksorpart³³⁷, Szentés—Ilonapart³³⁸, Vinča³³⁹ și Bodrogkeresztúr³⁴⁰, pe ceramică Szakálhát. Un vas fragmentar din niv. III de la Zorlent — fig. 18/8 — este ornamentat în manieră liniară. Aceeași origine o credem și pentru vasul descoperit în 1878 la Parța — fig. 27/8³⁴¹ — a cărei pastă este de culoare neagră, diferită de a culturii Vinča atît prin factură cît și culoare. Fragmentele descoperite de M. Moga în 1945³⁴² au suferit o puternică ardere secundară din care cauză culoarea originală a pastei nu o știm. Cert este că e vorba de un ornament străin cercului vincian, la care influențele liniare sînt de necontestat.

O cupă descoperită în nivelul III de la Zorlent — fig. 16/6 — are piciorul gol și este ornamentată cu incizii fine de linie frîntă, meandru dintr-o singură linie pe piciorul vasului, și incizii alveolare dispuse în formă de romburi și delimitate de linii subțiri. Pentru prima categorie de ornamente de pe acest vas sînt influențe în cultura Szakálhát³⁴³, iar pentru ultima în cultura Butmir³⁴⁴. Vasul de la Parța — fig. 31/3 — cu litera „M” este pictat cu culoare roșie. Vasul-capac — fig. 31/1 — este pictat cu roșu și galben, culori ce apar și pe alte fragmente de la Parța³⁴⁵, pe o pastă de culoare roșie-gălbui, ornamentat cu incizii ce cuprind benzi late pictate cu roșu și galben, sau doar cu roșu — fig. 20/6—10, 12. Avînd în vedere observațiile stratigrafice de aci, materialele

³³³ Săpăturile din 1945. Informație M. Moga.

³³⁴ Gh. Lazarovici, *Banatica*, I, 1971, pl. IX/8—9.

³³⁵ În săpăturile din 1945 ale lui M. Moga la a. 0,90—1,10 m; Gh. Lazarovici, *op. cit.*, fig. 9/1.

³³⁶ I. Kutzián, *op. cit.*, p. 258.

³³⁷ G. Csalány, *Germania*, 23, 1939, p. 145—146, pl. 15/2; N. Kalicz, *Dieux d'Argile* Budapesta, 1970, p. 82, 85, fig. 27, 29.

³³⁸ *Ibidem*, fig. 26.

³³⁹ I. Csalog, *FolArch*, VII, 1955, pl. VI/2.

³⁴⁰ Fr. Tompa, *Die Bandkeramik in Ungarn, ArchHung*, V—VI, 1929, pl. XXXIX/16

³⁴¹ Vl. Miložić, *BerRGK*, 33, 1951, p. 120, 117, fig. 4/3.

³⁴² MBT inv. IV 1323; Gh. Lazarovici, *op. cit.*, fig. 3.

³⁴³ Fr. Tompa, *op. cit.*, pl. IX/12 de la *Bodrogkeresztúr*; și N. Kalicz, *op. cit.*, fig. 29 la *Szentés-Jaksorpart*; I. Csalog, *op. cit.*, pentru vasul de la Vinča; Vl. Miložić, *Chronologie...*, pl. 35/4.

³⁴⁴ A. Benac, *BerRGK*, 42, 1961, p. 47, pl. 11/4.

³⁴⁵ Gh. Lazarovici, *op. cit.*, fig. 10/11 = 28/13 în această lucrare.

cu care apar împreună, lipsa lor în nivelele mai vechi de la Parța sau Zorlenț, rezultă un nivel cronologic la sfârșitul fazei B₂ și început de C. Pictarea cu roșu și galben, după ardere și uneori după lustruire, este un fenomen ce apare în cultura Szakálhát³⁴⁶, fiind caracteristic și pentru grupul Zselis³⁴⁷. Apar însă și în cultura Vinča, în fazele vechi, dar aci se rezumă doar la plastică³⁴⁸. În Vinča B₂, în Banat pictură după ardere se mai cunoaște la Balta Sărată³⁴⁹ și Liubcova³⁵⁰, în orizonturi cu materiale caracteristice pentru Vinča B₂. Raritatea acestuia în zonele centrale și sudice, în comparație cu nordul Banatului, credem că trebuie pusă în legătură cu influențele grupului Szakálhát și Zselis. În Transilvania apar pe forme tipic turdășene tîrzii la Cluj, în nivelul cel mai timpuriu suprapuse fiind de elemente Lumea Nouă³⁵¹. O precizare o credem necesară și anume că la Zorlenț și Parța lipsește ceramica Tisa clasică, cum apare la Cenad și Beșenova³⁵². Elementele „tisoide“ sînt de fapt aceleași care sînt prezente și în cultura Szakálhát. Ornamentul meandroid de pe fragmentul de vas-capac — fig. 35/7 și 30/2 de la Parța — ce au pictură după ardere sînt de factură vinciană.

Legăturile cu grupul Szakálhát pentru unele categorii de elemente sînt fie rezultatul influențelor reciproce, fie o „modă“ pentru acest orizont cronologic. Prezența unui fragment de factură liniară ornamentat cu note — fig. 29/5 ni se pare firească, deoarece după cum se știe, liniarul cu note este contemporan și urmează grupului Zselis³⁵³, dar în Ungaria apar împreună la Bicske, Békásmegyes și Lebő³⁵⁴. Această apariție în Ungaria este tîrzie deoarece în aceleași așezări apar și alte culturi: Bük³⁵⁵, Szakálhát³⁵⁶, Tisa³⁵⁷, Lengyel³⁵⁸ și Vinča tîrzie³⁵⁹. Avînd în vedere că recent N. Kalicz a arătat că unul din vasele de la Vinča descoperit la nivelul fazei B₁ considerat import Tisa aparține de fapt grupului Szakálhát³⁶⁰, datarea culturii Tisa în faza B₁ a culturii Vinča iese din discuție. Mai mult, după cum am arătat, ceramică Tisa clasică nu apare în cursul

³⁴⁶ I. Kutzián, *op. cit.*, p. 256, 259; O. Trogmayer, *MFME*, 1968, p. 15; N. Kalicz, *op. cit.*, p. 85, fig. 25, 27.

³⁴⁷ I. Kutzián, *op. cit.*, p. 256, 258, 259, 272.

³⁴⁸ M. Garašanin, *BerRGK*, 39, 1958, p. 18—19.

³⁴⁹ S. Dumitrașcu, *op. cit.*, p. 517.

³⁵⁰ E. Comșa, *op. cit.*, p. 38, fig. 22/1b.

³⁵¹ N. Vlassa, *ActaMN*, VII, 1970, p. 3—14 vezi aci și bibliografia.

³⁵² Gh. Lazarovici, *Banatica*, I, 1971, p. 28—29, notele 118—132, pl. IX.

³⁵³ E. Comșa, *SCIV*, XI, 2, 1960, p. 235.

³⁵⁴ Vl. Milojčić, *BerRGK*, 33, 1951, p. 118, 123—224; D. Popescu, *op. cit.*, p. 107; I. Kutzián, *op. cit.*, p. 262, 263, 264, 272.

³⁵⁵ Vl. Milojčić, *op. cit.*, p. 122—123 pentru fazele I—II; M. Garašanin, *BerRGK*, 33, 1951, p. 130; D. Popescu, *op. cit.*, p. 107; I. Kutzián, *op. cit.*, p. 263. Pentru *Hodoni* cf. Gh. Lazarovici, *op. cit.*, pl. XIV/4.

³⁵⁶ *Ibidem*, p. 262.

³⁵⁷ *Ibidem*, p. 262, 263, 264, 272; Vl. Milojčić, *op. cit.*, p. 118; M. Garašanin, *op. cit.*, p. 130.

³⁵⁸ Vl. Milojčić, *op. cit.*, p. 122—123; I. Kutzián, *op. cit.*, p. 263.

³⁵⁹ *Ibidem*, p. 263; Vl. Milojčić, *op. cit.*, p. 118, 123—124.

³⁶⁰ N. Kalicz, *ActArhBp*, XXII, 1970, 1—4, p. 15, fig. 1.

fazei B₂ în Banat. Rămâne viitorului a preciza dacă descoperirile din nivelul Vinča B₁ nu aparțin unui orizont mai târziu, cum o cer celelalte descoperiri ca și strînsele legături cu cultura Zselis și Bükk. S. Dimitriević pe baza unor observații stratigrafice arată că grupul Zselis și elemente ale liniarului cu note apar în aria culturii Sopot-Lengyel la un orizont Vinča B₂³⁶¹. La sfârșitul fazei B₂ se constată un val nou venind din sud³⁶² ce corespunde bronzului timpuriu din Macedonia³⁶². În această vreme cultura Vinča evoluase spre Vinča C — Vinča-Pločnik.

Faza Vinča C

Lipsește cercetări din această perioadă în zonele nordice și centrale ale Banatului. În sud la Liubcova E. Comșa a surprins o fază ce aparține acestui orizont denumită de el faza Ornița-Vest. Materialul publicat recent³⁶³ arată menținerea categoriilor vechi de ceramică. Apar forme noi, mai ascuțite³⁶⁴ și altele, de la vase cu umerii rotunjiți, care se îngroașă în regiunea buzei³⁶⁵. Plastica publicată de Comșa se poate grupa în câteva variante: 1) plastica tipică pentru zonele de sud ale culturii Vinča — grupul Pločnik³⁶⁶; 2) plastica ce evoluează în fazele anterioare³⁶⁷; 3) plastică cu legături în aria de nord a acestei culturi³⁶⁸; 4) idoli cu cap mobil³⁶⁹. Pentru prima categorie sînt analogii în așezări din regiunea dunăreană și din sud³⁷⁰. Pentru categoria a doua, în special pentru cele ce redau părul, sînt analogii la Vinča³⁷¹. Idolii cu incizii pe corp în formă de meandru — din categoria a treia — sînt uneori considerați că aparțin culturii Tisa, ei reflectă însă o modă de ornamentare comună pentru același orizont cronologic³⁷². Idolii cu cap mobil — categoria a patra — apar în cursul fazei B₁³⁷³. În faza B₂ numărul lor crește, iar spre sfârșitul acestei faze — nivelul III de la Zorlenț — numărul acestora depășește pe cel al idolilor obișnuți. Aceștia au o arie largă de răspîndire. Mai numeroși

³⁶¹ S. Dimitriević, *op. cit.*, p. 82—83, pl. III/9.

³⁶² Vl. Miložčić, *Reinecke Festschr.* p. 113; Vl. Popović, *op. cit.*, p. 133.

³⁶³ E. Comșa, *Dacia*, XIII, 1969, p. 33—41.

³⁶⁴ *Ibidem*, p. 36, fig. 20.

³⁶⁵ *Ibidem*, p. 36, fig. 20/1, 22.

³⁶⁶ *Ibidem*, p. 39, fig. 23/1a—c, 8a—c.

³⁶⁷ *Ibidem*, fig. 23/2a—c, 3—5.

³⁶⁸ *Ibidem*, fig. 23/6a—c, 7a—c.

³⁶⁹ *Ibidem*, fig. 23/9—13.

³⁷⁰ Supra nota 328 și B. Brukner, *op. cit.*, pl. XIII/4; IV/1; la *Vinča*, M. Vasić *PV*, I 5a a. 5,8 m, 138 a. 5,6 m; II 301 a. 6,2; 322 a. 4,7 m

³⁷¹ M. Vasić, *PV*, III 136 = I 25 a. 7,6, 186 a. 6,4, 193 a. 6,4—6,3 m; 205 a. 6,2; 253 a. 5,8 m.

³⁷² M. Garašanin, *op. cit.*, pl. V/2; cu analogii la: *Turdaș* cf. M. Roska, *ATSzgy.*, Cluj, 1941, pl. CXXXIX/4; *Gomolava* cf. B. Brukner, *op. cit.* pl. XII/2; XIII/1.

³⁷³ La Zorlenț în nivelul I apare primul idol de acest tip.

sînt în Transilvania la Turdaş³⁷⁴. În Banat mai apar la Balta Sărată și Ruginosu³⁷⁵.

Faptul că în centrul și nordul Banatului nu apar idoli din categoria întia, ci își continuă evoluția formele anterioare, arată că aceste zone nu suferă din plin șocul care s-a produs, în această vreme, în sud. Nu se poate susține că nu ar exista așezări din faza C a culturii Vinča în Banat, deoarece materialul de la Kubin (Iugoslavia) aflat în Muzeul din Timișoara este tipic pentru această fază. Mai mult, aci apare o ceramică de culoare cenușie, frumos ornamentată cu pliseuri curboliniare și spiră-lire străchini cu buza plisată sau canelată și ușor îngroșate, toate sînt elemente tipice fazei C. Spre nord în regiunea Mureșului în această vreme cultura Tisa este pe deplin formată și înflorește cum reiese din așezările de la Hodoni, Cenad și Beșenova³⁷⁶. Evoluția unor așezări din faza B₂ va continua și în cursul fazei C — Zorlenț III, Ruginosu, parte din materialul de la Parța și poate așezarea de la Honorici³⁷⁷.

Termenul de faza Ornița-Vest pentru faza Vinča C nu credem că este nimerit deoarece el nu cuprinde toate fenomenele ce se înțeleg sub denumirea de Vinča C, nici măcar nu le acoperă pe deplin pe cele din centrul Banatului, rămînînd caracteristic, poate, pentru regiunea dunăreană, fenomene care vor fi confirmate sau infirmate de cercetările din Oltenia. Evoluția acestor materiale, din sudul Banatului diferă de cea a grupului Vinča-Pločnik de la Gomolava, încît puncte de sprijin trebuiesc căutate poate numai spre est.

*

În încheiere considerăm necesar să aruncăm o privire de ansamblu asupra culturii Vinča pe teritoriul Banatului. Purtătorii culturii Vinča, străini de fondul local al neoliticului vechi reprezentat de cultura Starčevo-Criș, se așează în regiunea dunăreană, în jurul anului 3000 î.e.n. Banatul face parte din zona centrală a acestei civilizații, de aceea am considerat necesar a trata problemele din Banat în context mai larg și a ne ocupa în mod deosebit de opiniile privind evoluția și terminologia folosită de cercetători, deoarece referirile la Banat vizează direct opiniile generale asupra culturii Vinča. Urmărind evoluția culturii Vinča, pe parcursul celor patru etape de dezvoltare, pe baza materialului din Banat, raportat însă la zonele învecinate, am căutat să subliniem unitatea acestei civilizații, exprimîndu-ne dezacordul față de unele încercări recente care, printr-o terminologie nouă, nejustificată după părerea noastră, lasă să se înțeleagă o evoluție deosebită în Banat, fragmentînd în mod abstract unitatea culturii Vinča.

³⁷⁴ N. Vlassa, *Sargetia*, IV, p. 9—16; bibliografia problemei supra nota 331.

³⁷⁵ Materialele nu sînt publicate. Se află în muzeele din Caransebeș și Reșița.

³⁷⁶ Gh. Lazarovici, *Banatica*, I, 1971, p. 26—27.

³⁷⁷ Materialul se află la Muzeul din Reșița adus dintr-o perieghază de învățătorul Gh. Boldureanu din Honorici. Nepublicat.

Faza Vinča A reprezintă momentul sosirii noii civilizații cu un înalt nivel de prelucrare a ceramicii, cu ocupații superioare. Noua civilizație în cursul acestei etape dăinuie și treptat înlătură vechea civilizație, oprind dezvoltarea ceramicii pictate a neoliticului vechi, și influențând zonele periferice, creează o serie de aspecte locale. În regiunea dunăreană dă naștere aspectului Starčevo IV, care la rîndul său influențează dezvoltarea culturii Vinča din faza B₁. În prezent această fază o sesizăm sub forma unor epicentre, ceea ce nu înseamnă excluderea și altor zone unde sînt cunoscute fazele următoare. Prin legăturile cu zonele învecinate am căutat să precizăm intensitatea acestui impuls și orizontul cronologic relativ al primelor manifestări.

Faza Vinča B₁ reprezintă o evoluție firească a etapei anterioare. Acum dispar unele elemente vechi și apar altele noi care o individualizează. Această etapă are un rol genetic pentru o serie de civilizații din zonele învecinate. Se constată înmulțirea legăturilor cu sudul egeic și anatolomesopotamian prin prezența unor clare importuri sudice. Poziția cronologică absolută este precizată prin descoperirile de la Tărtăria, cea relativă prin relațiile cu zonele învecinate.

Faza Vinča B₂ reprezintă o nouă evoluție în care apar, clar și dominant, o serie de elemente noi. Amintim, în primul rînd ornamentația spiralieră și o serie de alte trăsături care de obicei scapă unor tratări sumare, ceea ce arată că este vorba de elemente noi. Această etapă reprezintă apogeul evoluției culturii Vinča, în care începe fragmentarea marelui complex într-o serie de grupări, fără însă a-și pierde specificul. La acest fenomen au contribuit noi elemente sudice și microasiatice, orizont, la care apar vasele animaliere, antropomorfe și prosopomorfe.

Faza Vinča C pe teritoriul Banatului se poate împărți în două grupe: una nordică, ce continuă evoluția din etapele precedente la care se adaugă elemente noi din nord-vest și o alta sudică, ce aduce ornamentația spiralieră-canelată și o plastică deosebită.

Lipsa unor cercetări recente în zonele centrale și nordice ale Banatului îngreunează aprofundarea exactă a problemelor cronologice și stratigrafice.

GH. LAZAROVICI

TYPOLOGIE UND CHRONOLOGIE DER VINČAKULTUR IM BANAT

(Zusammenfassung)

Die Arbeit verfolgt die Auswertung — aufgrund der neuesten Grabungen und Forschungen — des älteren, in den Sammlungen verschiedener Museen aufbewahrten Fundmaterials. Da zusammenfassende Arbeiten über die Vinčakultur auf dem Gebiet des Banats fehlen, sieht sich der Verfasser gezwungen, Auffassungen und Meinungen über die für das Banat und

die benachbarten Gebiete gebrauchte Fachsprache zu analysieren. Bei Untersuchung des Fundmaterials wird das chronologische System von Vl. Milošević verwendet.

Gegen manche, besonders das Banat betreffende neuere Ansichten wird Stellung genommen.

Die Vinča A Phase ist die älteste Entwicklungsstufe dieser Kultur; ihr Alter ergibt sich aus der Analyse des Fundstoffes und ihren Verbindungen mit der vorangehenden Starčevo-Crişkukultur. Es werden Kulturbeziehungen zu Phasen und Kulturen der Nachbargebiete, besonders zu denen aus dem Süden, untersucht. In der Vinča B Phase findet ein Prozess der Verallgemeinerung, der Verbreitung und höchsten Intensität des Einflusses dieser Kultur statt. Dieser Phase verdanken Kulturen ihren Ursprung, die später in den Nachbargebieten zur Blüte gelangen werden. Leider arbeiten die Fachwissenschaftler nicht immer mit den gleichen Elementen. Die Verbindungen mit der Szakálhát-Gruppe haben eine genetische Rolle und tragen — nach Meinung des Verfassers — zur Zeitsetzung dieser Gruppe und zu einer Spätdatierung der Theisskultur bei. Die Beziehungen zur Sopot-Lengyel I A Kultur bestätigen, durch typologische Analysen, die späte Ansetzung der Theisskultur in die B Phase und noch später. Ähnliche Phänomene zeigen auch die Verbindungen zwischen den Kulturen Vinča — Linearband — Vercucuteni in Siebenbürgen. Die Verbindungen mit der Dudeşti-Kultur in der Donaugegend verlaufen vom Banat durch Oltenien nach Muntenien. In der Arbeit werden die frühen Zeitsetzungen „Vinča A“ aus Oltenien analysiert und die Ansichten des Verfassers über die Datierung der Dudeşti-Kultur vorgelegt.

Die Vinča B Phase ist die Blütezeit der Vinčakultur. Gleichzeitig beginnt auch der Auflösungsprozess des grossen Vinča-Komplexes. In den Schichten und Siedlungen dieser Phase werden Szakálhát-Importe und das Erscheinen der ersten Theiss-Elemente, besonders gegen Ende dieser Phase festgestellt. Ein Fundstück aus Zorlent (Abb. 16/3) zeigt Beziehungen zur Butmir-Gruppe an.

Die Vinča C Phase ist die letzte Entwicklungsstufe der Vinčakultur im rumänischen Banat. Jetzt wird ein neuer Kulturimpuls aus dem Süden festgestellt. Diese Phase entspricht dem Spätneolithikum. Die Untersuchungen im nördlichen Banat sind veraltet und lückenhaft. Besser zeichnen sich die Dinge im Süden ab. Es lassen sich Verschiedenheiten in der Entwicklung für den Norden und für den Süden des Banats erfassen.